

ภาษาถิ่น
ล้านนา
ภาค
๔ ภาค

ภาษาถิ่น ล้านนาไทย ๔ ภาค

ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

กาชิต สำนวนไทย ๔ ภาค

ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑

พุทธศักราช ๒๕๕๕

จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ราชบัณฑิตยสถาน

สนามเสือป่า เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐

โทร. ๐ ๒๓๕๖ ๐๔๖๖-๗๐ โทรสาร ๐ ๒๓๕๖ ๐๔๘๕

www.royin.go.th

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ราชบัณฑิตยสถาน.

ภาษาิตสำนวนไทย ๔ ภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.-- กรุงเทพฯ :

ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๕.

๑๘๕ หน้า.

๑. สุภาษิตและคำพังเพยไทย. I. ชื่อเรื่อง.

๓๙๘.๙๙๕๙๑๑

ISBN 978-616-7073-53-8

พิมพ์ที่ บริษัท ธนาเพรส จำกัด

๔๘/๒๖-๓๑ ซอยจุฬา ๒ ถนนบรรทัดทอง แขวงวังใหม่

เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐

โทร. ๐ ๒๒๑๕ ๗๒๒๐, ๐ ๒๒๑๕ ๗๖๙๘

โทรสาร ๐ ๒๒๑๔ ๐๐๓๘

ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ tanapress@gmail.com

คำนำ

โครงการ “รู้ รัก ภาษาไทย” เป็นโครงการสำคัญตามนโยบายของรัฐบาล (Flagship Project) ในปีงบประมาณ ๒๕๕๕-๒๕๕๘ โครงการดังกล่าวให้ความสำคัญกับภาษาไทยและภาษาไทยถิ่น ซึ่งราชบัณฑิตยสถานได้ดำเนินการเผยแพร่ความรู้ด้านภาษาไทยและภาษาไทยถิ่นมาอย่างต่อเนื่อง

กิจกรรมหนึ่งในโครงการ “รู้ รัก ภาษาไทย” คือการผลิตรายการวิทยุที่ให้ความรู้ด้านภาษาไทยและภาษาไทยถิ่น ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์ และสถานีวิทยุกระจายเสียงมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เนื้อหาที่นำไปออกอากาศจัดทำโดยคณะกรรมการวิชาการของราชบัณฑิตยสถาน ๔ คณะ คือ

๑. คณะกรรมการจัดทำคำอธิบายถ้อยคำภาษาไทย
๒. คณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่น ภาคใต้
๓. คณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่น ภาคอีสาน
๔. คณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่น ภาคเหนือ

บัดนี้ราชบัณฑิตยสถานเห็นสมควรให้รวบรวมเนื้อหาดังกล่าวในส่วนที่เป็นสำนวน ผญา และภาษิต จัดพิมพ์เป็นหนังสือ “ภาษิต สำนวนไทย ๔ ภาค” ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เพื่อเผยแพร่แก่ส่วนราชการ สถานศึกษา และประชาชนทั่วไป สำหรับเป็นแหล่งอ้างอิงข้อมูลทางวิชาการและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าต่อไป

ราชบัณฑิตยสถาน

๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
สำนวนไทยภาคกลาง	
รายชื่อคณะกรรมการจัดทำคำอธิบายถ้อยคำภาษาไทย.....	๒
สำนวน.....	๓
กลั้วจันขึ้นส่อง.....	๓
กินเศษกินเลย.....	๔
ไก่อได้พลอย.....	๕
ไก่อรงบ่อน.....	๕
ข้าวเหลือเกลืออ้อม.....	๖
ชี้ข้างวางขอ.....	๖
คว้นหลง.....	๗
โค้งสุดท้าย.....	๘
ฆ่าข้างเอางา.....	๙
แฉโผย.....	๙
ข้างเท้าหน้า-ข้างเท้าหลัง.....	๑๐
ตามเนื้อผ้า.....	๑๑
ตีท้ายครัว.....	๑๒
แตกฝูง-แตกคอก.....	๑๒
แทรกแผ่นดินหนี.....	๑๓
น้ำร้อนปลาเป็น น้ำเย็นปลาตาย.....	๑๔
เบี้ยล่าง-เบี้ยบน.....	๑๕

ปลาชีวปลาสร้อย.....	๑๕
ปั่นน้ำเป็นตัว.....	๑๖
ปากว่าตาขยิบ.....	๑๗
เป็นปีเป็นขลุ่ย.....	๑๗
มัดมือชก.....	๑๘
แม่ครัวหัวป่าก์.....	๑๘
ไม้ร่นนกจับ-ไม้ล้มเงาหาย.....	๑๘
ไม้หลักปักเลน.....	๒๐
ร่มโพธิ์ร่มไทร.....	๒๑
ราชรถมาเกย.....	๒๑
เรือขาดหางเสือ.....	๒๒
ลิงตกต้นไม้.....	๒๓
วาทาเหมือนงาช้าง.....	๒๓
หนอนบ่อนไส้.....	๒๔
หน้าเป็นต๋วก.....	๒๕
หลีกเรือให้หลีกขวา.....	๒๕
หัวปักหัวป่า.....	๒๖
เห่อสักหลาด.....	๒๖
องุ่นเปรี้ยว.....	๒๗
ออกจากแอกเข้าไถ.....	๒๘
เอาทองไปรู่กระบือ.....	๒๘
เอาปูนหมายหัว.....	๒๘
เอามือชกหีบ.....	๓๐

สำนวนไทยภาคใต้

รายชื่อคณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่น

ภาคใต้.....	๓๒
สำนวนชาวใต้	๓๓
กินดี-ได้แรงอก.....	๓๔
ขวดโหลฟัดเสापาน.....	๓๕
เคยจ้อยในไม้ตับ หาไม้กับกินกับเคยจี.....	๓๗
แคะหม้อยา	๓๘
งูบองเวียนโคน.....	๔๐
ดีเหมือนเหล้าเครียะ	๔๑
เดินสายให้ทำสวนพร้าว เดินเข้าให้ทำสวนยาง.....	๔๒
แถกเหมือนโลกคลัก	๔๓
นุ่งแพรชุดดิน.....	๔๔
มาเหมือนฝูงหมา	๔๖
เมืองลุงมีดอน เมืองคอนมีท่า เมืองตรังมีนา สงขลามีบ่อ	๔๗
โมโหไม่หมลั้ง ชังกั้งไม่เพื่อน	๔๘
รักกับใครอย่าสิ้นยัง	๕๐
รำในวร.....	๕๑
สงขลาหอน นครหมา-สงขลายอน นครปลิ้น.....	๕๒
สำนวนเกี่ยวกับเปรว.....	๕๓
เสือกไม่เข้าท่า.....	๕๕
หน้าเหมือนเหล็กชูด	๕๖
หรอยถึงหัวน-หรอยปากยากรูซี่.....	๕๗
หรอยบอกเขากัน-กินจนสิ่งยัง.....	๕๙

พจนานุกรมคำสอน

รายชื่อคณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่น

พจนานุกรมคำสอน	๖๒
พจนานุกรมคำสอน	๖๓
พจนานุกรมคำสอน : ชายหนุ่มอยากเกี่ยวสาว	๖๕
พจนานุกรมคำสอน : บอกความในใจต่อคนรัก	๖๖
พจนานุกรมคำสอน : ไม่สมหวังในรัก	๖๗
พจนานุกรมคำสอน : การเลือกคบคน	๖๘
พจนานุกรมคำสอน : การให้ความสำคัญกับงานทุกอย่างที่ทำอยู่	๖๙
พจนานุกรมคำสอน : จะทำอะไรต้องเตรียมการให้พร้อม	๗๐
พจนานุกรมคำสอน : ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน	๗๑
พจนานุกรมคำสอน : ธรรมเนียมปฏิบัติของผู้เป็นสามีและภรรยา	๗๒
พจนานุกรมคำสอน : ไม่ให้เชื่อคนง่าย	๗๔
พจนานุกรมคำสอน : ไม่ให้ผู้น้อยลืมนุคุณผู้ใหญ่	๗๕
พจนานุกรมคำสอน : ไม่ให้ลืมหัก	๗๕
พจนานุกรมคำสอน : วิธีทางของคนดีและคนชั่ว	๗๖
พจนานุกรมคำสอน : สอนเด็กไม่ให้เป็นคนโอ้อวด	๗๗
พจนานุกรมคำสอน : สอนเด็กให้ตั้งใจเรียน	๗๘
พจนานุกรมคำสอน : ให้ขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้าน	๘๐
พจนานุกรมคำสอน : ให้คิดก่อนทำ	๘๑
พจนานุกรมคำสอน : ให้เชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา	๘๒
พจนานุกรมคำสอน : ให้ดีนรณเพื่อความอยู่รอด	๘๓
พจนานุกรมคำสอน : ให้ตั้งใจทำงานให้สำเร็จ	๘๔
พจนานุกรมคำสอน : ให้เป็นคนขยันหมั่นเพียร	๘๕

ผญาคำสอน : ให้เป็นคนเตรียมพร้อมในการที่จะดำรงชีวิต	๘๖
ผญาคำสอน : ให้เป็นคนสู้ชีวิต	๘๗
ผญาคำสอน : ให้รักเพื่อนบ้าน.....	๘๗
ผญาคำสอน : ให้รู้จักขยันหมั่นเพียรอดทน	๘๙
ผญาคำสอน : ให้รู้จักคุณค่าของสิ่งของที่มีอยู่	๙๐
ผญาคำสอน : ให้รู้จักปฏิบัติตนในทางสายกลาง.....	๙๑
ผญาคำสอน : ให้รู้จักพอเพียง	๙๒
ผญาคำสอน : ให้ระลึกถึงบุญคุณของพ่อแม่	๙๓
ผญาคำสอน : ให้รู้จักวางตน.....	๙๔
ผญาคำสอน : ให้หมั่นศึกษาหาความรู้ตามแนวของปราชญ์.....	๙๕
ผญาคำสอน : อย่าเป็นคนโกหกและเป็นหนี้จะทุกข์ยากในภายหลัง ...	๙๖
ผญาเปรียบเทียบ : การพลัดพรากจากคนรัก	๙๘
ผญาเปรียบเทียบ : นกใหญ่ไม่พึ่งพาใคร.....	๙๙

ภาคผนวก

รายชื่อคณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่น	
ภาคเหนือ.....	๑๐๒
ภาคอีสาน.....	๑๐๓
ภาคที่อาศัยความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ	๑๐๔
ภาคที่อาศัยการวางตัวของคนแก่และคนหนุ่ม	๑๐๘
ภาคที่อาศัยหน้าที่ของสามีภรรยา.....	๑๑๑
ภาคที่อาศัยการศึกษาหาความรู้	๑๑๕
ภาคที่อาศัยการทำงาน	๑๑๙
ภาคที่อาศัยการเลือกใช้งานให้ตรงกับงาน.....	๑๒๑

ภาชิตว่าด้วยการทำไร่นา	๑๒๓
ภาชิตว่าด้วยการค้าขาย	๑๓๐
ภาชิตว่าด้วยการรื้อรอนทำงานหรือต่วนตัดสินใจ	๑๓๘
ภาชิตว่าด้วยการทำงานให้เหมาะกับเวลา	๑๔๑
ภาชิตว่าด้วยการเตรียมการลวงหน้า	๑๔๔
ภาชิตว่าด้วยการรู้จักประมาณตน	๑๔๖
ภาชิตว่าด้วยการพุดจา	๑๕๔
ภาชิตที่มีที่มาจากกรซบร้องและพอนรำ	๑๕๙

ดัชนี

ดัชนีสำนวนไทยภาคกลาง	๑๖๓
ดัชนีสำนวนไทยภาคใต้	๑๖๔
ดัชนีผญาภาคอีสาน	๑๖๗
ดัชนีภาชิตภาคเหนือ	๑๗๐

สำนวนไทย

ภาคกลาง

คณะกรรมการจัดทำคำอธิบายถ้อยคำภาษาไทย

๑.	ศ. ดร.กาญจนา	นาคสกุล	ประธานกรรมการ
๒.	ศ. ดร.กุสุมา	รักษมณี	กรรมการ
๓.	นางทรงพรรณ	มณีวรรณ	กรรมการ
๔.	รศ. ดร.นววรรณ	พันธุ์เมธา	กรรมการ
๕.	รศ. ดร.นิตยา	กาญจนวรรณ	กรรมการ
๖.	ศ.ปรีชา	ช่างขวัญยืน	กรรมการ
๗.	นางสุจิตรา	กลิ่นเกษร	กรรมการ
๘.	รศ. ดร.ราตรี	ฉันทวารช	กรรมการ
๙.	ศ. ดร. นพ.เรื่อน	สมณะ	กรรมการ
๑๐.	ศ. ดร.อมรา	ประสิทธิ์รัฐสินธุ์	กรรมการ
๑๑.	ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชา		กรรมการ
	(๑. นางสาวนิภาพรรณ ธาราสันติสุข		
	๒. นางสาวพัชรี ลิธิฐฎา		
	๓. ดร.อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล		
	๔. นางอัญชลี โพธิ์กิ่ง)		
๑๒.	ผู้อำนวยการกองศิลปกรรม		กรรมการ
	(นางสาวศิริพร อินทรเชียรศิริ)		
๑๓.	นางสาวชลธิชา	สุตมข	กรรมการ
๑๔.	นายปิยะพงษ์	โพธิ์เย็น	กรรมการและเลขานุการ
๑๕.	นางสาวศยามล	แสงมณี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๖.	นางสาววรรณทนา	ปิติเขตร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

สำนวน

สำนวน มีหลายความหมาย ความหมายหนึ่งหมายถึงถ้อยคำที่มีความหมายไม่ตรงตัว ต้องตีความจึงจะเข้าใจได้ สำนวนครอบคลุมทั้งคำพังเพยและสุภาษิตหรือภาษิต รวมทั้งคำเปรียบเทียบต่าง ๆ ด้วย เช่น **ชี้ข้างจับตักแตน** หมายความว่า ลงทุนมากแต่ผลที่ได้นั้นมีเพียงเล็กน้อย, **ฆ่าควายเสียตายพริก** หมายความว่า ทำงานใหญ่โตแต่กลัวหมดเปลือง ไม่ยอมใช้จ่ายมาก จึงทำให้งานเสีย

สำนวนอาจเป็นคำเดี่ยว ๆ ก็ได้ เช่นคำว่า **เสื่อ** เมื่อใช้เป็นสำนวนจะมีความหมายว่าโจรหรือคนดูร้าย สำนวนอาจมีลักษณะเป็นคำหลายคำประสมกัน เช่น **คอสูง** หมายความว่า ชอบเหล้ารสดี ๆ หรือชอบอาหารมีราคา, **ผิดฝาผิดตัว** หมายความว่า ไม่เข้าชุดกัน, ไม่เข้าคู่กัน

สำนวนยังหมายถึง ถ้อยคำที่แสดงออกมาเป็นข้อความพิเศษเฉพาะภาษาหนึ่ง เช่น **สำนวนบาลี**, **สำนวนฝรั่ง** และหมายถึงชั้นเชิงหรือท่วงทำนองในการแต่งหนังสือหรือพูด เช่น **สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)**, **สำนวนยาขอบ**, **สำนวนไม้ เมืองเดิม**

กั้วจนซี่ขึ้นสมอง

กั้วจนซี่ขึ้นสมอง เป็นสำนวนหมายถึง ตกใจกลัวอย่างสุดขีด สัตว์ที่มีชื่ออยู่บนหัวสมอง คือ กุ้ง สาเหตุที่กุ้งมีชื่ออยู่บนหัวสมอง มีนิทานปรัมปราว่าแต่เริ่มแรกมานั้นกุ้งมีแต่ก้ามและเปลือกบาง จึงถูกสัตว์อื่นจับกินจนจำนวนกุ้งน้อยหรือ กุ้งจึงไปขอพรจากพระอุมาขอให้มียาวุธป้องกันตัว พระอุมาจึงให้กุ้งมีเลื่อยสองคมที่หัว และมีดาบแข็งที่หาง เมื่อถูกสัตว์อื่นจับกินจะได้แทงทะลุท้องสัตว์ที่กินหนีออกมา แต่กุ้งต้องให้คำสัตย์ว่าจะกินแต่ซากสัตว์ที่เนาเปื่อย

เป็นอาหาร เมื่อกุ้งมีอาวุธ จำนวนกุ้งก็เพิ่มมากขึ้น ทำให้อาหารไม่พอ กุ้งจึงมาชวนให้กุ้งใช้อาวุธเจาะท้องเรือสำเภาให้จมเพื่อให้ลูกเรือจมน้ำตาย พวกเรือสำเภาถูกกุ้งทำให้เรือล่มอยู่บ่อย ๆ จึงไปฟ้องพระอุมา พระอุมาให้พญาอนันตนาคราชลงไปปราบกุ้ง กุ้งกลัวจนกระพោះและของที่กินเข้าไปขึ้นไปอยู่ที่สมอง

(นางสุจิตรา กลิ่นเกษร)

กินเศษกินเลย

กินเศษกินเลย ประกอบด้วยคำว่า **กิน เศษ และ เลย**

คำว่า **กิน** ในสำนวนนี้หมายถึง ยกยอกเอาสิ่งของหรือผลประโยชน์ไปเป็นของตน เช่น **เจ้าหน้าที่จัดซื้อครั้งนี้กินของทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นอิฐ หิน ดิน ทราย, แม่ครัวคนนี้กินค่ากับข้าวเป็นประจำ** ส่วนคำว่า **เศษ และ คำว่า เลย** มีความหมายเหมือนกันคือ ส่วนที่เกินออกไป ส่วนที่มากกว่าจำนวนที่กำหนด ส่วนที่เหลือจากส่วนใหญ่

เมื่อรวมเป็น **กินเศษกินเลย** มีความหมายว่า ยกยอกส่วนที่เกินกำหนดหรือส่วนที่ดูเหมือนจะเหลืออยู่ไปเป็นของตนโดยมิชอบ เช่น **บริษัทนี้กิจการดูท่าจะดีแต่ไม่ค่อยมีกำไร เพราะพนักงานแต่ละคนกินเศษกินเลยกันทุกเรื่อง, เจ้าหน้าที่ฝ่ายการเงินชอบกินเศษกินเลยจึงถูกตั้งกรรมการสอบสวน, ลูกจ้างคนนี้ทำงานก็ได้อยู่หรอก แต่ชอบกินเศษกินเลย เจ้านายทนไม่ไหวเลยไล่ออกไปแล้ว**

กินเศษกินเลยถือเป็นการคอร์รัปชันอย่างหนึ่ง

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

ไถ่ได้พลอย

ไถ่ได้พลอย เป็นสำนวน หมายถึง ได้สิ่งที่มีค่าแต่ไม่รู้คุณค่า จึงไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด ตามธรรมชาติของไถ่มักหาอาหารกินโดยใช้ตีนคู้ยี่เยี้ยไปบนพื้นดิน ชอบกินเมล็ดพืช เช่น ข้าวเปลือก หรือกินแมลงตัวเล็ก ๆ เช่น ปลวก มด หรือหนอนบางชนิด ดังนั้นถ้าไถ่คู้ยี่เยี้ยดินไปพบพลอย หรือมีใครหยิบยื่นพลอยที่เป็นอัญมณีที่สวยงามให้ ไถ่ก็จะไม่สนใจ เพราะไม่ใช่อาหารกินไม่ได้ แต่ถ้าเอาข้าวเปลือกแม้เพียงเมล็ดเดียวมาแลกกับพลอย ไถ่ต้องเลือกข้าวเปลือกอย่างแน่นนอน

สำนวนนี้มักเปรียบกับคนที่ไม่รู้ค่าของสิ่งของที่มีอยู่หรือได้มา สำนวนที่มีความหมายใกล้เคียงกับสำนวน **ไถ่ได้พลอย** มีหลายสำนวน เช่น **วานรได้แก้ว** หรือ **ลิงได้แก้ว** หากลิงได้กล้วยมาแม้เพียงผลเดียวย่อมมีประโยชน์กว่าแก้ว, **หัวล้านได้หวี** หรือ **ตาบอดได้แว่น** คนหัวล้านไม่มีผมได้หวีไปก็เปล่าประโยชน์ เช่นเดียวกับคนตาบอดได้แว่นสายตาไปสวมก็ไม่สามารถมองเห็นได้

(นางอัญชลี ไพฑูริ่ง)

ไถ่รองบ่อน

ไถ่รองบ่อน เป็นสำนวนหมายถึง ตัวสำรอง หรือผู้ที่อยู่ในฐานะตัวสำรองจะเรียกมาใช้เมื่อไรก็ได้ เช่น **ฉันไม่ใช่ไถ่รองบ่อนที่จะเรียกใช้** **ได้ตลอดเวลา** สำนวน **ไถ่รองบ่อน** มีที่มาจากไถ่ที่อยู่ในบ่อนพนันไถ่ คือ ไถ่คนที่ทางบ่อนจัดหาไว้เป็นตัวสำรองเพื่อจำเป็นต้องนำมาชน แต่บางครั้งไถ่ที่เป็นตัวสำรอง หรือที่เรียกว่าไถ่รองบ่อน ก็อาจพลิกความคาดหมายสามารถเอาชนะคู่ต่อสู้ได้ เนื่องจากเป็นไถ่ที่ซุ่มซ้อมมาเป็นอย่างดีเหมือนกัน และคอยจ้องหาจังหวะหาคู่ชนที่ประมาท หากชนะเจ้าของไถ่ก็จะได้เงินพนันมากเป็นพิเศษ

ไกรทองบ่อน มีสำนวนที่คล้ายกัน คือ **มวยแพน** หมายถึง นักมวยที่คู่ชกตัวจริงไม่สามารถมาชกได้ ก็จัดให้นักมวยอีกคนหนึ่งไปชกแทน แต่ส่วนมากมวยแพนจะอยู่ในฐานะที่เป็นรองไม่สามารถเอาชนะคู่ชกได้ง่ายนัก เพราะฉะนั้นบุคคลที่เปรียบเหมือนตัวสำรอง หรือเป็นตัวแทน จึงไม่ได้รับการยอมรับเท่าที่ควร เช่น **เมื่อเข้านี้ผู้จัดการบริษัทไม่อยู่ รองผู้จัดการจึงต้องไปเป็นมวยแพนให้สัมภาษณ์นักข่าวที่มารออยู่**

(นางอัญชลี โพธิ์กิ่ง)

ข้าวเหลือเกลืออิม

ข้าวเหลือเกลืออิม เป็นสำนวนหมายถึงภาวะที่บ้านเมืองบริบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร คนไทยกินข้าวเป็นอาหารหลัก คนไทยส่วนใหญ่จึงมีอาชีพทำนา บางพื้นที่ของประเทศไทยมีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์มาก สามารถทำนาได้มากกว่าปีละ ๑ ครั้ง ทำให้มีข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ เมื่อข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ มีจำนวนมากเหลือกินเหลือใช้ จึงพูดว่า **ข้าวเหลือ ส่วนเกลือ** นั้นเป็นเครื่องปรุงรสอาหารที่สำคัญ และเป็นส่วนประกอบสำคัญในการถนอมอาหารของคนสมัยก่อน เมื่อพูดว่า **ข้าวเหลือ** จึงต่อด้วย **เกลืออิม** เป็นสำนวนว่า **ข้าวเหลือเกลืออิม** หมายถึงมีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ เช่น **เมืองไทยเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ ข้าวเหลือเกลืออิมไม่มีใครอดตาย**

(นางอัญชลี โพธิ์กิ่ง)

ชี้ข้างวางขอ

ชี้ข้างวางขอ เป็นสำนวนเปรียบเทียบ หมายถึง ประมาท, วางใจ มีที่มาจากการฝึกช้าง ชี้ข้าง

ขอ ในสำนวนนี้หมายถึง **ขอช้าง** เป็นขอเหล็กมีด้าม มักใช้สับบริเวณ

ตะพองคือส่วนนูนเป็นปุ่ม ๒ ข้างของหัวข้าง เพื่อบังคับให้ข้างทำตามคำสั่งของควาญ ควาญต้องถือขอกอยบังคับข้างอยู่ตลอดเวลา ถ้าควาญวางขอไม่บังคับข้าง ข้างอาจตั้งไม่ยอมทำตามคำสั่งได้ ส่วนวน **ขีข้างวางขอ** นำมาใช้กับการควบคุมดูแลผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาหรือเด็กนักเรียนเป็นต้น ถ้าปล่อยปละละเลยก็จะเหมือนควาญที่ขีข้างแล้วไม่ใช่ขอบังคับ ทั้งผู้ใต้บังคับบัญชาหรือนักเรียนก็อาจจะเหลิง ออกนอกกลุ่มนอกทางได้

เมื่อใช้ขอบังคับแล้วยังบังคับไม่อยู่ ก็กล่าวเป็นส่วนวนว่า **เหลือขอ** หมายถึง ดื้อมาก, เอาไว้ไม่อยู่ เช่น **ข้างเหลือขอ เด็กเหลือขอ**

ในหนังสือโคลงสุภาษิตประจำภาพในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามมีว่า

“ทาสภริยาทั่วทั้ง หญิงชาย
 บ่หมั่นว่ากล่าวกลาย กลับดื้อ
 เช่นขีคชพังพลาย บ่จับ ขอนา
 อโลหะวาทหนักแรงเรือ ฤทธิร้ายเหลือขอ”

(นางสาวนิภาพรรณ ธาราสันตีสข)

ควันหลง

ควันหลง เป็นสำนวนใช้กล่าวถึงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นและผ่านไปแล้ว แต่ยังมีผลที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งนั้นหลงเหลืออยู่ เช่น **หลงเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ผ่านไป ๒ เดือน บางที่ก็ยังมีควันหลง ข้าวสารอาหารแห้งและน้ำดื่มขาดตลาดอยู่, ควันหลงจากงานขึ้นปีใหม่ พวกเราเลยต้องกินเค้กกันอยู่หลายอาทิตย์**

สำนวน **ควันหลง** มีที่มาจากพจนานุกรมของสุบผีนสุบภัญชาเรียกควันที่หลงเหลืออยู่ในกล่องสุบผีนหรือบ้องภัญชา คนที่ไม่เคยสุบเมื่อเห็นก็อยาก

ทดลองสูบหรือลองดูดเล่นเพราะเห็นเป็นกล่องเปล่า ๆ แต่กลายเป็นดูดเอา
ควันหลงของฝิ่นหรือกัญชาเข้าไปเต็มปอด ทำให้สำลักและมินเมาทันที หรือ
มาจากคนที่ไม่มีเงินสูบฝิ่น มาอาศัยสูบควันที่ยังหลงเหลืออยู่ในบ้องหรือใน
กล่องของผู้ที่สูบไปแล้ว

(นางสาวนิภาพรรณ ธาราสันติสุข)

โค้งสุดท้าย

โค้งสุดท้าย เป็นสำนวนหมายถึง ใกล้จะถึงกำหนดเวลาสิ้นสุดของ
การกระทำหรือการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งที่ต้องเร่งดำเนินการอย่าง
เต็มที่หรือเร่งทำให้ดีที่สุด เช่น **ขณะนี้มาถึงโค้งสุดท้ายของการเลือกตั้ง**
สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแล้ว ผู้สมัครรับเลือกตั้งต้องเร่งทำงานกันอย่าง
เต็มที่เพื่อให้ได้คะแนนเสียงมากที่สุด

สำนวน **โค้งสุดท้าย** นี้ มาจากการแข่งขันกีฬาแข่งม้า ซึ่งมีสนามแข่ง
เป็นลู่วิ่งทางโค้ง ผู้ขี่ม้าจะต้องพยายามบังคับม้า ให้วิ่งเร็วที่สุดไปรอบสนามแข่ง
เพื่อให้ถึงเส้นชัยก่อนผู้อื่น และใน**โค้งสุดท้าย**ก่อนที่จะเข้าทางตรงสู่เส้นชัย
ผู้ขี่ม้าจะบังคับม้าของตนอย่างสุดกำลังความสามารถให้วิ่งด้วยความเร็ว
สูงสุด เพื่อให้ถึงเส้นชัยก่อนผู้อื่น สำนวน **โค้งสุดท้าย** ใช้กับการแข่งขันกีฬา
ความเร็วประเภทอื่นด้วย เช่น วิ่งแข่ง แข่งรถ แข่งจักรยาน เมื่อนำมาใช้เป็น
สำนวนทั่วไป **โค้งสุดท้าย** หมายถึง เร่งมือกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใด
สุดความสามารถก่อนที่จะถึงเวลาที่กำหนด

(นางสาวพัชรี ลิณีฐฎา)

ฆ่าช้างเอางา

สำนวน **ฆ่าช้างเอางา** หมายถึง ทำลายสิ่งที่มีค่าสูงเพียงต้องการผลประโยชน์เล็กน้อย ซึ่งไม่คุ้มกัน

งาช้าง คือ สิ่งที่ยกยาวจากขากรรไกรบนของช้าง ทางสัตววิทยา จัดว่าเป็นฟันหน้าหรือฟันตัดคั่นอก งาจะงอกให้เห็นเมื่อช้างมีอายุได้ ๒-๔ ปี ส่วนมากเนื่องาบริเวณโคนงาจะบางมากและเป็นโพรง แล้วค่อย ๆ หนาขึ้นเรื่อย ๆ ไปทางปลายงาจนตันในที่สุด งาช้างบ้านจะยาวกว่างาช้างป่า ทั้งนี้เพราะช้างป่าจะลับงาอยู่เสมอ ถ้างายาวเกินไปจะไม่สะดวกในการหาอาหาร และต่อสู้อ ส่วนงาของช้างบ้านมักมีตำหนิ เพราะใช้งานมาก

งาช้างเป็นอาวุธประจำตัวที่สำคัญของช้าง แต่คนนิยมนำงาช้างมาใช้เป็นเครื่องประดับ เพราะเห็นว่าเป็นสิ่งสวยงามและเป็นของมีค่า การฆ่าช้างเพียงเพื่อเอางามาขายเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำอย่างยิ่ง เพราะเป็นการทำลายชีวิตทั้งชีวิตเพื่อแลกกับสิ่งสวยงามเพียงเล็กน้อย และเป็นการทำร้ายสัตว์อีกด้วย ในหนังสือโคลงสุภาพิตเขียนไว้ว่า

ฆ่า สัตว์ตัดซีฟลุ้	ทนเข็ญ
ช้าง ใหญ่เนื้อหนังเอ็น	ห่อนเอื้อ
เอา ทั้งธรณีเหม็น	มุ่งแต่ งานา
งา นิดหนึ่งกว่าเนื้อ	โหดข่าน่าแสยง

(นางสาวนิภาพรรณ ธาราสันติสุข)

แฉโพย

คำว่า **แฉโพย** เป็นสำนวนมีความหมายว่า เปิดเผย ตีแผ่เรื่องไม่ดีหรือความลับของผู้อื่นให้ปรากฏเป็นที่รู้กันทั่วไป สำนวน **แฉโพย** มีที่มาจาก การพนันหอย ก ข

คำว่า **แฉ** แปลว่า ตีแผ่, เปิดเผย, เช่น **แฉไฟ** หมายถึง เปิดไฟหรือแผ่ไฟให้ทุกคนในวงไฟเห็น **แฉ** มักใช้หมายถึง เปิดเผยเรื่องไม่ดีหรือความลับของผู้อื่น เช่น *ชาวบ้านแฉเรื่องนายทุนบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร, นักข่าวแฉว่าดาราวัยรุ่นเสพยา* คำว่า **โผย** เป็นคำภาษาจีน แปลว่า บัญชี, ทะเบียน, เช่น **โผยหวย** คือบัญชีรายชื่อผู้ซื้อหวยซึ่งผู้รับแทงหวยจดไว้ว่าใครซื้อหวยตัวอะไรบ้าง แล้วเขียนตัวให้ผู้ซื้อหวยถือไว้เป็นหลักฐาน ทั้งบัญชีรายชื่อและตัวที่ผู้ซื้อหวยถือไว้ เรียกว่า **โผย** เมื่อหมดเวลาแทงหวยแล้วผู้รับแทงหวยจะส่งโผยไปยังโรงหวย โรงหวยจะเปิดโผยดู เรียกว่า **แฉโผย**

คำว่า **แฉโผย** แต่เดิมมีความหมายเพียงเปิดบัญชีรายชื่อผู้ซื้อหวยเพื่อตรวจดูว่าใครแทงอะไรบ้างเท่านั้น ต่อมา **แฉโผย** ใช้เป็นสำนวนมีความหมายว่า ตีแผ่หรือเปิดเผยความลับของผู้อื่นให้รู้กันทั่วไป เช่น หนังสือพิมพ์**แฉโผย**เรื่องบ่อนการพนันกลางกรุง, *นักธุรกิจแฉโผยว่าข้าราชการทุจริตในการประมูลราคาก่อสร้างอาคารสำนักงานใหม่*

(นางทรงพรรณ มณีวรรณ)

ข้างเท้าหน้า-ข้างเท้าหลัง

ข้างเท้าหน้า และ **ข้างเท้าหลัง** เป็นสำนวนที่มาจากลักษณะการเดินของช้างที่เอียงอย่างอง่างสง่างาม แม้จะเป็นสัตว์ใหญ่น้ำหนักมาก แต่เวลาอย่างเท้าเดินจะไม่มีเสียงดังกังดังหรือสะเทือนเลื่อนลั่น แม้ในเวลาข้างวิ่งก็จะไม่เกิดเสียงดังกังดังแต่อย่างใด

คนโบราณเอาภาพการเดินของช้างมาใช้เปรียบเทียบกับกรดำเนินชีวิตของสามีภรรยาที่ต้องไปด้วยกันเหมือนเท้าหน้าและเท้าหลังของช้าง เปรียบสามีเป็น **ข้างเท้าหน้า** เมื่อเท้าหน้าเดินไปทางใด ก็ให้ภรรยาซึ่งเปรียบเป็น

ช่างเท้าหลังเดินตามไปทางนั้น เช่น เขาเป็นช่างเท้าหน้าของครอบครัว ต้องทำตัวเป็นผู้นำที่ประพฤติดี ขยันหมั่นเพียร ใจคอหนักแน่นมั่นคง ส่วนเธอเป็นช่างเท้าหลังต้องรู้จักประหยัดอดออมและให้เกียรติสามี

(นางสาวนิภาพรรณ ธาราสันติสุข)

ตามเนื้อผ้า

ตามเนื้อผ้า เป็นสำนวน หมายความว่า ตรงตามคุณภาพหรือตามลักษณะที่เป็นจริง สำนวนนี้มาจากการเปรียบเทียบว่าผ้ามีหลายชนิด มีความหนาบางต่างกัน มีเนื้อต่างกัน ราคาของผ้าจึงแปรไปตามคุณภาพของผ้า ผ้าเนื้อดีมักมีราคาแพง

เทศน์ตามเนื้อผ้า หมายความว่า สั่งสอนธรรมะไปตามเนื้อความที่มีปรากฏในคัมภีร์ โดยไม่มีการพลิกแพลงหรือเพิ่มเติมข้อความใด เช่น ท่านเจ้าอาวาสวัดนี้มักไม่ชอบเทศน์ตามเนื้อผ้า ท่านมักยกเหตุการณ์ปัจจุบันไปเปรียบเทียบกับหลักธรรม

พิจารณาตามเนื้อผ้า หมายความว่า ตริตrong สอบสวนไปตามหลักฐานหรือพฤติกรรมหรือสภาพที่ปรากฏ โดยไม่ลำเอียง ไม่คำนึงถึงความสัมพันธ์ส่วนตัว เช่น การพิจารณาความดีความชอบของข้าราชการต้องพิจารณาตามเนื้อผ้า, เรื่องพนักงานทำผิด คุณจะมาถือว่ามีความสัมพันธ์ฉันญาติกับผู้จัดการไม่ได้ ถึงอย่างไรคณะกรรมการก็ต้องพิจารณาไปตามเนื้อผ้า แล้วลงโทษตามระเบียบของบริษัท

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

ตีท้ายครัว

ตีท้ายครัว เป็นสำนวนมีความหมายว่า เข้าติดต่อดีสนิทในทางซู้สาวกับภรรยาของผู้อื่น เช่น *แกเข้าไปตีท้ายครัวเจ้านาย ระวังนะถ้าเขาจับได้แก่อาจจะถูกเก็บ*

ในบ้านเรือนของคนไทย ครัวมักอยู่หลังบ้าน ผู้ที่ทำครัวมักเป็นภรรยาของเจ้าของบ้าน ภรรยาจึงมีสิทธิ์เด็ดขาดอยู่ในครัว คนที่มาติดต่อกับเจ้าของบ้าน จะเข้าทางหน้าบ้าน ส่วนคนที่มาเข้าทางหลังบ้านติดต่อกับภรรยาในครัวจึงเป็นการติดต่อที่ไม่ถูกต้อง คือ ติดต่อเป็นซู้กับภรณยานั่นเอง การเข้าบ้านผู้อื่น ถ้าเจ้าของบ้านไม่อนุญาต เรียกว่าบุกรุก ถ้าเจ้าของบ้านอนุญาตหรือเชื้อเชิญเข้าไปจะเป็นแขก ผู้ที่เป็นแขกอาจเข้าบ้านไปเพื่อเยี่ยมเยียนไต่ถามสารทุกข์สุกดิบ หรือติดต่อกำงานอื่น ๆ เจ้าของบ้านจะรับรองแขกที่ห้องรับแขกคนที่จะเข้าในครัวได้จะต้องมีความสนิทสนมกับเจ้าของบ้านเป็นพิเศษ ผู้ชายที่เข้าไปมีความสัมพันธ์ทางซู้สาวกับภรรยาเจ้าของบ้านจึงใช้เป็นสำนวนว่า **ตีท้ายครัว**

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

แตกฝูง-แตกคอก

คำว่า **แตกฝูง** มีความหมายว่า ปลีกออกไปจากหมู่ เช่น *วัวที่แตกฝูง ออกมาถูกจับผูกไว้ที่ต้นไม้* หรือใช้ในความเปรียบ หมายถึง มีความประพฤติหรือกระทำการใด ๆ แยกออกไปจากหมู่ เช่น *เรามาช่วยกันไปไหนก็ไปด้วยกัน อย่าแตกฝูงเดี่ยวจะหลงหากันไม่พบ, เราทุกคนลงความเห็นร่วมกันแล้วว่า จะมาซ่อมที่สนามโรงเรียนทุกเย็น เธอจะแตกฝูงไปซ่อมที่อื่นก็ตามใจแตกฝูง* ใช้กับความเห็นที่ผิดแผกแตกต่างกับคนอื่น ๆ ในกลุ่มด้วย เช่น *พวกเราทุกคนเห็นชอบกับหัวหน้า มีเขาคนเดียวที่แตกฝูงไม่เห็นชอบด้วย*

คำว่า **แตกคอก** มีความหมายคล้ายกับคำว่า **แตกฝูง** แต่เป็นคำหาญ

มักใช้ตำหนิคนที่ประพฤติดนผิตพวกพ้องในทางที่ไม่ดี เช่น *พี่น้องประพฤติดน* *ดีกันทุกคน* มีคนเล็กคนเดียวที่*แหกคอก*ไปเป็นนักแสดง ปัจจุบันอาจใช้หมายถึง ประพฤติดนออกนอกกรอบของญาติพี่น้องหรือสังคมที่ตนอยู่ เช่น *ครอบครัว* *เขาเป็นหมอกทุกคน* แต่*เขาแหกคอก*ไปเป็น*นักร้อง*

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

แทรกแผ่นดินหนี

สำนวน **แทรกแผ่นดินหนี** ใช้กับความรู้สึกอาย หมายถึง อายมากจน อยากรจะแทรกตัวลงไปในดินเพื่อหนีหน้าผู้คน

สำนวนนี้มีที่มาจากเรื่องรามเกียรติ์ตอนกำเนิดนางมณฑิธา เรื่องเล่าว่ามี ฤๅษี ๒ ตนอยู่ที่อาศรมในป่าหิมพานต์ ทุกวันจะมีแม่โค ๕๐๐ ตัว มาหยด น้่านมลงในอ่างไว้ให้เหล่าฤๅษีได้กิน เมื่อกินแล้วก็แบ่งให้แม่กบตัวหนึ่งที่อาศัย อยู่ในบริเวณอาศรมด้วย วันหนึ่งธิดาพญานาคเกิดริษญจวนใจ อยากรจะหา คู่ อภิรมย์ จึงขึ้นมาจากบาดาลแปลงกายเป็นหญิงงามแล้วเที่ยวเสาะหาผู้ชาย แต่ก็ไม่พบผู้ใด พบแต่กบตัวหนึ่ง ธิดานาคจึงกลักร่างเป็นนาคแล้วเข้าสมสู่ กับกบตัวนั้น เหล่าฤๅษีผ่านทางมาพบเข้าเห็นเป็นเรื่องไม่สมควรก็ใช้ไม้เท้าเคาะ ตัวธิดานาคให้ผละออกมา ธิดานาครู้สึกอับอายจึงแทรกแผ่นดินหนีไป ดังคำประพันธ์ว่า

“ให้คิดอัยยศอดอาย ตั่งกายจะละลายลงกับที่
ก็ขำแรกแทรกพื้นปฐพี หนีไปพิภพบาดาล”

แต่แล้วธิดานาคก็เกรงว่าบิดารู้เข้านางจะถูกลงโทษ จึงคิดจะสังหาร เหล่าฤๅษีเสีย นางขึ้นมานบนพื้นดินแล้วคายพิษลงในอ่างนมของฤๅษี

ฝ่ายแม่กบเห็นเข้าก็คิดทดแทนบุญคุณฤๅษี โดยกระโดดลงไปนอ้าง น้่านมให้พิษนาคสังหารตน เพื่อฤๅษีจะได้ไม่กินน้่านม เมื่อเห็นซากกบ ฤๅษี

ตำหนิแม่กบ แต่ก็ซุบซิวิตขึ้นมาด้วยความเมตตาแล้วถามสาเหตุ ครั้นรู้ความจริงก็ซุบแม่กบขึ้นเป็นหญิงงามให้ชื่อว่า **มณฑิ** ซึ่งแปลว่า กบ

สำนวน **แทรกแผ่นดินหนี** ใช้ในความหมายว่า อายมาก เช่น *ขณะที่เดินอยู่บนเวที เธอเหยียบชายกระโปรงที่ยาวกรอมเท้าของตนเอง แล้วล้มคะมำลงท่ามกลางสายตانبรร้อย ๆ* คู่ เธออายแทบจะ**แทรกแผ่นดินหนี** ไปเลย

(ศ. ดร.กุสุมา รัชชมณี)

น้ำร้อนปลาเป็น น้ำเย็นปลาตาย

น้ำร้อนปลาเป็น น้ำเย็นปลาตาย เป็นสำนวนที่เตือนให้ระวังตัว ไม่หลงเชื่อคำพูดที่อ่อนหวาน โดยเปรียบกับธรรมชาติของปลา เมื่อคนจะจับปลามักจะทำที่ล่อปลาด้วยการเลี้ยงพืชน้ำไว้ ปลาชอบอยู่ในที่เย็นจะหลงเข้าไปอาศัย จึงถูกจับได้ ส่วนปลาที่อยู่ในน้ำตามธรรมชาติ ไม่หลงเข้าไปในที่ล่อจะมีโอกาสรอดชีวิตได้มากกว่า

คำว่า **น้ำเย็น** นำมาเปรียบกับคำพูดที่ไพเราะ นุ่มนวล สุภาพ อ่อนหวาน มักทำให้คนฟังตายใจ และอาจถูกหลอกจนเป็นอันตรายหรือสูญเสียทรัพย์สินได้ เช่น *เขามาพูดประจบประแจงคุณยายบ่อย ๆ คุณยายเลยยกทรัพย์สินสมบัติให้เขาไปหมด ลูกหลานห้ามเท่าไรก็ไม่ฟัง* อย่างนี้แหละที่เรียกว่า **น้ำร้อนปลาเป็น น้ำเย็นปลาตาย** ส่วน **น้ำร้อน** เปรียบได้กับคำพูดที่ตรงไปตรงมา ฟังดูไม่ไพเราะ ไม่ถูกใจ แต่เป็นคำพูดที่จริงใจ มีประโยชน์ต่อผู้ฟัง เช่นการดุว่ากล่าวของพ่อแม่ ซึ่งลูก ๆ มักไม่ยอมฟัง แต่เป็นคำพูดที่มีคุณกับลูก

(นางอัญชลี โพธิ์กิ่ง)

เบี้ยล่าง-เบี้ยบน

เบี้ยล่าง เป็นสำนวน หมายความว่า อยู่ใต้อำนาจ, เสียเปรียบ, เป็นรอง ตรงข้ามกับสำนวน **เบี้ยบน** ที่หมายความว่า มีอำนาจเหนือ, ได้เปรียบ, เป็นต่อ

สำนวน **เบี้ยล่าง** และ **เบี้ยบน** มีที่มาจากการเล่นหมากกรุก **เบี้ยล่าง** หรือ **เบี้ยคว่ำ** เป็นตัวเบี้ยที่อยู่ในแดนของผู้เล่น ซึ่งเรียกว่าด้านล่างของกระดาน เบี้ยที่อยู่ด้านล่างของกระดานจะเดินไปข้างหน้าได้เพียงอย่างเดียว ต่อเมื่อข้ามเข้าไปในแดนของฝั่งตรงข้ามซึ่งเรียกว่าด้านบนของกระดาน จะหมายตัวเบี้ย เบี้ยที่อยู่ในฝั่งตรงข้ามนั้นจึงเรียกว่า **เบี้ยบน** หรือ **เบี้ยหงาย** **เบี้ยบน** สามารถเดินหน้าและถอยหลังในแนวทะแยง จึงมีฐานะเทียบเท่ากับเม็ด ดังนั้น ในการเล่นหมากกรุก **เบี้ยล่าง** หรือ **เบี้ยคว่ำ** จึงเสียเปรียบและตกเป็นรอง **เบี้ยบน** หรือ **เบี้ยหงาย** เมื่อนำมาใช้เป็นสำนวน ผู้ที่อยู่ใต้อำนาจ ต้องเสียเปรียบ หรือเป็นรองเขา เปรียบเป็น**เบี้ยล่าง** ตรงข้ามกับผู้ที่อำนาจเหนือกว่า ได้เปรียบ และเป็นต่อผู้อื่น เปรียบเป็น**เบี้ยบน** เช่น *เราไม่ควรปล่อยให้ชาวนาและชาวสวนตกเป็น**เบี้ยล่าง**ของพ่อค้าคนกลาง*

(นายปิยะพงษ์ โพธิ์เย็น)

ปลาชิวปลาสร้อย

ปลาชิวและปลาสร้อยเป็นปลาน้ำจืดตัวเล็ก ๆ อาศัยอยู่ในลำคิวน้ำ เมื่อคนหาปลาใช้สวิงหรือยอช้อนปลา หรือแหยิงแหจับปลา แล้วได้ปลาตัวเล็ก ๆ พวกนี้ติดมา ก็มักจะจับโยนกลับลงไปในน้ำ เพราะเห็นว่าไม่สู้มีประโยชน์เท่าปลาตัวใหญ่ที่ตนตั้งใจจะจับ

คำว่า **ปลาชิว** เมื่อนำมาใช้คู่กับ **ปลาสร้อย** เป็นสำนวนเปรียบเทียบ หมายถึง ผู้ที่ไม่มีความสำคัญ มีบทบาทน้อย หรือทำประโยชน์ให้ได้ไม่มากนัก

จึงไม่เป็นที่ต้องการ เช่น พวกปลาชิวปลาสร้อยอย่างเราจะไปเรียกร้องอะไรก็ไม่มีใครฟัง, น้ำท่วมครั้งใหญ่นี้ ผู้ที่เดือดร้อนกันมาก ๆ ก็พวกปลาชิวปลาสร้อยอย่างพวกเรานี้แหละ ตัวเล็กเกินไปก็เลยไม่มีใครสนใจ, เราไม่ควรดูถูกพวกปลาชิวปลาสร้อย เพราะพวกเขาอาจจะรวมตัวกันทำสิ่งที่มีประโยชน์ต่อสังคมได้

(ศ. ดร.กฤษณา รักษมณี)

ปั่นน้ำเป็นตัว

ปั่น หมายถึง นำเอาสิ่งอ่อน ๆ อย่างดินเหนียวหรือขี้ผึ้งมาทำให้เป็นรูปร่างตามที่ต้องการ เช่น อยู่บ้านท่านอย่านิ่งดูตายปั่นวัวปั่นควายให้ลูกท่านเล่น หรือหมายถึง สร้างขึ้น, แต่งขึ้น เช่น เขาปั่นเรื่องขึ้นมาเพื่อเอาดีใส่ตัวเอาชั่วให้ผู้อื่น

ปั่นน้ำเป็นตัว เป็นสำนวน หมายถึง แต่งเรื่องหรือสร้างเรื่องที่ไม่มีมูลความจริงให้เป็นจริงเป็นจังขึ้นมาได้ เช่น เขาปั่นน้ำเป็นตัวให้ข่าวจนเธอเสียหาย กว่าที่พิสูจน์ได้ว่าไม่จริง เธอก็หมดอนาคตเสียแล้ว บางครั้งมีผู้นำไปใช้เรียกอาชีพการทำน้ำให้เป็นน้ำแข็งก้อน หรือเรียกการทำนาเกลือว่าปั่นน้ำเป็นตัว ซึ่งเป็นไปในทางเข้าแหย่ ดังปรากฏในนิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่ว่า

“ถึงบางขวางข้างซ้ายชายชล ไซคงคางน้ำไว้ทำเกลือ
หรือบ้านนี้ที่เขาว่าตำราร่ำ ข่างปั่นน้ำเป็นตัวน่ากลัวเหลือ”

แต่ถึงอย่างไรสำนวนการปั่นน้ำเป็นตัวก็ไม่ใช่อะไรดี ด้วยมีจุดประสงค์ที่ทำให้ผู้อื่นเสียหายหรือเดือดร้อนเสมอ แม้ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องมณีพิชัยพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตอนท้าวพิชัยนุราชพระบิดาของพระมณีพิชัยรู้ความจริงว่านางยอพระกลืนถูกนางจันทร์เทวีใส่ร้ายว่ากินแมว

จึงบริภาษนางจันทระเทวีว่า

“น้อยหรืออื้เฒ่าเจ้าความคิด ทูจรีตอิจฉาขายหน้าผัว
 เสกสรรปั้นน้ำเป็นตัว เอออะไรไม่กลัวเขานินทา”

(นางสาวพัชรี ลิธิฐฎา)

ปากว่าตาขยิบ

ปากว่าตาขยิบ เป็นสำนวนเปรียบเทียบ หมายถึงการพูดอย่างหนึ่ง แต่ทำหรือให้คนอื่นทำอีกอย่างหนึ่งตรงกันข้ามกับที่พูด เช่น **ผู้อำนวยการ** กล่าวว่าโรงเรียนนี้ไม่เก็บแป๊ะเจี๊ยะ แต่ส่งสัญญาณให้ผู้ช่วยเก็บแทน อย่างนี้เรียกว่า**ปากว่าตาขยิบ**, ปากบอกว่าไม่รับสินบน แต่ก็**ปากว่าตาขยิบ** ถ้าไม่ให้สินบนก็ไม่จัดการเรื่องให้

คำว่า **ขยิบ** ใช้นับ ตา เป็นกริยาหมายถึงอาการที่หรี่ตาข้างหนึ่งลง แล้วเปิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นการส่งสัญญาณให้ผู้อื่นรู้ว่าจะต้องทำอะไรต่อไป เช่น **พอแขกเข้ามาในห้อง คุณแม่ก็ขยิบตาให้เด็ก ๆ** ออกไป อากาขยิบตาเพื่อส่งสัญญาณเช่นนี้จะต้องเป็นที่เข้าใจกันระหว่างผู้ส่งกับผู้รับอยู่แล้ว ผู้รับสัญญาณจึงจะทำได้ตามประสงค์ ในตัวอย่างนี้แม่ไม่อยากจะออกปากบอกลูก ๆ โดยตรงว่าให้ออกไปเล่นข้างนอกก่อน เพราะแม่จะคุยกับแขก แต่แม่ขยิบตาส่งสัญญาณให้ลูกได้ เพราะลูกเคยได้รับสัญญาณเช่นนี้มาก่อน

(ศ. ดร. กุสุมา รักษมณี)

เป็นปีเป็นขลุ่ย

เป็นปีเป็นขลุ่ย เป็นสำนวนหมายความว่า เข้ากันได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กลมเกลียวไปด้วยกัน พุดจาเออออรับกันไปได้อย่างต่อเนื่อง

สำนวนนี้มาจากการบรรเลงดนตรีไทย ในวงปี่พาทย์ไม้แข็ง มีปี่เป็นเครื่องดนตรีประเภทเป่าเพื่อดำเนินทำนองโหยหวานโลดลอย ในขณะที่เดียวกันก็ต้องกลมกลืนกับทำนองของเครื่องตีได้แก่ระนาดและฆ้อง

ส่วนขลุ่ยก็เป็นเครื่องเป่าเพื่อดำเนินทำนองเช่นเดียวกับปี่ แต่เป็นเครื่องดนตรีประจำวงคนละประเภท จึงไม่ใช่เป่าด้วยกัน

สำนวน **เป็นปีเป็นขลุ่ย** นำมาเปรียบเทียบในลักษณะประชดกับคนที่ไม่น่าจะเข้ากันได้แต่กลับเข้ากันได้เป็นอย่างดี เช่น *เด็ก ๒ คนนี้ปรกติก็เถียงกัน พอบอกว่าจะไปเที่ยวก็เข้ากันเป็นปีเป็นขลุ่ยเลย*

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

มัดมือชก

มัดมือชก เป็นสำนวนที่มีความหมายว่า ถูกบังคับให้ต้องยอมจำนน เช่น *เธอเล่นมัดมือชกให้ฉันไปเป็นวิทยากรโดยไม่ให้ฉันได้มีโอกาสปฏิเสธเลย, เขาขอให้ฉันไปเป็นเพื่อนเจ้าสาว เอาเสื้อผ้ามาให้แล้วก็กลับไปเลยมัดมือชกไม่ให้ฉันปฏิเสธได้*

สำนวน **มัดมือชก** เปรียบคนที่ถูกบังคับให้จำยอมทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า เหมือนกับคนที่ถูกมัดมืออยู่ ย่อมไม่สามารถใช้มือปกป้องต่อสู้หรือทำอะไรได้ เมื่อถูกชกถูกต่อยก็ไม่สามารถต่อยสู้ได้ ต้องยอมให้เขาชกไปฝ่ายเดียว สำนวน **มัดมือชก** จึงนำมาเปรียบคนที่ตกอยู่ในภาวะจำยอม ต้องทำตามผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า หรือทำตามโดยไม่มีโอกาสคัดค้าน เช่น *นักท่องเที่ยวมักจะถูกมัดมือชกให้ซื้อสินค้าในร้านที่มักคุเทศก์พาไป*

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

แม่ครัวหัวป่าก์

แม่ครัวหัวป่าก์เป็นชื่อตำราอาหารเล่มแรกของคนไทย ผู้แต่งตำราเล่มนี้คือ ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ ซึ่งเป็นภริยาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ตำรานี้เป็นตำราที่มีชื่อเสียงมาก เมื่อพูดถึงแม่ครัวผู้ฝีมือจึงมักจะเรียกว่า แม่ครัวหัวป่าก์ ไปด้วย

มีผู้สันนิษฐานว่า คำว่า ป่าก์ ในชื่อหนังสือ แม่ครัวหัวป่าก์ น่าจะมาจากคำว่า ปาก ในภาษาบาลีและสันสกฤตที่แปลว่า การหุงต้ม

คำว่า หัวป่าก์ นอกจากจะปรากฏอยู่ในคำว่า แม่ครัวหัวป่าก์ แล้วยังมีคำว่า หัวป่าก์พ่อครัว ซึ่งปรากฏในหมายรับสั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า “อนึ่งให้หัวป่าก์พ่อครัวรับเครื่องน้ำชาต่อวิเสทหมากพลู ต้มน้ำถวายพระสงฆ์ กลางวันกลางคืน ให้พอสวดพฉันทั้ง ๔ ทิศ”

(รศ. ดร.นวรรธน์ พันธุเมธา)

ไม้ร่มนกจับ-ไม้ล้มเงาหาย

ไม้ร่มนกจับ หมายความว่า ผู้มีวาสนาย่อมมีคนมาพึ่งบารมี เป็นสำนวนที่มาจากความจริงตามธรรมชาติ ไม้ร่ม คือ ต้นไม้ใหญ่ที่มีใบดกหนา แผ่กิ่งก้านให้ความร่มเย็นแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ให้ความร่มเย็นมากเพียงใด ก็จะมีนกมาอาศัยมากเพียงนั้น สำนวนนี้ใช้เปรียบกับบุคคลที่มีอำนาจวาสนามีตำแหน่งหน้าที่การงานดี หรือมีฐานะร่ำรวย มักจะมีผู้คนมาเคารพนบหรือยอมเป็นข้าทาสบริวาร เช่น เขาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นประธานบริษัท จึงมีลูกน้องมาเอาอกเอาใจมากมาย เหมือนไม้ร่มนกจับ

ส่วนไม้ล้มเงาหาย เป็นสำนวนที่มีความหมายตรงข้ามกับไม้ร่มนกจับ หมายความว่า คนที่เคยมีวาสนาเมื่อตกต่ำลงผู้ที่มาพึ่งบารมีก็หายหน้าไป ไม้ล้ม คือ ต้นไม้ใหญ่ที่เคยแผ่กิ่งก้านสาขาให้ความร่มเย็นแก่คนทั่วไป เมื่อ

ต้นไม้ที่โคนลง หรือตายไป ผู้คนที่เคยมาอาศัยร่มเงาของต้นไม้ก็หายไปด้วย เช่น ประธานบริษัทคนนั้นถูกปลดจากตำแหน่งเพราะบริหารงานผิดพลาด ลูกน้องในบริษัทที่เคยมาห้อมล้อมเอาอกเอาใจก็หายหน้ากันไปหมด เหมือน **ไม้ล้มเงาหาย**

(นางอัญชลี โพธิ์กิ่ง)

ไม้หลักปักเลน

ไม้หลักปักเลน เป็นสำนวนแปลว่า โหลเล, ไม่แน่นอน

คำว่า **เลน** หมายถึง ดินที่เหลวอยู่ในที่ชื้นแฉะหรือน้ำขัง เช่น ท้องร่องสวน บ่อ บึง สระ คู คลอง แม่น้ำ ในท้องร่องสวนถ้ามีเลนสะสมอยู่มาก จะทำให้ท้องร่องสวนตื้นเขิน ชาวสวนมักใช้พลั่วโกยหรือตักสาดขึ้นไปบนหลังร่องสวน ส่วน **ไม้หลัก** คือไม้ที่มีขนาดใหญ่พอสมควร เป็นไม้ที่ใช้ปักลงดินเพื่อเป็นหลักค้ำยัน ใช้ผูกไม้เลื้อย ผูกสัตว์เลี้ยงเช่นวัว ควาย หรือผูกเรือในแม่น้ำ คู คลอง เป็นต้น ถ้าไม้หลักปักลงดินที่เหลวเป็นเลนก็จะไม่แน่น ไม่มั่นคง มักโอนเอนไปมา ถ้าผูกต้นไม้ ต้นไม้ก็จะล้ม ถ้าผูกสัตว์เลี้ยง สัตว์เลี้ยงจะหลุดเดินไปที่อื่น หรือถ้าผูกเรือ เรือจะลอยไปตามน้ำ เกิดความเสียหายได้

สำนวน**ไม้หลักปักเลน** ใช้เปรียบกับผู้ใหญ่ที่ยึดถือเป็นหลักเป็นที่พึ่งไม่ได้ เพราะเป็นคนโหลเล ไม่มั่นคง ไม่แน่นอน มีคำประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องสังข์ทองว่า “เหมือน**ไม้หลักปักเลน**เอนไปมา” และมีสำนวนที่ใกล้เคียงกันคือ **ไม้หลักปักขี้ควาย**

(นางอัญชลี โพธิ์กิ่ง)

ร่มโพธิ์ร่มไทร

คำว่า **ร่มโพธิ์ร่มไทร** ประกอบด้วยคำว่า **ร่ม โพธิ์** และ **ไทร**

คำว่า **ร่ม** เป็นคำเรียกสิ่งที่ใช้กางออกกันแดดกันฝน และหมายถึง บริเวณที่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งบังแดดไว้ เมื่ออยู่ใต้ร่มก็จะไม่โดนแดดโดนฝน จึงนำมาใช้เปรียบบุคคลหรือสิ่งที่คุ้มครองป้องกันผู้อื่นมิให้เป็นอันตราย เช่น **อยู่ใต้ร่มพระบารมี, ใต้ร่มกาสาพัสตร์** คำว่า **โพธิ์** และ **ไทร** เป็นชื่อต้นไม้ใหญ่ที่มีกิ่งก้านสาขาแผ่กว้าง ให้ร่มเป็นที่พักพิงกันแดดกันฝนได้เป็นอย่างดี อีกทั้ง **โพธิ์** ยังเป็นต้นไม้สำคัญในทางพระพุทธศาสนา ด้วยเป็นต้นไม้ที่คุ้มกันแดดฝน ให้พระพุทธเจ้าขณะที่บำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ส่วน **ไทร** ก็เป็นไม้ใหญ่ที่มีรากเสริมงอกจากลำต้นหรือกิ่ง บางชนิดแผ่กิ่งก้านสาขาออกเป็นบริเวณกว้าง ให้ร่มแก่ผู้ที่เข้ามาอาศัยหลบแดดฝนได้อย่างดี

คำว่า **ร่มโพธิ์ร่มไทร** จึงเป็นคำที่นำมาใช้เป็นสำนวน หมายถึง ผู้ที่เป็นที่พึ่งและปกป้องคุ้มครองให้อยู่เป็นสุขสบายและปลอดภัย เช่น **ลูกขอให้พ่อแม่มีอายุยืนยาว อยู่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้ลูกหลานไปอีกนาน ๆ**

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

ราชรถมาเกย

ราชรถมาเกย เป็นสำนวนหมายความว่า ได้รับโชคลาภหรือตำแหน่งสำคัญโดยไม่รู้ตัว เช่น **อยู่ดี ๆ ท่านอธิบดีก็มาประสบอุบัติเหตุเสียชีวิต รองอธิบดีก็มีเรื่องพัวพันกับการทุจริต เขาจึงได้เลื่อนเป็นอธิบดีแทน ราชรถมาเกยโดยไม่รู้ตัวเลย**

สำนวน**ราชรถมาเกย**เป็นสำนวนที่มาจากประเพณีการปฏิบัติในสมัยโบราณ เมื่อพระมหากษัตริย์สิ้นพระชนม์โดยที่ยังไม่มีผู้สืบราชสมบัติ ไม่มี

พระราชโอรสหรือพระยุพราช ตามธรรมเนียมขุนนางข้าราชการทั้งหลายจะพร้อมใจกันเสียดราชรถ คือจัดรถพระที่นั่งผูกม้าแล้วปล่อยให้เสียดหาย ม้านารถไปหยุดอยู่ตรงผู้ใด ถือว่าผู้นั้นเป็นผู้มีบุญซึ่งเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองเลือกให้มาเป็นพระมหากษัตริย์ ขุนนางข้าราชการทั้งหลายก็จะเชิญผู้นั้นให้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป เรียกเป็นส่วนนวนว่า **ราชรถมาเกย**

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

เรือขาดหางเสือ

เรือขาดหางเสือ เป็นสำนวนมีความหมายว่า คนที่ปล่อยให้ชีวิตดำเนินไปโดยไร้จุดหมาย อาจเป็นเพราะขาดผู้นำหรือขาดสติ หรือหมายถึง ครอบครัวยุติขาดผู้ดูแลรับผิดชอบ การงานที่ขาดหัวหน้า เป็นต้น

โดยปรกติเรือยกเว้นเรือพายจะมีหางเสือบังคับให้เคลื่อนไปในทิศทางที่ต้องการ เรือจึงต้องมีนายท้ายหรือมีผู้ควบคุมหางเสือ เพื่อให้เรือไปถึงที่หมาย

ด้วยเหตุนี้ การเคลื่อนที่ของเรือที่ขาดหางเสือจึงนำมาเปรียบกับพฤติกรรมของคนที่ไม่รู้จักควบคุมตนเอง หรือการดำเนินกิจการต่าง ๆ ซึ่งไม่มีผู้นำหรือหัวหน้าควบคุมทิศทาง เช่น สมชายผิดหวังที่สอบเข้ามหาวิทยาลัยไม่ได้ เลยปล่อยให้ชีวิตล่องลอยไร้จุดหมายเหมือน**เรือขาดหางเสือ**, ตั้งแต่พ่อเสียชีวิตไป ครอบครัวของเรา ก็เหมือนกับ**เรือขาดหางเสือ** ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรต่อไปได้

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

ลิงตกต้นไม้

ลิงตกต้นไม้ เป็นสำนวนที่เกิดจากการสังเกตพฤติกรรมของลิงตามธรรมชาติ ลิงจะใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่บนต้นไม้ มีความชำนาญในการปีนป่ายต้นไม้ ไม่ตกลงมาง่าย ๆ แต่บางครั้งอาจพลาดพลั้งตกลงมาได้ จึงนำมาเปรียบกับคนที่ชำนาญ หรือเชี่ยวชาญในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแต่เกิดพลาดพลั้งอย่างไม่น่าเป็นไปได้ เช่น เขาเป็นหัวหน้าช่างไฟ แต่กลับถูกไฟดูดเพราะต่อสายไฟผิด **ลิงตกต้นไม้**แท้ ๆ

มีอีกสำนวนหนึ่งที่มีความหมายใกล้เคียงกัน คือ **สี่ตีนยังรู้พลาด นักปราชญ์ยังรู้พลั้ง “สี่ตีน”** หมายถึงสัตว์ที่มี ๔ ตีน สัตว์เหล่านี้สามารถเดิน วิ่ง หรือปีนป่ายได้มั่นคงกว่าสัตว์ที่มีเพียง ๒ ตีน **“นักปราชญ์”** หมายถึง ผู้รู้ ผู้มีปัญญา เป็นผู้ที่ได้รับความเชื่อถือไว้วางใจว่ามีความรู้ความสามารถ จะคิด พูด หรือทำสิ่งที่ถูกต้องเสมอ แต่ทั้งสัตว์สี่ตีนและนักปราชญ์ก็มีโอกาสทำเรื่องผิดพลาดได้เช่นกัน

(นางอัญชลี โพธิ์กิ่ง)

วาจาเหมือนงาช้าง

วาจาเหมือนงาช้าง เป็นสำนวนเปรียบเทียบเตือนใจให้คนรักษาคำพูด ไม่กลับคำ สัญญาต้องเป็นสัญญา เหมือนกับงาช้างเมื่องอกออกมาแล้วจะไม่หดกลับคืน ดังโคลงโลกนิติบทหนึ่งว่า

“งาสารภห่อนเหี้ยน	หุดคืน
ค้ำกล่าวสาธุชนย็น	อย่างนั้น
ทรชนกล่าวคำฝืน	คำเล่า
หัวเต่ายาวแล้วสั้น	เล่าหลิ่นทรชน”

บาทที่ว่า **“ค้ำกล่าวสาธุชนย็น อย่างนั้น”** หมายถึง คนดีย่อมรักษาคำพูดของตน พูดอย่างไรทำอย่างนั้น ส่วนคนชั่ว จะไม่รักษาคำพูด พูดอย่างหนึ่ง

ทำอีกอย่างหนึ่ง นักปราชญ์เปรียบวาจาของคนดีเหมือนงาช้าง ส่วนวาจาของคนชั่วเหมือนหัวเต่าที่ผลุบ ๆ โผล่ ๆ เชื้อถือไม่ได้

ในวรรณคดีไทยยังปรากฏสำนวนว่า เป็นกษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ คือคนที่เป็นผู้ปกครองประเทศหรือผู้นำพูดแล้วต้องรักษาคำพูด เหมือนกับงาช้างที่งอกแล้วไม่หดคืน

(นางสาวนิภาพรรณ ธาราสันติสุข)

หนอนบ่อนไส้

หนอนบ่อนไส้ เป็นสำนวนหมายถึงคนที่ทำร้ายหรือทำลายอยู่ภายในคนในบ้านหรือในครอบครัวเดียวกันหรือพวกเดียวกันคิดร้าย ทำให้เกิดประโยชน์กับผู้อื่น เช่น บริษัทของเราต้องมีหนอนบ่อนไส้แน่ ๆ จะผลิตสินค้าใหม่ ๆ ออกมา บริษัทคู่แข่งก็ชิงออกสินค้าตัดหน้า, คนใช้ที่บ้านเป็นหนอนบ่อนไส้ บอกผู้ร้ายให้รู้เวลาที่ไม่มีคนอยู่บ้าน ผู้ร้ายจึงเข้ามาขโมยของในบ้านได้โดยสะดวก คำว่า บ่อน ในสำนวน หนอนบ่อนไส้ เป็นคำกริยา หมายถึง กินพอนอยู่ข้างใน พอนคือกินพรมข้างใน เช่นในโคลงโลกนิติบทหนึ่งกล่าวถึงสำนวนหนอนบ่อนไส้ ว่า

“ผลเตื่อเมื่อสุกไซ้ไร้	มีพรรณ
ภายนอกแดงดูฉั้น	ขาดบ้าย
ภายในย่อมแมลงวัน	หนอนบ่อน
ดูจตั้งคนใจร้าย	นอกนั้นดูงาม”

นอกจากนี้ หนอนบ่อนไส้ ยังหมายถึงคนที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับเราที่เข้ามาทำที่เป็นพวกเพื่อบ่อนทำลายเราด้วย การบ่อนทำลายคือแทรกซึมเข้าไปเพื่อทำลายอยู่ภายในทีละน้อย ๆ เช่น เขาแฝงตัวเข้ามาเป็นหนอนบ่อนไส้เพื่อบ่อนทำลายความสามัคคีของคนในชาติเราแท้ ๆ

(นางสาวพัชรี ลิณีฐฎา)

หน้าเป็นตวัด

หน้าเป็นตวัด หรือ **หน้าเป็นจวก** เป็นสำนวนหมายความว่าหน้าอกล้ายกับตวัดหรือจวก **ตวัด** หรือ **จวก** เป็นสิ่งที่ใช้คนแกลงตักแกลงในหม้อ ทำด้วยกะลามะพร้าว มีด้ามยาวทำด้วยไม้งอขึ้นทำมุมเกือบตั้งฉากกับตัวตวัด สำหรับถือจับได้ถนัดเวลาคนแกลงตักแกลง

หน้าเป็นตวัด หรือ **หน้าอเป็นตวัด** ใช้เป็นคำเปรียบหมายความว่า โกรธ โดยปรกติคนที่โกรธมักจะหน้าบึ้งหรือหน้าอเหมือน **ตวัด** เช่น เธออย่าไปยั่วเขา ดูซิ เขาหน้าอเป็นตวัดแล้ว

ปัจจุบันสิ่งที่ใช้ตักแกลงถ้าทำด้วยกะลามะพร้าว มักเรียกว่า **กระจ่า** ถ้าทำรูปคล้ายช้อนมีด้ามต่อจากส่วนที่ใช้ตักใ้งอนน้อย ๆ มักเรียกว่า **ทัพพี** คำว่า **ตวัด** นอกจากจะหมายถึงที่ตักแกลงแล้ว อาจใช้หมายถึงลักษณะของมือที่หงายขึ้นและงอนิ้วทั้งสี่เข้ามา เรียกว่า **มะเหง** เป็นเครื่องหมายแสดงความโกรธ แต่ผู้ชายที่ถูกผู้หญิงยกมะเหงให้มักจะปลอบใจตนเองว่า “**ผู้หญิงให้ตวัด แปลว่าผู้หญิงกวักมือ**”

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

หลีกเรือให้หลีกขวา

หลีกเรือให้หลีกขวา คำว่า **หลีก** ในที่นี้หมายถึงหลบทางให้อีกฝ่ายที่สวนทางมา สำนวน **หลีกเรือให้หลีกขวา** เป็นสำนวนบอกให้รู้ว่าวิธีสัญจรทางน้ำเพื่อให้เป็นระเบียบ ไม่เกิดอุบัติเหตุ และไม่เกิดความเสียหาย ในการสัญจรทางน้ำไม่ว่าจะเป็นเรือพาย เรือแจว หรือเรือยนต์ เมื่อแล่นสวนทางกัน โดยเฉพาะในลำน้ำแคบ ๆ เช่นคลอง ท่านแนะนำว่าให้ต่างฝ่ายต่างชิดขวาหรือหลีกไปทางขวาของตน เรือที่สวนทางมาก็มักจะแล่นมาทางกราบซ้าย

การปฏิบัติตามข้อตกลงเช่นนี้ช่วยทำให้การดำเนินชีวิตประจำวันของผู้คนสะดวกและมีระเบียบมากขึ้น หากต่างฝ่ายต่างปฏิบัติตามอำเภอใจของตนก็อาจทำให้เกิดอันตรายหรือเกิดอุบัติเหตุได้

(ศ. ดร. กุสุมา รักษมณี)

หัวปักหัวปำ

หัวปักหัวปำ เป็นสำนวน ประกอบด้วยคำว่า **หัวปัก** กับ **หัวปำ** **หัวปัก** หมายความว่า ศีรษะคว่ำลง ไม่เงยหน้าขึ้น เป็นอาการของคนที่หมดแรงหมดหวัง และทุกข์ทน ส่วนคำว่า **หัวปำ** เป็นคำเสริมสร้อย ทำให้เกิดเป็นคำสัจงหวะ ซึ่งเป็นลักษณะของคำพวกหนึ่งที่นิยมใช้กันมากในภาษาไทย **หัวปักหัวปำ** เป็นอาการของคนที่หัวถล่ำไปข้างหน้า ไม่อาจตั้งขึ้นตรงได้ เพราะเมาเหล้า เมาเรือ เมารถ เป็นต้น เช่น *เขาไม่เคยกินเหล้า ถูกเพื่อนยุให้กินจึงเมาหัวปักหัวปำ*

อีกอย่างหนึ่ง อาการ**หัวปักหัวปำ** ใช้ในความเปรียบ หมายถึง อาการของคนที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของผู้อื่นจนไม่มีอิสระภาพ จะโดยถูกบังคับหรือสมัครใจเองก็ได้ เช่น *เขาถูกบังคับให้ทำงาน หัวปักหัวปำไม่มีเวลาพักเลย* หรือ *ผู้ชายบางคนหลงผู้หญิงหัวปักหัวปำจนไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง*

(ศ. ดร. กาญจนา นาคสกุล)

เห่อสักหลาด

เห่อสักหลาด เป็นสำนวนหมายถึง ตื่นของใหม่ สำนวนนี้ประกอบด้วยคำว่า **เห่อ** กับคำว่า **สักหลาด** **เห่อ** หมายถึง ตื่นเต้นกับบุคคลหรือสิ่งที่น่าสนใจ เช่น *เห่อลูก, เห่อรถใหม่, เห่อยศ, เห่อตำแหน่ง* ส่วน **สักหลาด** หมายถึง ฝ้านเนื้อดี หนา ทอด้วยขนสัตว์ ในสมัยก่อนสักหลาดมักมีแต่สีแดงเลือดนก

แต่ปัจจุบันมีหลายสี ฝรั่งเศสใช้สีสกลาดทำเครื่องนุ่งห่มมานานแล้ว เมื่อคนไทยติดต่อกับฝรั่งเศสก็เริ่มนำผ้าสีสกลาดมาใช้ทำเป็นเครื่องนุ่งห่มในโอกาสพิเศษ และเสื้อสีสกลาดตาม ๆ กันไป ต่อมา ไม่ว่าใครจะเห่ออะไรที่เป็นของใหม่ก็ถูกค่อนว่าเสื้อสีสกลาด

คำว่า **สีสกลาด** มีเสียงใกล้เคียงกับคำในภาษาอังกฤษ **scarlet** ที่หมายถึงสีแดงเลือดนก ภาษามลายู **sakhlal** ที่หมายถึงผ้าขนสัตว์ และฮินดูสตานี **sakalet** ที่หมายถึงทำด้วยผ้าขนสัตว์

คำว่า **สีสกลาด** อาจยืมมาจากคำในภาษาอังกฤษ มลายู หรือฮินดูสตานี

(รศ. ดร. นววรรณ พันธุเมธา)

องุ่นเปรี้ยว

คำว่า **องุ่น** มาจากภาษาเปอร์เซียว่า **angūr** เป็นคำเรียกพืชไม้เถาชนิดเลื้อยเกาะพัน ออกผลเป็นพวง ผลกลมบ้างรีบ้าง มีทั้งสีดำ เขียว แดง และสีน้ำตาลอมแดง ผลองุ่นสดกินเป็นผลไม้ มีสารอาหารที่เป็นประโยชน์คือแคลเซียม ฟอสฟอรัส และวิตามินเอ ผลองุ่นสดอาจนำไปหมักเป็นเหล้าองุ่น หรือนำไปตากเป็นผลไม้แห้ง เรียกว่า **ลูกเกด**

ผลองุ่นสดมีทั้งรสหวานและรสเปรี้ยว สำนวน **องุ่นเปรี้ยว** มาจากสำนวนภาษาอังกฤษว่า **sour grape** ซึ่งมีที่มาจากนิทานอีสปเรื่องสุนัขจิ้งจอกกับองุ่น นิทานเล่าว่าสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งเห็นพวงองุ่นห้อยระย้าอยู่บนต้นไม้สูง ก็อยากกิน จึงพยายามกระโดดจับ แต่กระโดดเท่าไร ๆ ก็ไม่ถึง มันจึงต้องเดินจากไปด้วยความผิดหวัง แต่ก็ปลอบใจตนเองโดยรำพึงว่าองุ่นพวงนั้นเปรี้ยวแน่นอน

สำนวน **องุ่นเปรี้ยว** จึงใช้หมายถึง สิ่งใดหรือผู้ใดที่ตนต้องการแต่

ไม่สามารถครอบครองได้ จึงตำหนิว่าสิ่งนั้นไม่ดี เช่น เขาว่าบ้านหลังนี้ใหญ่โตเกินไปจึงไม่ซื้อ ที่แท้ก็เป็น**อุงนเปรี้ยว**สำหรับเขา อย่างไรก็ตามในภาษาไทยอาจใช้ในความหมายเปลี่ยนไปบ้าง คือใช้หมายถึง ผู้ที่ไม่สามารถได้สิ่งที่ต้องการแล้วตำหนิว่าสิ่งนั้นไม่ดี เช่น เขาเที่ยวบอกใครต่อใครว่าเธอไม่ใช่คนดี ที่แท้เขาก็เป็น**พวกอุงนเปรี้ยว** ถูกผู้หญิงปฏิเสธมา

(ศ. ดร.กฤษณา รักษมณี)

ออกจากแอกเข้าไถ

ออกจากแอกเข้าไถ เป็นสำนวนหมายความว่า ต้องทำงานหนักตลอดเวลาจนไม่มีช่วงหยุดพัก **แอก** เป็นไม้ที่ทำเป็นรูปโค้ง ส่วนปลายงอนขึ้น ใช้พาดบนคอวัวหรือควายเพื่อเทียมยานพาหนะ วัวควายจะถูกสวมแอกเมื่อต้องทำงานลากเกวียน แอกมีน้ำหนักมาก เมื่อเทียมเกวียนก็ยังมีน้ำหนักมากขึ้น วัวควายที่เทียมแอกต้องทำงานหนัก คำว่า **แอก** จึงมักใช้เปรียบเทียบการถูกกดขี่ ภาระอันหนัก หรือความลำบากยากแค้นที่คนต้องรับไว้ เช่น **ปัจจุบันหลายชาติได้ปลดแอกจากการเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตก**

ไถ เป็นเครื่องมือที่ชาวนาใช้สำหรับพลิกผืนดินให้ร่วนซุยเตรียมสำหรับการปลูกข้าว เมื่อชาวนาจะไถ จะเทียมวัวหรือควายเข้ากับไถซึ่งก็ยังมีแอกอยู่บนคอ วัวหรือควายต้องเดินและออกแรงลากคันไถไปทั้งวัน การไถนาต้องไถให้ทั่วผืนนาและไม่ได้ไถครั้งเดียวต้องไถกลับไปกลับมา ไถแปรแล้วไถตะ การไถต้องออกแรงเหนื่อย สำนวน **ออกจากแอกเข้าไถ** จึงมีความหมายว่าทำงานหนักไม่มีเวลาพักผ่อน เช่น **เจ้าหน้าที่บ่นว่าพวกเราออกจากแอกเข้าไถงานเก่ายังไม่ทันเสร็จก็ต้องไปทำงานใหม่ต่อ**

(ศ. ดร.กาญจนา นาคสกุล)

เอาทองไปรู้กระเบื้อง

ทอง หรือ ทองคำ หมายถึงโลหะที่มีลักษณะเป็นของแข็ง สีเหลือง สุกปลั่ง เนื้ออ่อน ใช้ทำรูปพรรณต่าง ๆ และทำเงินตรา เป็นโลหะที่มีค่ามาก ส่วน กระเบื้อง เป็นวัสดุที่ทำมาจากดิน ใช้มุงหลังคาหรือปูพื้น มีลักษณะแข็ง เนื้อหยาบ มีค่าน้อยกว่าทองคำอย่างเทียบกันไม่ได้ รู้ เป็นคำกริยาหมายถึง ครูด ฎ หรือสี การกระทำที่คนมีชาติตระกูลสูงและเป็นคนดีไปโต้ตอบหรือ ทะเลาะกับคนต่ำคนพาล จึงเปรียบได้กับ เอาทองไปรู้กระเบื้อง คือนำเอา โลหะที่มีค่าหรือราคาสูงเช่นทองคำไปครูดหรือถูกับกระเบื้องซึ่งเป็นวัสดุที่มี ราคาน้อย ทำให้ทองคำเสียหายได้

เอาทองไปรู้กระเบื้อง เป็นสำนวนไทย ที่ใช้เพื่อเตือนสติบุคคลมิให้ลดตัว ลงไปโต้ตอบหรือทะเลาะกับคนต่ำคนพาล ทำให้เสียศักดิ์ศรีไม่คู่ควรกัน เป็น การไม่สมควร ในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ ตอนสุดสาครหาม นางสุวรรณมาลีไม่ให้ไปตามพระอภัยมณีที่อยู่กับนางละเวง ว่า

“ทูลทัดทานมารดาด้วยอาลัย พระอย่าไปบนกับกาที่สาธารณ์
เหมือนทองคำข้มพู่กระเบื้อง จะลือเลื่องชั่วกัลปาวสาน”

สำนวน เอาทองไปรู้กระเบื้อง มีความหมายคล้ายกับสำนวน เอา พิมเสนไปแลกกับเกลือ, เอาเนื้อไปแลกกับหนัง

(นางสาวพัชรี ลินธิฐฎา)

เอาปูนหมายหัว

เอาปูนหมายหัว เป็นสำนวน หมายถึง เชื่อแน่ว่าจะต้องเป็นไปตามที่ คาดหมายไว้ มักใช้ในทางไม่ดี เช่น เด็กคนนี้สอบที่ไรก็ได้ที่โหล่ทุกที เอาปูน หมายหัวไว้ได้เลย

สำนวน **เอาปูนหมายหัว** กาญจนาคพันธ์ (ขุนวิจิตรมาตรา หรือ นายสง่า กาญจนาคพันธ์) อธิบายมูลเหตุของสำนวนนี้ว่ามาจากความเชื่อของคนไทยสมัยโบราณ ถ้าเด็กตายตั้งแต่อายุน้อย ผู้ใหญ่จะเอาปูนมาแต้มไว้ที่หน้าผากหรือตามตัว เพื่อเป็นเครื่องหมายว่า หากบุตรที่มากเกิดใหม่มีปานในตำแหน่งที่ได้ป้ายปูนไว้เหมือนกับบุตรคนที่ตายไป ก็จะมั่นใจว่าได้บุตรคนเดิมมาเกิดใหม่

เอาปูนหมายหัว เดิมหมายถึง เอาปูนแดงทำเครื่องหมายไว้ให้เป็นที่สังเกตได้ เมื่อกลายเป็นสำนวนหมายถึง คาดหมายว่าจะต้องเป็นไปตามที่คิดไว้ และมักใช้ในทางไม่ดี

(ศ.ดร.กาญจนา นาคสกุล)

เอามือชุกหีบ

คำว่า **หีบ** ในที่นี้ ถ้าเป็นคำกริยา มีความหมายว่า ใช้เครื่องมือรีดหรือบีบให้ได้ส่วนที่ต้องการออกมา เช่น **หีบอ้อยให้น้ำอ้อย, หีบฝ้ายเพื่อเค้นเอาปุ๋ยฝ้ายออกจากเมล็ด หีบ** ยังมีความหมายว่า อัดหรือหนีบให้ได้รูปตามที่ต้องการ เช่น **หีบสไบเพื่ออัดผ้าสไบให้เป็นรอยจีบ** ถ้าเป็นคำนาม **หีบ** หมายถึง เครื่องมือสำหรับสำหรับหีบสิ่งต่าง ๆ นั้น คนที่ไม่ได้ทำงานเกี่ยวกับการหีบสิ่งต่าง ๆ จะต้องระวังที่จะไม่เข้าไปยุ่งโดยเอามือเข้าไปใกล้ ๆ เครื่องหีบ เพราะอาจจะถูกหีบมือแตกได้

สำนวน **เอามือชุกหีบ** หมายถึง หาเรื่องเดือดร้อนหรือความลำบากใส่ตัวโดยที่ตนไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องด้วย ซึ่งจะทำให้ได้รับอันตราย เช่น **เขากำลังประท้วงกันอยู่ตรงหน้าทำงาน เธอก็ไม่ได้เกี่ยวอะไรกับเขาด้วย จะไปร่วมกับเขาทำไม เอามือชุกหีบแท้ ๆ เลย เออนี้**

(ศ.ดร.กุสุมา รัชชมณี)

สำนักอนไทย
ภาคใต้

คณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่น ภาคใต้

๑. รศ.ประพนธ์	เรืองณรงค์	ประธานกรรมการ
๒. นายเซเม	แก้วคล้าย	กรรมการ
๓. นายธีระ	แก้วประจันทร์	กรรมการ
๔. ผศ.ปองทิพย์	หนูหอม	กรรมการ
๕. ผศ.สนิท	บุญฤทธิ์	กรรมการ
๖. เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน (นางสาวกนกวลี ชูชัยยะ)		กรรมการ
๗. เลขานุการกรม (นางนัยนา วราอัศวปติ)		กรรมการ
๘. ผู้อำนวยการกองวิทยาศาสตร์ (นางสาวสุปัญญา ชมจินดา)		กรรมการ
๙. นางสาวชลธิชา	สุดมข	กรรมการ
๑๐. นางสาวกุลศิรินทร์	นาคไพจิตร	กรรมการและเลขานุการ
๑๑. นายปิยะพงษ์	โพธิ์เย็น	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๒. นางสาวศยามล	แสงมณี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

สำนวนชาวใต้

สำนวนหรือสำนวนโวหาร เป็นการใช้คำเชิงเปรียบเทียบกับคารมคมคาย ชวนคิดชวนฟัง โดยเฉพาะสำนวนชาวใต้ประกอบด้วยคำตั้งแต่สองพยางค์ ขึ้นไป เช่น ทำเนา, ตีนฉัดเม่น (ฉัด แปลว่า เตะ), พิเหมือนหมูลด (หมูลด แปลว่า หมูตอน), ซี้ไม่ให้หมากิน, ปูนนอกเต้าข้าวนอกหม้อ, พุดเหมือนนกยางซี้ไล่เล (เล แปลว่า ทะเล), เนงเขาวาโมโงเขาวาบ้า (เนง แปลว่า นิ่ง, โม้ แปลว่า โง่, โง่ แปลว่า ฉาวโฉ่) สำนวนชาวใต้มีทั้งคำพุดธรรมดา เช่น หนอยข้างเหยียบ (หนอย แปลว่า เบา ๆ) หรือใช้คำคล้องจอง เช่น ต้มปุไม้แดงแกงหอยไม่เปื่อย

สำนวนชาวใต้ สะท้อนให้เห็นชีวิตชาวใต้หลายด้าน เช่น

- ความเชื่อ -อย่าข้ามหัวฤๅษี (ฤๅษีรูปหนังตะลุง)
 -หยาจกเหมือนเปรตเดือนสิบ (หยาจก แปลว่า ตะกละ)
- การค้า -เงินไม่ตายผ้าลายโซ (โซ แปลว่า มากมาย)
- อาหารการกิน -เมืองคอนพุงปลา สงขลาผักบุง เมืองลุงลอกอ
- ทำเลที่ตั้ง -เมืองลุงมีดอน เมืองคอนมีท่า เมืองตรังมีนา
 สงขลามีบ่อ

สำนวนชาวใต้ยังสะท้อนค่านิยม เช่น ค่านิยมในความสุขความสบายของผู้ชายคนนั้น อย่าง ขีบนขอนแก่น หวันสาย ได้เมียสาว กินข้าวขาว หรือให้ข้อสังเกตคนไม่ควรคบ อย่าง คนปลิ้นพุดหวาน คนพาลพุดโก่ง คนโคลงพุดเพราะ (คนโคลง แปลว่า คนประจบสอพลอ) รวมทั้งผู้ปกครองหรือ “นาย” ไร้คุณธรรม พึ่งระมัดระวัง อย่าง นายรักเหมือนเสือทอด หนีนายรอดเหมือนเสื่อหา

ปัจจุบันสำนวนชาวใต้บางสำนวน ชาวใต้อาจคงใช้พูดหรือเขียน แต่บางสำนวนก็เลือนหายไปตามกาลเวลา และตามที่ตั้งคมเปลี่ยนแปลง

(รศ.ประพนธ์ เรืองณรงค์)

กินดี-ได้แรงอก

วันหนึ่งที่ตลาดนัดวันอาทิตย์จังหวัดสงขลา เด็กหนุ่มคนหนึ่งกำลังเลือกทุเรียนบ้านหรือทุเรียนพื้นเมืองอยู่ ขณะที่กำลังตัดสินใจว่าจะซื้อหรือไม่ซื้อดีนั้น พลันก็ได้ยินเสียงแม่ค้าวัยเลยกลางคนเจ้าของทุเรียนพูดขึ้นว่า *ลองซื้อไปกินแลดู* *ต้าโลก* *บ่าวว่าเรียนบ้านกินดีหว่าเรียนพันธุ์นะโลกนะ* แปลว่า *ลองซื้อไปกินดูสิลูก* *บ่าวว่าทุเรียนบ้านกินอร่อยกว่าทุเรียนพันธุ์นะลูกนะ*

หากฟังภาษาใต้เข้าใจ แล้วไปได้ยินคนใต้เขาพูดถึงของกินอะไรสักอย่างหนึ่งว่า *กินดี* เหมือนอย่างแม่ค้าทุเรียนคนนั้นพูดก็อย่าเพิ่งเข้าใจว่า ของนั้นกินแล้วดี กินแล้ววิเศษ กินแล้วอยู่คงกะพัน เหาะเหินเดินอากาศได้

คำว่า *ดี* ของเขาในที่นี้ก็คือ อร่อย *กินดี* ก็คือ กินอร่อย นั่นเอง ซึ่งต่างจาก *กินดี อยู่ดี* ในภาษาไทยกรุงเทพฯ ทั่วไป

คำว่า *กินดี* นี้ เป็นความรู้สึกอร่อยลิ้นโดยทั่ว ๆ ไป เพราะสิ่งที่กินนั้นรสชาติดี จึงอร่อยถูกปาก แต่ถ้าความอร่อยนั้นเป็นความอร่อยแบบกินแล้วถึงใจ อร่อยเหมือนที่ใจชอบ ทำนองว่ารอความอร่อยแบบนี้มานานแล้ว ก็จะมีสำนวนบอกถึงความรู้สึกอร่อยแบบนี้โดยเฉพาะอีกอย่างว่า *ได้แรงอก* นำไปใช้เต็มคำได้ว่า *หรอยได้แรงอก* หรือ *หวานได้แรงอก* ฯลฯ คือกินแล้วอร่อยถึงใจ หรือหวานถึงใจ รู้สึกถึงความอร่อย ความหวานนี้เข้าไปถึงในอกในใจเลยทีเดียว

สำนวน *ได้แรงอก* ใ่ว่าจะใช้เพียงแต่กับการกินเท่านั้น ความรู้สึกสะใจถึงใจในเรื่องอื่นก็สามารถใช้สำนวนว่า *ได้แรงอก* ได้เหมือนกัน เช่น *ชาติได้แรงอก* *แรกว่าทีมบราซิลนะ* แปลว่า *แหมสะใจ* เมื่อวานทีมบราซิลชนะ

บางทีก็ให้ความรู้สึกคล้าย ๆ กับสมน้ำหน้า เช่น เด็กคนหนึ่งตกต้นมะม่วง แขนแตะ ตาแฉ่มาเห็นเข้า จึงพูดทำนองสมน้ำหน้าเด็กคนนั้นว่า **ได้แรงอก บอกแล้วว่าอย่าขึ้นไป** แปลว่า สมน้ำหน้า บอกแล้วว่าอย่าขึ้นไป พูดแล้วตาแฉ่ก็ช่วยปฐมพยาบาล คนได้บางครั้งก็ชอบประชดบ้างอย่างนี้แหละ ก็ห้ามแล้วไม่เชื่อฟังนี่

(ผศ.สนิท บุญฤทธิ์)

ขวดโหลฟัดเสापาน

ขวดโหลฟัดเสापาน เป็นสำนวนชาวใต้ที่ใช้สั่งสอนหรือตักเตือนไม่ให้กระทำในสิ่งที่ทำให้ตนเองเสียหายหรือเสียเปรียบ เช่น ถ้าผู้ใหญ่ทะเลาะกับเด็ก ผู้ใหญ่เสียเปรียบกว่า สังคมจะประณามว่าผู้ใหญ่รังแกเด็ก ถ้าเด็กผิดจริงผู้ใหญ่จะต้องอบรมสั่งสอนเด็กให้ทำในสิ่งที่ถูกต้อง เพราะถือว่าผู้ใหญ่ต้องมีความมั่นคงในอารมณ์ และควรอดทนระงับความโกรธด้วยความไม่โกรธ

สำนวน **ขวดโหลฟัดเสापาน** มีความหมายอธิบายได้ดังนี้

คำว่า **ขวดโหล** หมายถึง ขวดแก้วปากกว้าง มีลักษณะเปราะบาง แตกง่าย ตัวขวดใหญ่กว่าปากขวด ปากขวดต้องกว้างพอที่จะเอามือเข้าไปหยิบของในขวดได้และมีฝาปิด ขนาดใหญ่เล็กตามแต่ผู้ใช้ประโยชน์จะใช้ทำอะไร ตามสะดวก ในอดีตบ้านไหนที่มีขวดโหลถือว่าบ้านนั้นมีฐานะพอมีอันจะกินหรือฐานะดี คำว่า **ขวดโหล** ในสำนวนนี้หมายถึงผู้ใหญ่หรือคนที่มีความค่า

คำว่า **ฟัด** ตรงกับคำว่า **ขัด** หมายถึง เหยียง, ขว้าง, ปา, ทิ้ง, สาดโดยแรง เช่น พ่อแม่ขู่เด็กที่เล่นกันเสียงดังว่า **ถ้าโหมสุเล่นกันเสียงดังพุ้นนี้ลงไปฟัดด้วยหลังมือคนที ๆ แล้วอีไว้สิ** แปลว่า ถ้าพวกเขาเล่นกันเสียงอึกทิกครึกโครมเช่นนี้ จะลงไปตีด้วยหลังมือคนละที คำว่า **โหม** แปลว่า หมู่, พวกเขา **สุ** เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๓ **พุ้นนี้** แปลว่า อย่างนี้ **อี** แปลว่า จะ **ไว้สิ** คือ รู้สิ

คำว่า **เสาพาน** หมายถึง เสาสะพานที่สร้างต่อจากตอม่อ เป็นเสาขึ้นมาเพื่อรองรับคานที่รับพื้นสะพาน อาจทำด้วยไม้ เหล็ก หรือคอนกรีตก็ได้ ชาวใต้เรียกเสาสะพานว่า **เสาพาน** โดยตัดคำว่า **สะ** ออก เพื่อให้สั้นลงและสะดวกในการเรียก คำว่า **เสาพาน** ในสำนวนนี้หมายถึงคนที่เกกมะเหรกเกรหรือคนพาลที่ไม่มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี

สำนวน **ขวดโหลพัดเสาพาน** หมายถึง การขว้างหรือปาขวดโหลให้กระทบกับเสาสะพาน ด้วยอารมณ์โกรธที่ระงับไม่ได้ ผลของการกระทำนั้นจะทำให้ขวดโหลแตกละเอียด แต่เสาสะพานยังอยู่เหมือนเดิม เพราะเสาสะพานแข็งแรงกว่า

สำนวน **ขวดโหลพัดเสาพาน** จึงเปรียบได้กับการโต้ตอบหรือทะเลาะกับคนพาล ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่สมควร ซึ่งจะทำให้ตนเองเสียหายและหมดคุณค่า ดังตัวอย่างที่ชาวใต้พูดว่า **พื้หลวงเหอ อย่าไปรบกับเด็กกลาง** ซึ่งกั้งคนนั้น **เรื่องพรี้อีเอาขวดโหลไปพัดเสาพาน มีแต่เสียกับเสีย** แปลว่า พี่ชายเอ๊ย อย่าไปทะเลาะกับเด็กเกรเกกมะเหรกคนนี้เลย เรื่องอะไรจะเอาขวดโหลไปฟาดเสาสะพาน มีแต่จะเสียหาย เพราะผู้ใหญ่ที่ทะเลาะกับเด็กที่เกกมะเหรกเกร ไม่มีประโยชน์อะไร สังคมจะประนามว่าผู้ใหญ่รังแกเด็ก

สำนวน **ขวดโหลพัดเสาพาน** ตรงกับสำนวนภาคกลางที่ว่า **อย่าเอาพิมเสนไปแลกกับเกลือ อย่าเอาเนื้อไปแลกกับหนัง อย่าเอาทองไปรู้กระเบื้อง** คำว่า **พื้หลวง** แปลว่า พี่ชายที่บวชแล้ว **เหอ** แปลว่า เอ๊ย, เอ๊ย **รบ** แปลว่า ทะเลาะ **กลาง** แปลว่า เกร **ชั่งกั้ง** แปลว่า เกกมะเหรก **เรื่องพรี้อี** แปลว่า เรื่องอะไร

(ผศ.ปองทิพย์ หนูหอม)

เคยจืออยู่ในไม้ตับ หาไม้กับกินกับเคยจือ

คำกลอนที่ใช้เป็นหัวเรื่องนี้สะท้อนภาพสังคมได้เป็นอย่างดี สมัยที่เป็นเด็กเคยได้ยินกลอนนี้ แต่เป็นการร้องเล่นกันสนุก ๆ ตามประสาเด็ก แท้จริงมีความหมายที่อธิบายถึงภูมิหลังชีวิตคนในชนบทภาคใต้ได้เป็นอย่างดี

คำว่า **เคย** เป็นภาษาถิ่นใต้ ตรงกับคำว่า **กะปิ** ในภาษาไทยกรุงเทพฯ **เคย** ที่ทำจากกุ้งเคย เรียกว่า **เคยกุ้ง** ถ้าทำจากปลาตัวเล็ก ๆ เรียกว่า **เคยปลา**

คำว่า **จือ** ภาษาถิ่นใต้ ตรงกับคำว่า **จี่** หมายถึง ปิ้ง ย่าง เผา หรือทำให้สุกด้วยการวางไว้เหนือถ่านไฟ คำว่า **เคยจือ** จึงหมายถึงกะปิที่ปิ้ง ย่าง หรือที่เผาสุกแล้ว

คำว่า **เคยจืออยู่ในไม้ตับ** เป็นคำกลอนบอกกรรมวิธีที่ทำให้กะปิสุกด้วยการใช้ก้อน **เคย** หรือ **กะปิ** พกกรอบไม้ที่มีขนาดพอเหมาะ มีความยาวพอสมควร จะเป็นไม้กลมหรือแบนก็ได้ โดยใช้ฝ่ามือบีบกดก้อนเคยให้เกาะติดกับเนื้อไม้ แล้วนำไปวางเหนือไฟ คอยพลิกให้ถูกความร้อนโดยรอบ เมื่อเคยสุกจะเริ่มมีสีเหลือง ส่งกลิ่นหอมฟุ้งยวน້าย่อยของผู้เคยลิ้มรส ให้รู้สึกถึงเสน่ห์เคยจืออีกครั้ง

มีผู้นำเคยจือไปพัฒนาเป็นสูตรอาหารชั้นเลิศได้อีกหลายชนิด ที่อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี **เคยจือ** เป็นน้ำพริกที่ใช้เคยโขลกกับเนื้อมะพร้าวผสมเนื้อปูนนำไปใส่ในกะลามะพร้าวแล้วยกขึ้นจี่หรือย่างไฟจนมีกลิ่นหอมกินกับผักพื้นบ้านนานาชนิด บางท้องถิ่นได้พัฒนาเป็นสูตรอาหารประเภทหนึ่ง โดยมีไข่ กะทิ และเครื่องแกงคั่วเป็นส่วนผสม บางท้องถิ่นใช้เคยกับเครื่องแกงคั่วและกะทิเพียงสามอย่างตั้งไฟ เคี้ยวให้เหลือน้ำแต่น้อย จะส่งกลิ่นหอมฟุ้งเรียกว่า **คั่วเคย** หรือ **เคยคั่ว**

คำว่า **หาไม้กับ** เป็นภาษาถิ่นใต้ หมายถึงไม่มีกับข้าวอื่นใดอยู่ภายในบ้านเลย ไม่รู้จะกินข้าวกับอะไร บ่งบอกฐานะว่าเป็นครอบครัวที่ยากจนมาก

จึงกินข้าวกับเคยจีเพื่อบำบัดความหิวให้มีชีวิตอยู่รอดไปได้อีกวันหนึ่ง เคยได้ยืน
เด็ก ๆ ในสมัยก่อนท่องคำคล้องจอง มีความหมายในลักษณะสะท้อนชีวิตที่
อดอยากยากจนว่า **วันนี้กินข้าวกับเคย ยังสิ่งหนึ่งเหลยกินเคยกับข้าว
ยังสิ่งหนึ่งเล่ากินข้าวกับเคย** สรุปว่า อาหารทั้งสามอย่างที่กล่าว มี **เคย**
เพียงอย่างเดียว **ยัง** แปลว่า มี **เหลย** แปลว่า อีก

ปัจจุบันสังคมพัฒนาเจริญขึ้น อาหารการกินอุดมสมบูรณ์ มีทั้งอาหารไทย
และอาหารนานาชาติ **เคยจี** ที่เป็นต้นตำรับคงหาไม่ได้อีกแล้ว แต่กลิ่นหอมยั่ว
น้ำย่อยยังอยู่ในใจของผู้เขียน เมื่อนึกถึงบทกลอนที่ว่า

เคยจีอยู่ในไม้ตับ

หาไม้กับกินกับเคยจี

เคยปลาอยู่บนฝามี

ถ้ากับไม่มีให้จีเคยจีเคย

หาไม้กับ แปลว่า ไม่มีกับข้าว **กินกับเคยจี** แปลว่า กินข้าวด้วยเคยจี
ฝามี แปลว่า ฝาละมี

(นายชะเอม แก้วคล้าย)

แคะหม้อยา

แคะหม้อยา หมายถึง นำหม้อยาติดตัวไปด้วย เป็นสำนวนถิ่นใต้มี
ความหมายเปรียบเทียบกับกำลังมีปัญหาหนัก ตกอยู่ในสภาพย่ำแย่ ยากที่จะ
แก้ไข สำนวนนี้ประกอบด้วย คำว่า **แคะ** และ **หม้อยา**

คำว่า **แคะ** ภาษาถิ่นใต้ตรงกับภาษาไทยกรุงเทพฯ สะพายหรือ
กระเดียด เช่น **แคะกระเป่า** แปลว่า สะพายกระเป่า

คำว่า **หม้อยา** หมายถึง ภาชนะที่ส่วนใหญ่ทำด้วยดินเผาสำหรับต้มยา
สมุนไพร

ในท้องถิ่นภาคใต้ ผู้มีความรู้เรื่องสมุนไพรและการรักษาคนไข้จะเป็น
พระภิกษุหรือฆราวาส ถ้าเป็นฆราวาสมักจะเรียกว่า **หมอ** เช่น **หมอแดง**

หมोजันทร เมื่อมีผู้ป่วยไปหาหมอ หมอจะเจียดยาหรือจัดสมุนไพรซึ่งประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ของพืชและสิ่งอื่น ๆ ให้ถูกกับโรคของผู้ป่วย นำไปต้มกินที่บ้าน หรือบางรายหมออาจจะรับไว้ให้อยู่รักษาตัวที่บ้านหมอก็ได้ สมุนไพรที่หมอจัดให้เรียกว่า **เครื่องยา** หม้อที่ใส่เครื่องยาเรียกว่า **หม้อยา** และยาที่หมอจัดให้นั้นเรียกว่า **ยาหม้อ**

การกินยาหม้อต้องกินตามจำนวนและเวลาตามที่หมอสั่ง เช่น กินเช้า เย็น ก่อนหรือหลังอาหาร แต่ผู้ป่วยบางรายมีอาการหนักมากต้องกินยาอยู่เสมอ เมื่ออาการไข้กำเริบ เวลาไปไหนมาไหนต้องนำหม้อยาดัดตัวไปด้วยเพื่อจะได้ กินยาตามเวลา วิธีที่จะนำหม้อยาดัดตัวไปได้สะดวกคือการแคระ โดยใช้ผ้าหรือเชือกผูกกับหม้อยาแล้วสะพายไป เรียกกริยาเช่นนั้นว่า **แคระหม้อยา** จึงเปรียบเทียบกับผู้ที่กำลังตกอยู่ในความลำบาก ยากแก่การแก้ไข เหมือนคนป่วยหนักที่ต้องคอยกินยาอยู่เสมอจนต้องแคระหม้อยาดัดตัวไปด้วยทุกที่ เช่น พี่บ่าวดำเอาเต่ดินไปเข้าธนาคารทำนา กุ้ง ๒ ไร่แล้ว ไม่ได้ส่งทั้งต้น ทั้งดอกเขาอี๊ดเต่ **แคระหม้อยา** เสียแล้วพี่บ่าวเหอ แปลว่า พี่ดำเอาที่ดินไป จำนองธนาคารเพื่อเอาเงินมาลงทุนทำนา กุ้ง ๒ ไร่แล้ว ไม่ได้ส่งทั้ง เงินต้นทั้งดอกเบี้ย จนเขา (ธนาคาร) จะยึดที่ อาการหนักเสียแล้วพี่ชายเอ๊ย

ปัจจุบัน ส่วน **แคระหม้อยา** ที่หมายถึงนำหม้อยาดัดตัวไปด้วยก็ยัง มีใช้ในเชิงประชดประชันหรือล้อเลียนผู้ที่ต้องพกยาเป็นจำนวนมาก แม้ว่า อาการของคนป่วยหนักจนต้อง **แคระหม้อยา** คงจะไม่ค่อยมีให้เห็น เพราะการรักษาโรคแผนใหม่แพร่หลายมากแล้ว อย่างไรก็ตาม ยังมีผู้ป่วยบางโรค เช่น โรคหัวใจ โรคหลอดเลือด ต้องพ่นยาเข้าปากหรืออมยาใต้ลิ้นเมื่ออาการโรคกำเริบ ซึ่งพอเปรียบเทียบกับ **แคระหม้อยา** แม้ยาสมัยใหม่พกพาได้สะดวก ไม่ต้องใส่หม้อยา และไม่ต้องแคระเหมือนแต่ก่อน

(นายธีระ แก้วประจันทร)

งুবองเวียนโคน

คำว่า **งুবอง** หรือ **งুবองหลา** เป็นงูพิษอาศัยอยู่ทั้งบนบกและในน้ำ เวลาฉกจะยกหัวและลำตัวขึ้นสูงมาก ในภาษาไทยกรุงเทพฯเรียกว่า **งูจงอาง** คำว่า **บอง** คือ กระบอง **หลา** คือ สลา หมายถึง ตันหมาก **งুবองหลา** จึงหมายถึง งูที่มีลำตัวยาวใหญ่เหมือนตันหมาก

งুবองเวียนโคน เป็นสำนวนที่เกิดขึ้นมาจากการสังเกตของชาวใต้ในอดีตถึงลักษณะพฤติกรรมของงูจงอางที่เฝ้าเวียนโคนต้นไม้อย่างใจจดใจจ่อ เพื่อให้เหยื่อที่มันเฝ้าอยู่ตกลงมาหรือออกมาพร้อมจะกินเป็นอาหารทันที โดยฝ่ายเหยื่อก็กพยายามจะหนี แต่ไม่รอด เพราะความอ่อนแรงและแพ้วตบะงูจงอาง ในที่สุดก็ตกลงจากต้นไม้พร้อมเป็นเหยื่อของงูจงอางทันที เหมือนอย่างหมาได้กลิ่นเสือแล้วจะหมดแรง ไม่สามารถจะวิ่งหนีได้

สำนวน **งুবองเวียนโคน** ชาวใต้มักนำไปเปรียบเทียบกับผู้ชายที่รักผู้หญิงและพยายามไปเฝ้าวนเวียนอยู่บ้านฝ่ายหญิงเป็นประจำ จนกระทั่งฝ่ายหญิงใจอ่อนเกิดความเห็นใจและยอมรับในที่สุด เช่น **สาวซุ่มอยู่สวยยังบาว ๆ ไปเฝ้าเหมือนงুবองเวียนโคน** แปลว่า นางสาวซุ่มหน้าตาสวย มีหนุ่ม ๆ ไปเฝ้าเหมือนงুবองเวียนโคน คำว่า **อยู่สวย** แปลว่า สวย, น่ารัก **ยัง** แปลว่า มี **บาว** แปลว่า ชายหนุ่ม **สาวเอี้ยตอยู่โหมระจิงหุ** **หาไม่งুবองมาเวียนโคนสักตัว** แปลว่า นางสาวเอี้ยตซี้เหร่มาก ไม่มีงুবองมาเวียนโคนสักตัว คำว่า **อยู่โหมระ** [อยู่โหมระ] แปลว่า ซี้เหร่ **จิงหุ** แปลว่า มาก **หาไม่** แปลว่า ไม่มี

(ผศ. ปองทิพย์ หนูหอม)

ดีเหมือนเหล้าเครียะ

ดีเหมือนเหล้าเครียะ เป็นสำนวน หมายถึงบุคคลหรือสิ่งที่มีคุณภาพหรือชั้นเชิง ยอดเยี่ยม

คำว่า **เหล้า** ในที่นี้หมายถึงเหล้าที่ชาวบ้านต้มกินและขายกันเอง เรียกว่า **เหล้าเถื่อน**

คำว่า **เครียะ** หมายถึง ตำบลตะเครียะ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เรียกสั้น ๆ ว่า **เครียะ** เป็นแหล่งผลิตเหล้าที่มีชื่อเสียงมาแต่โบราณ

เหล้าเครียะ คือเหล้าที่ผลิตหรือต้มที่ตำบลตะเครียะ มีชื่อเสียงว่าเป็นเหล้าที่มีรสชาติดี เข้มข้น ดิกรีแรงจนจุดไฟติด จากสภาพภูมิประเทศของอำเภอระโนดและอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นบริเวณที่มีต้นตาลมาก เนื่องจากชาวบ้านนิยมปลูกไว้บนคันทนา และต้นตาลมีประโยชน์หลายอย่าง เช่น ลำต้นใช้ทำสะพาน ชานบ้าน ใบใช้กันฝน ก้านใบใช้ทำรั้ว ทำฟืน เนื้อลูกตาลทำอาหารและขนม ที่สำคัญคือน้ำตาลสามารถนำไปแปรรูปได้หลายอย่าง ทั้งเป็นน้ำตาลสด น้ำตาลแฉ่น น้ำส้ม กะแจะ และน้ำตาลโตนด

น้ำตาลโตนด คือน้ำตาลสดที่นำมาเคี่ยวจนข้นเป็นสีน้ำตาลไหม้ เป็นวัตถุดิบสำคัญที่ใช้ในการต้มเหล้า ตำบลตะเครียะมีต้นตาลมากจึงมีการเคี่ยวน้ำตาลโตนดมากและนำไปใช้ในการต้มเหล้าได้ ชาวตะเครียะมีสูตรและวิธีการต้มเหล้าเป็นพิเศษต่างจากเหล้าที่ต้มในท้องที่อื่น เช่น การต้มและกลั่นจนเป็นน้ำเหล้านั้น จะนำมากินและขายเฉพาะเหล้าที่กลั่นได้น้ำแรกจนถึงน้ำห้าซึ่งเรียกว่า **เหล้าน้ำต้น** เท่านั้น เนื่องจากผู้ต้มเหล้าขายมุ่งเอาชื่อเสียงมากกว่าเอากำไร ยอมตัดเหล้าน้ำปลายทิ้งไป จึงได้เหล้าที่มีรสชาติเข้มข้น ดิกรีแรงเป็นที่พอใจของนักดื่มนิยมกันว่าเป็นเหล้าชั้นดี

อีกประการหนึ่ง ในบริเวณตะเครียะ ระโนด หัวไทร ได้ชื่อว่าเป็นดงนักเลง คำว่า **นักเลง** ตามความหมายของคนภาคใต้ หมายถึง คนที่กล้าหาญ ใจถึง

มีชั้นเชิง รักพวกพ้อง ไม่รังเกศคนที่อ่อนแอกว่าหรือไม่มีทางสู้ จึงเปรียบเทียบยกย่องคนที่มีลักษณะเช่นนี้ว่า **ดีเหมือนเหล้าเครียะ** เช่น *นักมวยมุมแดงชกดีเหมือนเหล้าเครียะ*

ชุมชนใดผลิตสิ่งของที่มีคุณภาพ มักได้รับการยกย่องและออกชื่อชุมชนที่ผลิตให้รู้จัก เช่น **กินเหมือนจอบน้ำน้อย** แปลว่า จอบที่คมตากหญ้าได้ดีเหมือนจอบที่ทำมาจากตำบลน้ำน้อย อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา **คมเหมือนพร้าวนาป้อ** แปลว่า พร้าเล่มนั้นคมเหมือนพร้าที่ทำมาจากตำบลนาป้อ อำเภอเมืองฯ จังหวัดตรัง

(นายธีระ แก้วประจันทร์)

เดินสายให้ทำสวนพร้าว เดินเข้าให้ทำสวนยาง

เดิน คือ ตื่น

สวนพร้าว แปลว่า สวนมะพร้าว

สำนวนนี้สอนให้เลือกทำงานหรือประกอบอาชีพให้เหมาะสมกับลักษณะนิสัยของตนเองหรือปรับพฤติกรรมให้เหมาะสมกับงาน

การทำงานใด ๆ ก็ตาม คนเฒ่าคนแก่มักจะสอนลูกหลานให้ตื่นเช้า ถ้ามีสวนยางยังต้องตื่นเช้าประมาณตีสาม ตีสี่ คนตื่นสายไม่เหมาะที่จะทำสวนยางต้องทำงานอย่างอื่นแทน จึงเกิดเป็นสำนวน **เดินสายให้ทำสวนพร้าว เดินเข้าให้ทำสวนยาง** หมายความว่า การทำสวนมะพร้าวไม่จำเป็นต้องตื่นเช้า เพราะการดูแลรักษาและการเก็บผลผลิตทำได้ตลอดวัน เพียงแต่ต้องเอาใจใส่ในระยะแรกเท่านั้น ส่วนการทำสวนยาง ต้องตื่นเช้าประมาณตีสามตีสี่เพื่อไปกรีดยาง เพราะต้นยางจะให้น้ำยางได้ดีในเวลานั้น เนื่องจากอากาศเย็น ถ้าสายอากาศร้อนน้ำยางจะออกน้อย บางคนต้องตื่นเช้างากว่านั้น เพราะมีพื้นที่ปลูกยางมาก ขึ้นกับจำนวนพื้นที่ปลูกยาง ชาวใต้เรียกการออกไปตัดยาง

หรือกริยาในเวลากลางคืนนั้น ว่า **ไปโละยาง** เช่น **ไต่ดำกับไต่เขียดเดินไปโละยางแล้วห่ม้าย** แปลว่า ไต่ดำกับไต่เขียดตื่นไปกริยาแล้วหรือยัง **โลกบ่าวฉาน เดินสายทุกวัน นำอีสร้างสวนพร้าว** แปลว่า ลูกชายของฉานตื่นสายทุกวัน นำจะทำสวนมะพร้าว

(ผศ.ปองทิพย์ หนูหอม)

แถกเหมือนโลกคลัก

คนและสัตว์มีธรรมชาติที่เหมือนกันคือ การตื่นนอนต่อสู้อุณหภูมิที่หนาวเย็น ภาษาถิ่นใต้เรียกว่า **แถก** แปลว่า ตื่นกระเสือกกระสน เช่น **ตีให้แถกอยู่นั้น** แปลว่า ตีให้ตื่นอยู่อย่างนั้น คำว่า **แถก** สามารถใช้ร่วมกับคำอื่น ๆ ทำให้มีความหมายต่างออกไปอีก เช่น **แถกเด** แปลว่า วายน้ำแบบตีกรรเชียงแต่ไม่ใช้มือ ถ้าเป็นคำวิเศษณ์หมายถึงตื่นพราด ๆ เช่น **นายแดงถูกตีแถกเดอยู่บนถนน** แปลว่า นายแดงถูกตีตื่นพราด ๆ อยู่บนถนน

คำว่า **คลัก** ภาษาถิ่นภาคใต้ เป็นคำนาม แปลว่า พื้นดินที่สัตว์คุ้ยเขี่ยหรือนอนเกลือกกลิ้งจนกลายเป็นหลุม เป็นแอ่ง บางท้องถิ่นเรียก **ปลัก** เช่น **คลักควาย** หมายถึงหนองหรือแอ่งที่ควายนอนกลิ้งเกลือกไปมา ถ้าเป็นคำกริยาหมายถึงเกลือกกลิ้ง เช่น **ตัวลักโคลกอย่ามาคลักบนที่นอน** แปลว่า ตัวสกปรกอย่างมานอนกลิ้งบนที่นอน ถ้าซ้อนคำว่า **คลัก ๆ** เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า มาก ขี้เขี่ย เช่น **เท่านีรถไฟยังคนคลัก ๆ** แปลว่า ที่สถานีรถไฟมีคนมาก

เมื่อผสมคำเป็น **โลกคลัก** หรือ **ลูกคลัก** ภาษาถิ่นใต้เป็นคำนาม หมายถึง ปลาเล็ก ๆ หลายชนิดที่อยู่รวมกันอยู่ในแอ่ง หลุม หนอง บึง และพบได้มากใน **คลัก** คือ ปลักที่น้ำแห้งขอด ปลาแต่ละตัวต่างก็ตื่นนอนแย่งน้ำกันเพื่อความอยู่รอด

ฉะนั้น สำนวน **ແຄມเหมือนโลกคลัก** จึงเป็นสำนวนเรียกบุคคลที่กำลังดิ้นรนทุกวิถีทางเพื่อเอาตัวรอดหรือเพื่อเอาชีวิตรอดจากภัยพิบัติต่าง ๆ เหมือนปลาตัวเล็ก ๆ ที่กำลังดิ้นรนเป็นครั้งสุดท้ายเพื่อเอาตัวรอดก่อนที่น้ำในหลุมในแอ่งจะแห้งหมด

สำนวนนี้มักใช้กับบุคคลผู้มีความผิดหรือบกพร่องต่อหน้าที่จนถูกตั้งกรรมการสอบสวนทางวินัยอย่างร้ายแรงหรือทางคดีอาญาที่วิ่งเต้นเข้าไปขอความช่วยเหลือจากผู้อื่นเพื่อให้ตัวเองพ้นผิดว่า **ແຄມเหมือนโลกคลัก**

ปัจจุบัน ควายเหล็กได้เข้ามาแย่งหน้าที่ไถนาไปจากควายจริงจนเกือบหมด ข้อสำคัญ ควายเหล็กมีความขยัน อดทน ไม่ยอมหยุดพักเหนื่อย ไม่ลงมานอนกลิ้งให้พื้นดินเป็นปลักเป็นแอก เมื่อไม่มี **ปลัก** หรือ **โลกคลัก** ก็ไม่มีสำนวนว่า **ແຄມเหมือนโลกคลัก** และหายไปพร้อมกับ **ແຄງคั่วโลกคลัก** อาหารรสเลิศของชาวไตก็คงเหลือไว้แต่เพียงชื่อ ดังบทกลอนที่ว่า

หลบถึงเรินเดินเรื่อยที่เนือยข้าว งามน้องสาวยังไทรให้กินมัง

คั่วโลกคลักหรือว่าเจียนปลาปลัง สุกแล้วยังคนดีที่เนือยจ้ง

คำว่า **หลบ** แปลว่า กลับ **เริน** คือ เรือน **เนือย** แปลว่า หิว **เจียน** แปลว่า ทอด **ปลาปลัง** คือ ปลาหู

(นายเซอเม แก้วคล้าย)

นุ่งแพรชุดดิน

นุ่งแพรชุดดิน เป็นสำนวน หมายถึง นุ่งผ้าแพรชุดดิน เป็นการตำหนิผู้ที่แต่งกายไม่เหมาะสมกับงาน เพราะการชุดดินเป็นงานที่ต้องใช้แรง เหงื่อออกมาก ร่างกายต้องเคลื่อนไหวตลอดเวลา จึงจำเป็นต้องแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่เหมาะสม ซับเหงื่อได้ดี รูปทรงการตัดเย็บต้องกระชับ ไม่หลุดลุ่ยได้ง่าย

คำว่า **แพร** ในสำนวน **นุ่งแพรชุดดิน** หมายถึงผ้าที่มีเนื้อลื่น เรียบ เป็นมัน เนื้อหนาหรือบางก็ได้ เป็นผ้าที่ทอด้วยใยไหม มีสีสันสดใส มีหลายสี นิยมนำมาตัดเป็นชุดใส่นอนหรือเป็นเครื่องนอน เช่น ผ้าปูที่นอน ปลอกหมอน ผ้าห่ม ผ้าคลุมเตียง สมัยก่อนผู้ที่นุ่งแพรแสดงว่าเป็นผู้มีฐานะดีหรือมียศถาบรรดาศักดิ์

คำว่า **ชุดดิน** เป็นคำที่รู้จักกันแพร่หลายในสังคมไทย เพราะอาชีพหลักของไทยคือการเกษตร เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ แม้แต่ปลูกพืชผักในครัวเรือน ก็ต้องอาศัยการชุดดินเป็นหลุมเป็นร่องตามลักษณะงานและการบ่งใช้ว่าจะปลูกพืชชนิดใด เครื่องมือที่ใช้ชุด เช่น จอบ เสียม ชะแลง เช่น ชาวบ้านภาคใต้ เมื่อเห็นใครเดินถือจอบออกนอกบ้านไปทำสวน ทำไร่ มักจะทักทายว่า **ไปชุดดินโปลกมันเหอ** คำว่า **โปลก** คือ ปลูก **มัน** คือ หัวมัน **เหอ** แปลว่า หรือ, เหรอ

การแต่งกายชุดดินต้องแต่งกายให้กระชับเหมาะที่จะชุดดิน ถ้าใครใส่กางเกงแพรชุดดินจะถูกมองว่าแต่งตัวสำรวย หยิบหย่ง ไม่เหมาะกับงาน ชาวบ้านเห็นใครนุ่งแพรชุดดิน มักจะถูกบอกรู้ว่าเชิงตำหนิ เช่น **โลกบ่าว บ้านนี้ไ้รอดจ้ง นุ่งแพรชุดดิน** แปลว่า ลูกชายบ้านนี้โ้รอดมาก นุ่งแพรชุดดิน คำว่า **โลกบ่าว** แปลว่า ลูกชาย **ไ้รอด** แปลว่า โ้รอด และจะพูดทักทายหยิกแถมหยอกว่า **แลได้บ่าวนุ่งนุ่งแพรชุดดิน แลสาไปไม่รอด** แปลว่า บ่าวนุ่งนุ่งกางเกงแพรชุดดิน ดูแล้วรู้สึกรู้ว่าไปไม่รอด คำว่า **แลได้** แปลว่า ดูนั้น, ดูโน่น **แลสา** แปลว่า ดูแล้วรู้สึกรู้ว่า

สำนวน **นุ่งแพรชุดดิน** จึงเป็นสำนวนพูดเชิงตำหนิหรือบอกรู้ว่าให้คิดว่าต้องแต่งตัวให้เหมาะสมกับงานหรือกาลเทศะ

(ผศ.ปองทิพย์ หนูหอม)

มาเหมือนฝูงเหมา

มาเหมือนฝูงเหมา เป็นสำนวนเปรียบเทียบ หมายถึง การที่คนมารวมกันเป็นจำนวนมากเพื่อร่วมงานต่าง ๆ เช่น งานบุญ งานรื่นเริง หรือทำกิจกรรมอื่น ๆ เหมือนฝูงเหมาที่บินพรุกกันออกมาจากรังเป็นจำนวนมาก

คำว่า *เหมา* ตรงกับภาษาไทยกรุงเทพฯ แมลงเหมา คือปลวกที่โตเต็มทีจนปีกงอก จะบินออกจากรังเมื่อได้เวลาผสมพันธุ์หรือหลังฝนตกหนัก แต่การที่เหมาบินออกจากรังคราวละมาก ๆ นั้นไม่ค่อยมีบ่อยนัก เมื่อฝูงเหมาออกมาจากรังกันเป็นจำนวนมากจึงเป็นเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้น ชาวบ้านจะพากันนำภาชนะ เช่น *โคม* (กะละมัง) *หม่า* (ถังน้ำ) ใส่น้ำมาวางไว้ที่ชายคาบ้านหรือกลางแจ้งเหมาจะบินมาตกลงในภาชนะที่วางไว้ จากนั้นในบางถิ่นจะเอาเหมาโดยเฉพาะชนิดที่มีขนาดใหญ่ชวบน้ำให้ปีกหลุดจากตัว แล้วนำไปคั่วกับเกลือหรือผัดเป็นกับข้าวหรือของกินเล่น เพราะนาน ๆ จะมีเหมาให้กินสักครั้งหนึ่ง ส่วนเด็ก ๆ เมื่อฝูงเหมาบินออกมา เป็นโอกาสให้ได้วิ่งเล่นจับเหมากันอย่างสนุกสนาน โดยใช้ผ้าขาวม้าหรือเสื้อผาดให้เหมาตกลงมา จำนวนเหมาที่ได้นั้นไม่มากเท่ากับการที่เอาภาชนะรองน้ำวางคั่วไว้แต่เป็นการวิ่งเล่นสนุกเสียมากกว่า ซึ่งเป็นเรื่องปกติของเด็ก ๆ ในชนบทที่ไม่ค่อยมีของเล่น

ในภาคใต้ เมื่อมีการจัดงานต่าง ๆ เช่น งานบุญ งานรื่นเริง งานแสดงมหรสพ จะมีคนไปร่วมงานมากบ้างน้อยบ้างนั้น งานบุญขึ้นอยู่กับบารมีของเจ้าภาพ งานแสดงมหรสพขึ้นอยู่กับชื่อเสียงของมหรสพที่มาแสดงเป็นสำคัญ จึงเปรียบเทียบการที่คนมารวมงานต่าง ๆ กันเป็นจำนวนมากว่า **มาเหมือนฝูงเหมา** คือมากันมากจนน่าตื่นเต้น อย่างไรก็ตาม มิใช่ว่าเมื่อฝนตกหนักครั้งใดจะมีเหมาออกันมามากเมื่อนั้น ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับสภาวะที่เหมาะสม เช่น ตัวเหมาเจริญเติบโตเต็มที่พร้อมจะผสมพันธุ์ สภาพอากาศเหมาะสม เช่นเดียวกับการจัดงานบุญ งานรื่นเริง หรืองานแสดงมหรสพก็ใช้ว่าจะมีคนมากันมากทุกครั้ง

ตั้งนั้นงานใดที่มีคนมาร่วมงานกันมากจนเรียกได้ว่า **มาเหมือนฝูงเหมา** จึงเป็นที่กล่าวถึงกันเป็นเวลานาน ดังเช่น *งานบวชโลกบวชครูเจริญแรกเดือนก่อนคนมาเหมือนฝูงเหมา* แปลว่า งานบวชลูกชายครูเจริญเมื่อเดือนที่แล้วคนมาร่วมงานกันมากเหมือนฝูงแมลงเม่า

ปัจจุบันนี้ การที่เหมาจะออกมาเป็นฝูงให้ตึกมาคว่ำเกลือกินหรือให้เด็ก ๆ วิ่งไล่พาดคองหาได้ยาก เพราะสภาพภูมิประเทศเปลี่ยนแปลงไป จอมปลวกขนาดใหญ่ที่เป็นรังของเหมามีน้อยลง คงมีแต่ปลวกที่ต้องคอยให้บริษัทรับจ้างมาคอยกำจัดอยู่เสมอ

(นายธีระ แก้วประจันต์)

เมืองลุงมีดอน เมืองคอนมีท่า เมืองตรังมีนา สงขลามีบ่อ

สำนวนเกี่ยวกับชื่อบ้านนามเมืองภาคใต้ข้างต้นนี้ เป็นการบอกลักษณะภูมิศาสตร์ท้องถิ่นได้อย่างดี ปัจจุบันยอมเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่ไปตามกาลเวลา แต่สำนวนยังคงบอกเล่าให้ทราบภูมิหลังสมัยนั้นอยู่เสมอ

จากสำนวนข้างต้นเล่าถึงสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน คือ ตัวเมืองพัทลุงตั้งอยู่ในที่ดอน มีภูเขารายรอบ เช่น ภูเขาอกทะเลลูเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดนี้ คำว่า *ดอน* หมายถึง ที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง นอกจากนี้ยังมีคำว่า *ควน* มาจากคำมลายูว่า *guar* หมายถึง เนินหรือโคก ตัวอย่างชื่อหมู่บ้านในพัทลุงขึ้นต้นด้วยคำว่า *ดอน* เช่น *ดอนทลา* หรือ *ดอนศาลา ดอนเค็ด ดอนคั่น* ซึ่งเป็นชื่อต้นไม้ รวมทั้ง *ดอนทราย* และขึ้นต้นด้วยคำว่า *ควน* เช่น *ควนขนุน ควนมะพร้าว ควนถบ ควนสาร*

จังหวัดนครศรีธรรมราชอยู่ริมทะเลมีท่าเรือหลายแห่ง ชื่อหมู่บ้านมักมีคำว่า *ท่า* นำหน้า เช่น *ท่าศาลา ท่าแพ ท่าโพธิ์ ท่าวัง ท่าม้า ท่าซึก ท่าลาด ท่าสูง*

จังหวัดตรังมีการทำนามาก่อนทำสวนยางพารา ชื่อหมู่บ้านมักมีคำว่า **นา** นำหน้า เช่น **นาโยง นาท่าม นาปด นาข้าวเสียด นาโต๊ะหมิง นาทาล่วง นาทุ่งนุ้ย**

จังหวัดสงขลาอยู่ริมทะเลสาบ จำเป็นต้องขุดบ่อน้ำจืดใช้ดื่มกิน ชื่อหมู่บ้านมักมีคำว่า **บ่อ** นำหน้า เช่น **บ่อทรัพย์ บ่อยาง บ่อเตย บ่อโด บ่อโคระ**

ชื่อบ้านนามเมืองดังกล่าวนอกจากบอกลักษณะภูมิศาสตร์แล้ว ยังบอกถึงลักษณะพื้นที่ เช่น **ท่าลาด ท่าสูง** บอกถึงพรรณไม้ เช่น **บ่อยาง บ่อโด** (ต้นประดู่) **นาปด** (ต้นรสสุคนธ์) บอกถึงบริเวณนั้นมีสิ่งน่าสนใจ เช่น **ท่าแพ ท่าโพธิ์** (เป็นที่ตั้งต้นรับต้นโพธิ์นำมาจากลังกา) **ท่าศาลา ท่าวัง ท่าม้า** (สมัยนั้นนครศรีธรรมราชมีรถม้าเป็นพาหนะ) บอกชื่อคนรุ่นบุกเบิก เช่น **นาโต๊ะหมิง** (ชื่อมุสลิม) **นาทาล่วง** รวมทั้งบอกที่มาจากนิทานที่นิยมเล่าในหมู่บ้าน เช่น **ควนถบ** ซึ่งมาจากคำว่า **สินธพ** ที่หมายถึง ม้า คือม้าที่เป็นพี่เลี้ยงของพระรถเสน ในนิทานเรื่องพระรถเสนหรือนางสิบสอง **ควนसार** หมายถึงพระฤๅษีแปลงสารเพื่อช่วยพระรถเสน

ชื่อบ้านนามเมืองยังมีอีกมากมาย แต่ละชื่อล้วนนำศึกษาค้นคว้าอย่างยิ่ง

(รศ.ประพนธ์ เรืองณรงค์)

โมโหไม่หมล้ง ชังกั้งไม่เพื่อน

โมโหไม่หมล้ง ชังกั้งไม่เพื่อน เป็นสำนวนชาวใต้ที่เตือนสติและสอนให้ดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างอบอุ่นใจ

โมโหไม่หมล้ง หมายถึงผู้ใดเมื่อโมโหหรือมีความโกรธแล้ว ผู้นั้นย่อมไม่มีกำลัง คำว่า **ไม่** ชาวใต้ออกเสียงยาวว่า [หม้าย] เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง ไม่มี

คำถัดมา **หมล้ง** คำนี้มาจากคำว่า **กำลัง** ภาษาถิ่นใต้ขึ้นต้นด้วยสระอำ

ย่อมมีเสียง ม ตามเสมอ ดังเช่น *กำลัง* คำว่า *กำ* มีเสียง ม ตาม ตัว ม ที่ตามนี้ประสมกับคำสุดท้าย คือ *ลัง* และออกเสียงควบกล้ำ เป็น *มลัง* ชาวได้นิยมเสียงสูงก็เพิ่ม ห เข้าไป เลยออกเสียงเป็น *หมลัง* ส่วนคำหน้า คือ *กำ* ก็ตัดออกไป จึงคงเหลือแต่ *หมลัง* ตัวอย่างอื่น ๆ เช่น *สำหรับ* เป็น *หมรับ* *สำโรง* (ชื่อต้นไม้) เป็น *โหมรง* *กำไร* เป็น *ไหมร* ล้วนออกเสียง ห-ม-ร ควบกัน

ถัดมาคือ *ซังกั๊มไม่เพื่อน* คำว่า *ซังกั๊ม* เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า เกกมะเหรก, ทะเลิ่งตึงตัง, ขวางหูขวางตา ถ้าเป็นคำนาม หมายถึงคนที่มีนิสัยเช่นนั้น คำอื่นที่มีความหมายใกล้เคียงคำว่า *ซังกั๊ม* อีกหลายคำ เช่น คำว่า *กางหลาย* *กายหลาย* *มัดกะ* *ซ้องต้อง* *จันทวัน* *บ้าหัววัน*

คนซังกั๊มไม่เพื่อน เมื่อเกิดอันตรายย่อมขาดเพื่อนที่จะคอยช่วยเหลือ กรณีเพื่อนไม่คบค้าสมาคมด้วย เพราะเอาแต่ใจตนเอง มองผู้อื่นด้อยกว่าตน และมองผู้อื่นเป็นศัตรู ที่สำคัญคือคนซังกั๊มมักทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนอยู่เสมอ

ในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้เรื่องพระรถเมรีหรือเรื่องนางสิบสอง ตอนสุดท้ายของเรื่อง กล่าวถึงตายายซึ่งเป็นพ่อแม่ของนางสิบสอง ทั้งสอง ตระกะกำลำบากจากผลกรรม เมื่อนางสิบสองมีความสุขก็นำอาหารมาพบพ่อแม่ ยายเห็นทหารก็ตกใจและบอกตาให้อยู่แต่ในบ้าน คำกาพย์บรรยายไว้ว่า

	กว่าจะไปป่า
เก็บผักเก็บหญ้า	มาเที่ยวซื้อชาย
ตาเฒ่าซังกั๊ม	ไม่ฟังคำยาย
ยามเมื่อร่วนวาย	ไม่ตายแต่ตัว

สำนวน *โมโหไม่หมลัง* *ซังกั๊มไม่เพื่อน* เป็นสำนวนไม่ล้ำสมัย ยังมีคุณค่า และมีประโยชน์แก่ผู้นำไปยึดถือและปฏิบัติ

รักกับใครอย่าสิ้นยัง

สำนวน **รักกับใครอย่าสิ้นยัง** เป็นคำสอนหรือคำเตือนผู้มีความรัก โดยเฉพาะหนุ่มสาวว่า เมื่อรักผู้ใดก็อย่ารักแบบทุ่มตัวหรือทุ่มเจจนหมด ภาษาถิ่นใต้เรียกว่า **รักแบบสิ้นยัง** หมายถึงรักอย่างหมดสิ้นในสิ่งที่มี หรือที่เรียกว่า รักจนหมดหัวใจ

วรรณกรรมพื้นบ้านภาคใต้เรื่องพระรถเมรี ตอนนางเกาหรือสำเกาแก้ว สอนบุตร คือพระรถสิทธิ์ ก่อนจะเดินทางไปเมืองยักษ์ นางสอนว่า **รักกับใครอย่าสิ้นยัง** ขณะเดียวกันก็นำมาสอนผู้อ่านหรือผู้ฟังด้วย ดังนี้

ตัวตายด้วยลมลง

ท่านทั้งปวงพึงจำใจ

หญิงชายนั่งใกล้ไกล

รักกับใครอย่าสิ้นยัง

การรักอย่างสิ้นยังหรือรักอย่างทุ่มเทนั้น เกิดจากความเชื่อและความหลง ตั้งนางเกายกตัวอย่างทศกัณฐ์หลงเชื่อหนุมานอย่างสิ้นยัง ในที่สุดทศกัณฐ์ก็สิ้นใจด้วยพญาวานรนั่นเอง ดังคำกาพย์กล่าวว่

หัสกัณฐ์พญามาร

หลหมานลั้งเอาดวงใจ

เชื่อคนอย่าเชื่อคน

เชื่อหลายหนมักเสียการ

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้เรียกทศกัณฐ์ว่า **หัสกัณฐ์** และเรียกหนุมานว่า **หลหมาน** [หน-หมาน]

คำว่า **ยัง** ในภาษาถิ่นใต้ เมื่อเป็นคำกริยา แปลว่า มี เช่น **ยังเบีย** แปลว่ามีเงิน **คนยังเบีย** แปลว่า คนร่ำรวย นอกจากนี้ยังหมายถึง อยู่ เช่น **พ่อยังไหม** แปลว่า พ่ออยู่ไหม

คำว่า **ยัง** เมื่อเป็นคำวิเศษณ์ เช่น **ยังคำ** แปลว่า ตลอดคำ **ยังวัน** แปลว่า ยังไม่ค่ำ ดังประโยคที่ว่า **เขาเข้านอนแต่ยังวัน** แปลว่า เขาเข้านอนแต่ยังไม่ค่ำ

สำนวน **รักกับใครอย่าสิ้นยัง** เป็นคำสอนหรือคำเตือนให้รู้จักระมัดระวัง เรื่องความรัก คือหากเราคิดรักหรือชอบใคร โดยเฉพาะหนุ่มสาวอย่ารักจน

ทุ่มเทหรือรักอย่างหมดตัว เพราะเมื่อพลาดรักแล้วก็จะเสียใจ และหมดใจ
 ย่อมเกิดผลเสียหายตามมา ดังที่เป็นข่าวอยู่เสมอ

(รศ.ประพนธ์ เรืองณรงค์)

รำไรวร

รำไรวร เป็นสำนวนเปรียบเทียบ หมายถึงดีใจจนลืมตัวลืมสำรวม
 โดยไม่คำนึงถึงสถานะของตน เป็นคำพูดเชิงตำหนิผู้อาวุโสซึ่งเป็นที่เคารพ
 นับถือของคนทั่วไปว่าไม่ระมัดระวังความรู้สึกเมื่อพบเหตุการณ์ที่ทำให้ดีใจ ถูกใจ
 แสดงออกจนน่าเกลียด

สำนวนนี้ประกอบด้วยคำว่า **รำ** หมายถึง การรำอันเป็นกิริยาแสดง
 อารมณ์รื่นเริง สนุกสนาน โดยทั่วไปมักจะรำเมื่อมีงานต่าง ๆ ที่เป็นงานบุญ
 งานมงคล เช่น แทนาคงานบวช งานเลี้ยงสังสรรค์ ผู้รำมักจะเป็นคนหนุ่มสาว
 หรือเด็ก ๆ ส่วนผู้สูงอายุไม่ค่อยจะรำเนื่องจากเป็นการไม่เหมาะสมกับวัย

คำว่า **ไรวร** หมายถึง พระภิกษุขณะครองจีวรอยู่ แสดงว่ากำลัง
 ประกอบสมณกิจซึ่งต้องอยู่ในอาการสำรวม เช่น ทำวัตร สวดมนต์ รับกิจนิมนต์
 พบปะญาติโยม บางเวลาพระภิกษุอาจประกอบกิจอื่นที่ต้องออกแรง เช่น
 กวาดลานวัด ตักน้ำ ทำงานโยธา เพื่อความคล่องตัวจึงไม่ต้องครองจีวร เพียงแต่
 นุ่งสบงและสวมอังสะเท่านั้น จึงเป็นสิ่งแสดงให้เห็นเข้าใจกันว่าพระภิกษุขณะที่
 ครองจีวรอยู่นั้นท่านกำลังอยู่ในฐานะที่ต้องสำรวมให้สมกับสมณเพศ ส่วนการ
 รำนั้นผิดศีลบัญญัติดังกล่าวสอนพระภิกษุใหม่ที่บวชยังไม่ถึง ๕ พรรษาว่า การ
 ไม่ส่งเสียงเอิกเกริก ดุจการสนุกสนานรื่นเริงหรือคึกคะนองของคฤหัสถ์ก็ดี
 การไม่พูดตลกโปกฮา ดุจอาการของนักแสดงจำพวกดีดี การไม่พูดจาเอะอะ
 ดุจอาการของนักแสดงก็ดี เรียกว่า **อัปภัสสตา** และการรำขณะเป็นพระภิกษุ
 ย่อมไม่สมควรอย่างยิ่ง

สำนวน *รำไรวร* จึงเป็นการเปรียบเทียบเชิงตำหนิผู้ที่ไม่สำรวมใจกาย ให้เหมาะสมกับสถานะของตน จึงถูกผู้อื่นตำหนิได้ ดังเช่น *ลุงชมพอคนมีมาขอโลกสาวเท่านั้นแหละ รำไรวรเลย* แปลว่า ลุงชมเมื่อมีคนรวยมาสู่ขอ ลูกสาวก็แสดงความดีใจ ไม่สำรวมเก็บอาการให้สมกับเป็นผู้ใหญ่

(นายธีระ แก้วประจันทร)

สงขลาหอน นครหมา-สงขลาฮอน นครปลิ้น

นับถอยจากวันนี้ขึ้นไปสัก ๕๐ ปี ใครที่เป็นคนสงขลาไปอยู่นครศรีธรรมราช หรือใครที่เป็นคนนครศรีธรรมราชมาอยู่สงขลา ก็คงจะเคยได้ยิน ได้ฟังคำล้อเลียนต่อไปนี้อยู่บ่อย ๆ นั่นคือ

สงขลาหอน นครหมา กับอีกคำคือ *สงขลาฮอน นครปลิ้น*

คงไม่ได้ยินเฉพาะคนในสงขลา กับนครศรีธรรมราชเท่านั้น แต่คงดังไปทั่วทั้งปักษ์ใต้บ้านเรา ดีไม่ดีอาจขึ้นไปถึงกรุงเทพฯ อีกด้วย

สงขลา กับนครศรีธรรมราชนั้น ว่าเป็นแล้วศักดิ์ศรีความเป็นเมืองก็เกือบจะพอ ๆ กัน นครศรีธรรมราชเป็นเมืองเก่า เมืองพระ เมืองการศึกษา ขณะที่สงขลาเป็นเมืองท่า เมืองธุรกิจ เศรษฐกิจ เมืองที่ตั้งที่ว่าการมณฑล จึงเกิดการกระแนะกระแหนกันขึ้น ใครกระแนะกระแหนใครหรือใครเริ่มก่อนนั้นไม่รู้ รู้แต่ว่าเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการกระแนะกระแหนกันก็คือ ลักษณะเฉพาะตัวของคนแต่ละเมือง นั่นเอง

คนสงขลาชอบพูดคำว่า *หอน* ในความหมายปฏิเสธ เช่น คำว่า *ไม่หอนพบ* แปลว่า ไม่เคยพบ *ไม่หอนกิน* แปลว่า ไม่เคยกิน หรือในความหมายที่เป็นคำถาม เช่น คำว่า *หอนพบเทอ* แปลว่า เคยพบหรือ *หอนกินเทอ* แปลว่า เคยกินหรือ *หอน* ที่ว่านี้ไม่ใช่เสียงหอนของสุนัข แต่เป็นคำเดียวกับคำว่า *หอน* ที่แปลว่า เคย ขณะที่คนนครศรีธรรมราชชอบพูดคำว่า *หมา* เช่นคำว่า

หมาพบ แปลว่า ไม่พบ **หมากิน** แปลว่า ไม่กิน และ **หมา** นี้ก็ไม่ใช่สุนัข แต่เป็นคำปฏิเสธว่า ไม่ นั่นเอง

ประจวบกับที่ว่ากันว่าคนสงขลาชอบ **ยุ** ที่ภาษาถิ่นใต้ใช้ว่า **ยอน** และ คนนครศรีธรรมราชชอบ **หลอก** ที่ภาษาถิ่นใต้ใช้ว่า **ปลิ้น** คือ **ปลิ้นปล้อน** ก็เป็นสิ่งที่รับรู้ต่อกันมาเช่นกัน

จะโดยบังเอิญหรือไม่ก็ไม่รู้ ที่เกิดมีเสียงคล้องจองมาเป็นตัวเชื่อมโยง ระหว่างคำว่า **หอน** กับ **นคร** และคำว่า **ยอน** กับ **นคร** จึงทำให้เกิดเป็นคำคล้องจองกระแฉะกระแหงกันไปมาอย่างสนุกปากว่า **สงขลาหอน นครหมา** และ **สงขลายอน นครปลิ้น**

ว่ากันว่าที่จริง คนสงขลากับคนนครศรีธรรมราช ไม่ค่อยจะได้กระแฉะกระแหงกันเองมากนัก คนถิ่นอื่นน่าจะกระแฉะกระแหงคนสองจังหวัดนี้แหละ มากกว่า อันนี้จริงหรือไม่จริงก็ไม่รู้ เคยได้ยินเขาพูดกันมาอย่างนั้น ก็เก็บเอามาเล่าให้ฟังกันอย่างนี้

(ผศ.สนิท บุญฤทธิ์)

สำนวนเกี่ยวกับเปรว

คำว่า **เปรว** เขียนเป็น **เปลว** ก็มี ชาวใต้หมายถึงป่าช้า อย่างที่ชาวภาคกลางเรียก คำว่า **ช้า** เป็นคำซ้อนกับคำว่า **ช้า** เป็น **ช้าช้า ป่าช้า** จึงเป็นสถานที่ไม่ดีไม่เป็นมงคล ชาวล้านนาและชาวอีสานเรียก **ป่าช้า** ว่า **ป่าเฮ่ว** คือ **ป่าเรว** หรือ **ป่าเลว** ส่วนชาวใต้พูดอย่างรวบรัด ออกเสียงควบกล้ำเป็น **เปรว** หรือ **เปลว**

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ เรื่อง **นายตัน** พูดถึงคำว่า **เปรว** ไว้ว่า

เจ้าจงกลับไปก่อนหนา จึงค่อยมาหา

ให้เขากลับมาแต่เปรว

สำนวนเกี่ยวกับเปรวหรือป่าช้ามีหลายสำนวน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สูงเหมือนเจ้าเปรว เจ้าเปรวหรือหัวหน้าดูแลญาติ ชาวใต้เชื่อกันว่าหัวหน้าเปรวมีนามว่า **ตากาหลายายกาหลี** เมื่อเคลื่อนศพไปถึงป่าช้า ชาวบ้านจะขออนุญาตบอกกล่าวแก่เจ้าเปรวก่อนเสมอ เชื่อกันว่ารูปร่างเจ้าเปรวคงสูงอย่างเปรต ผู้ใดที่สูงชะลูดจึงถูกเปรียบว่า **สูงเหมือนเจ้าเปรว**

ไปไม่พ้นเหมือนผีห้วงเปรว ผีฮ่อมผูกพันกับที่อยู่ของตน เมื่อไปแห่งใดก็ย่อมกลับมาที่เปรวเสมอ เปรียบเหมือนคนที่ผูกพันกับอบายมุข แม้พยายามเลิกก็ยังอดใจไม่ได้และหวนกลับมาหลงใหลอีก เช่น **บาวไขกับสาวแดงรบกัน** ทุกวัน เลิกกัน ๒ ครั้งแล้ว แต่หลบมาโอบกั้นเล่า **ไปไม่พ้นเหมือนผีห้วงเปรว** แปลว่า นายไขกับนางแดงทะเลาะกันทุกวัน เลิกกัน ๒ ครั้งแล้ว แต่กลับอยู่กันอีก **ไปไม่พ้นเหมือนผีห้วงเปรว** คำว่า **บาว** แปลว่า หมูม **รบ** แปลว่า ทะเลาะ **หลบ** แปลว่า กลับ **โอบ** แปลว่า อยู่ **เล่า** แปลว่า อีก

ยีนงเหมือนผีหลงเปรว ความจริงผีฮ่อมชำนานูในถิ่นของมัน แต่ผีบางตนอาจหลงลืม สับสน หรืองงเง้งได้เหมือนกันว่ามันอยู่ส่วนไหนของเปรวเหมือนคนบางคนเข้าไปในแหล่งอบายมุขที่คุ้นเคย ก็อาจหลงลืมไม่ยอมกลับบ้าน เช่น **บาวนุ้ยเที่ยวเล่นปอเข้าบ่อนนั้นออกบ่อนนี้ พอตำรวจมาจับ ทำเป็นยีนงเหมือนผีหลงเปรว** แปลว่า นายนุ้ยเที่ยวเล่นไปเข้าบ่อนนั้นออกบ่อนนี้ พอตำรวจมาจับ ทำเป็นยีนงเหมือนผีหลงเปรว คำว่า **เล่นปอ** แปลว่า เล่นโป

ทำเหมือนผีข่มเหงเปรว ตรงกับสำนวนภาคกลางว่า **ตายประชดป่าช้า** หมายถึง ทำหรือพูดแตกดันประชดอีกฝ่ายหนึ่ง แต่ตัวเองต้องเป็นฝ่ายเสียหายเอง เช่น **สาวหืดพัดแม่ชามจนแตกกระจายเพื่อให้ผัวกลัว ทำเหมือนผีข่มเหงเปรว** แปลว่า นางหืดพาดจานใบใหญ่จนแตกกระจายเพื่อให้ผัวกลัว ทำเหมือนผีข่มเหงเปรว คำว่า **พัด** คือ พาด **แม่ชาม** แปลว่า จานใบใหญ่

ฉีกขากรวมเปรว คำว่า **กรวม** หมายถึง คร่อม ในที่นี้คือก้าวขาคร่อมป่าช้า หมายถึง อาการของคนที่ชอบกันทำผู้อื่นไม่ให้ทำอะไรได้สะดวก ทั้ง ๆ ที่

ตนเองก็ทำไม่ได้หรือไม่ได้ทำ เช่น *สาวเอียดชอบฉีกขากรวมเปรว กันท่าคนอื่นแต่ตัวเองทำไหรไม่เป็น* แปลว่า สาวเอียดชอบฉีกขากรวมเปรว กันท่าคนอื่นแต่ตัวเองทำอะไรไม่เป็น คำว่า *ไหร* แปลว่า อะไร

ปัจจุบัน คำว่า *เปรว* เลือนหายไปแล้ว ชาวใต้ นำคำบาลีสันสกฤตมาใช้แทน จึงมีคำว่า *มาปนสถาน* หรือ *สุสาน* ส่วนสำนวนเกี่ยวกับเปรว ดังกล่าวก็มีเพียงบันทึกไว้เท่านั้น

(รศ.ประพนธ์ เรืองณรงค์)

เลือกไม่เข้าท่า

เลือกไม่เข้าท่า หมายถึงเข้าไปยุ่งในเรื่องของคนอื่นหรือเรื่องที่มีใช้หน้าที่ของตน เป็นสำนวนที่เกิดขึ้นจากวิถีชีวิตของคนใต้สมัยโบราณที่มีบ้านเรือนอาศัยอยู่ตามสองฝั่งแม่น้ำลำคลอง การคมนาคมที่สะดวกคือ ทางเรือ การค้าขายก็ต้องใช้เรือ มีทั้งเรือแจว เรือพาย และเรือยนต์ ฉะนั้น ทุกบ้านตามชายฝั่งแม่น้ำลำคลอง จะมีบันไดหรือสะพานไม้ทอดลงสู่แม่น้ำลำคลอง เพื่อใช้เป็นที่เรือสำหรับจอดรับส่งผู้โดยสารหรือขายสินค้า แต่ริมฝั่งแม่น้ำลำคลองมักมีจอกแหนจำนวนมาก จึงทำให้เรือเข้าจอดที่ทำได้ยาก ประกอบกับเวลาน้ำขึ้นหรือน้ำลงมีกระแสน้ำเชี่ยว การบังคับเพื่อไสหรือเลือกหัวเรือให้เข้าจอดตรงท่าที่ต้องการทำได้ยากยิ่งขึ้น เพราะกระแสน้ำจะพัดพาเรือให้ไหลไปจอดที่ท่าอื่น ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า **เลือกไม่เข้าท่า** คือ ไสหรือเลือกหัวเรือเข้าไม่ตรงท่าที่ต้องการจอด

ชาวใต้มักใช้สำนวนนี้พูดตำหนิเด็กหรือบุคคลผู้ไม่ทำงานในหน้าที่ของตน แต่ไปทำงานอันเป็นหน้าที่ของบุคคลอื่น จนผิดพลาดเกิดความเสียหายขึ้น ทั้ง ๆ ที่เจ้าของงานไม่ได้ขอความช่วยเหลือให้ทำ ตรงกับคำในภาษาไทยกรุงเทพฯ ว่า **สภาระแณ** ซึ่งหมายถึง แส่หาเรื่อง ชอบเข้าไปยุ่งเกี่ยวในงานของบุคคลอื่น

คำว่า **ไม่เข้าท่า** ยังใช้เป็นสำนวนแสดงถึงความระแวงสงสัยไม่แน่ใจได้อีกด้วย เช่น *บรรยากาศแบบนี้ ดูจะไม่เข้าท่า* หมายถึงเกิดความสงสัยไม่ไว้ใจบรรยากาศโดยรอบว่าจะไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ อาจเกิดอุปสรรคอะไรก็ได้ ซึ่งตรงกับสำนวน **ผิดท่า**

ฉะนั้น สำนวนว่า **เลือกไม่เข้าท่า ไม่เข้าท่า และ ผิดท่า** เกิดขึ้นจากวิถีชีวิตท้องถิ่นริมแม่น้ำลำคลองของคนใต้ที่ไม่สามารถใส่หรือเสือกหัวเรือให้ตรงท่าจอดที่ต้องการได้

ปัจจุบันสำนวน **เลือกไม่เข้าท่า** มีความหมายเปลี่ยนไปในเชิงลบ ใช้เป็นคำตำหนิบุคคลที่เข้าไปแสร้งเรื่องของผู้อื่น โดยที่เจ้าของเรื่องไม่ได้ขอร้อง

(นายชะเอม แก้วคล้าย)

หน้าเหมือนเหล็กขูด

คำว่า **เหล็กขูด** เป็นคำนามภาษาถิ่นใต้ หมายถึงอุปกรณ์ขูดมะพร้าวอย่างหนึ่ง ซึ่งตรงกับภาษาไทยกรุงเทพฯ *กระต่ายขูดมะพร้าว* ใช้ขูดมะพร้าวผ่าซีกที่ยังไม่กะเทาะออกจากกะลา ตัวท่อนไม้ที่ใช้นั่งขูดมะพร้าว มักทำเป็นรูปกระต่าย และมีแผ่นเหล็กแบนที่ใช้ตะไบถูให้เป็นซี่ฟันยาวเหมือนฟันกระต่ายเสียบติดที่หัวของตัวท่อนไม้

นอกจากนี้ ชาวใต้ยังได้ทำตัวท่อนไม้นั่งขูดมะพร้าวเป็นรูปต่าง ๆ เช่น แมว สุนัข ม้า เสือ สิงห์ เต่า รูปคนหมอบ จึงเรียกชื่อตามลักษณะเหล็กที่ใช้ใช้งาน คือเหล็กสำหรับขูดมะพร้าว ซึ่งเสียบติดในลักษณะหน้างอ คิวาลงอยู่ที่หัวของตัวท่อนไม่ว่า **เหล็กขูด** ดังคำกลอนที่ว่า

*ต้นไม้น้อยค่อยแต่งดัดแปลงใหม่ นำเหล็กใส่ต่อท้ายปลายเหินหา
ปลายหางชี้ข้างตั้งตรงหลังยาว ขูดมะพร้าวทุกที่ยามมีงาน*

สมัยก่อนเมื่อมีงานต่าง ๆ เช่น งานบวช งานสมรส จะต้องใช้เหล็กชูดหลายตัว เพื่อนบ้านและญาติชายหญิงที่มาช่วยงาน โดยเฉพาะหญิงสาว จะทำหน้าที่ชูดมะพร้าวอย่างชำนาญ หนุ่มที่ประสงค์จะใกล้ชิดกับสาว ก็เข้าไปช่วยชูดมะพร้าว เพื่อถือโอกาสทำความรู้จักได้อีกช่องทางหนึ่ง จึงเรียกว่า ช่องทางพบรักกันบนหลังเหล็กชูด ดังเพลงลูกทุ่งเพลงหนึ่งที่ว่า

เหล็กชูดมีกันทุกบ้าน เวลามีงานเสียงดังครูด ๆ เหล็กชูดมันพูดไม่ได้
ถ้ามันพูดได้มันคงจะพูด ว่าไอ้เฒ่านี้กับไอ้เฒ่านั้น มันนั่งจิบกัน
บนหลังเหล็กชูด

จากลักษณะเหล็กชูดที่มีพินยื่น หนึ่งออกว่าลงนี้เอง จึงเป็นที่มาของสำนวนภาษาถิ่นใต้ในเชิงตำหนิเปรียบเทียบบุคคลที่มีอารมณ์เสีย แสดงอาการไม่พอใจหรือโกรธจนทำหน้าบูดบึ้ง หนึ่งอ่ว่า หน้าเหมือนเหล็กชูด ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกันกับสำนวนว่า ทำหน้าเหมือนหวัค คือ ทำหน้าอหน้ากว่าเหมือนจวก คำว่า *หวัค* ตรงกับคำว่า *จวก* ในภาษาไทยกรุงเทพฯ สำนวน หน้าเหมือนเหล็กชูด ตรงกับสำนวนไทยภาคกลางว่า หน้าอเหมือนม้าหมากรุก

ปัจจุบันบ้านเมืองมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี มีอุปกรณ์ไฟฟ้ามาทำหน้าที่ชูดมะพร้าวแทนเหล็กชูด เหล็กชูดถูกไล่ต้อนให้ไปอยู่ในพิพิธภัณฑ์ จึงไม่มีช่องทางที่จะพบรักกันบนหลังเหล็กชูดอีกแล้ว เสียตายจ้ง

(นายชะเอม แก้วคล้าย)

หรอยถึงหวัน-หรอยปากยากรูชี้

ในภาษาถิ่นใต้ คำว่า *หรอย* มีใช้กันอย่างกว้างขวาง เป็นคำเดียวกับคำว่า *อรรอย* ในภาษาไทยกรุงเทพฯ นั่นเอง คำนี้เมื่อใช้ประกอบกับคำอื่น ความก็จะขยายตามคำที่มาประกอบนั้น ดังเช่น *หรอยจ้งหุ* แปลว่า อรรอยมาก, สนุกมาก ปัจจุบันคำนี้เป็นที่รู้จักทั่วไปในทุกภาค *หรอยใจ* แปลว่า อรรอยถึงใจ,

สะใจ บางครั้งก็ใช้เป็นคำเย้ยหยัน มีความหมายคล้ายกับคำว่า สมน้ำหน้า
ทรอยแรง แปลว่า แผลงจริง พิลึกจริง มักใช้ในความหมายเชิงถากถาง
ทรอยอิตาลี ทรอยตาย แปลว่า อร่อยเกือบตาย อร่อยมากจนเกือบตาย
 เป็นสำนวนที่แสดงถึงการยืนยันหรือไม่ก็ประชด

ในบรรดาสำนวนดังกล่าวแล้ว ยังมีอีกสำนวนหนึ่งที่นิยมใช้กันมากใน
 หมู่คนที่พูดภาษาถิ่นใต้ นั่นคือ **ทรอยถึงหัว** แปลว่า อร่อยมากหรือสนุกมาก
 คือ อร่อยหรือสนุกไปจนถึงสวรรค์ อร่อยหรือสนุกจนเห็นสวรรค์ทำนองนั้น
 นับเป็นสำนวนที่เพิ่มสีสันจินตนาการได้เป็นอย่างดีทีเดียว

อันที่จริงความอร่อยของคนเรานั้นว่าไปแล้วก็ต้องมีขอบเขตเหมือนกัน
 เพราะตั้งแต่ **ทรอยจิ้งหู่** กระทั่ง **ทรอยถึงหัว** หากเพลิดเพลิดตามใจปาก
 มากเกินไปก็จะเกิดโทษกับผู้ **ทรอย** อย่างไม่บันยะบันยังนั้นได้ จึงทำให้เกิด
 สำนวนที่เนื่องมาจากคำว่า **ทรอย** นี้ อีกสำนวนหนึ่ง คือ **ทรอยปากยาก** **รูชี้**
 นั่นคือ ความอร่อยนั้นอยู่กับปาก แต่ความอร่อยที่ปากหากมากเกินไปก็กัด
 เกินความพอดี ปัญหาหรือความยุ่งยากก็จะเกิดขึ้นกับระบบอื่น ตั้งแต่กระเพาะ
 อาหารกระทั่งสุดท้ายความยากความเจ็บทรมานก็จะไปเกิดกับ **รูชี้** คือ ทวารหนัก
 อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สำนวนนี้ยังมีที่ใช้ต่างกันออกไปตามบุคคล ท้องถิ่น และ
 สถานการณ์อีก คือ **ทรอยแต่ปาก** **ยากถึงวาน** และ **ตามใจปาก** **ยากถึงวาน**
 แต่จะสำนวนใดก็มีความหมายและจุดมุ่งหมายเดียวกัน นับเป็นสำนวนที่แสดง
 อັตลักษณ์ของความเป็นคนปากชู้ได้ที่โดดเด่นด้วยภาษาดั้งเดิมของบรรพบุรุษ
 และยังคงความเป็นจริงตลอดมาตราบนานทุกวันนี้

(ผศ.สนิท บุญฤทธิ์)

หรอยบอกเขากัน-กินจนสิ้นยัง

ชาวใต้บ้านเราเมื่อกินอะไรอร่อย เราก็มักจะไต่ยินไต่ยงคำพูดในรูปของสำนวนที่แสดงความรู้สึกออกมาจากปากคำของคนกินนั้นว่า **หรอยบอกเขากัน**

หรอย คือ อร่อย

กัน แปลว่า ด้วย

หรอยบอกเขากัน แปลว่า อร่อย (จนต้อง) บอกเขา (ให้รู้แล้วมากิน) ด้วย ดังเช่น *วันนี้แกงหอยขม หรอยบอกเขากัน* แปลว่า วันนี้แกงหอยขม อร่อย บอกเขาด้วย **หรอยบอกเขากัน** *น้ำซุบป่าแดงรานะ* แปลว่า อร่อยบอกเขาด้วย น้ำพริกของป่าแดงรานะ แสดงว่าชาวใต้เมื่อกินอะไรอร่อยแล้ว มักจะนึกถึงคนอื่น นึกถึงพ่อแม่พี่น้อง นึกถึงเพื่อน เป็นการแสดงถึงความเป็นคนมีน้ำใจ ไม่ตรีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่อุบหรือหวงไว้กินคนเดียว ซึ่งต่างจากสำนวนที่เคยไต่ยินมาที่ว่า **อร่อยอย่าบอกใครเชียว** ที่หมายถึงอร่อยมาก

วัฒนธรรมการต้อนรับแขกผู้มาเยือนชานแบบประเพณีไทยแท้แต่โบราณที่ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับนั้นมีอยู่ทุกภาคของประเทศ ทั้งเลี้ยงดูและปูเสื่อ คือ ทั้งให้กินและให้นอนแบบตามมีและตามเกิด ให้เพลินเพลิดกายากว่ากลับ นั่นคือการต้อนรับด้วยอาหารการกิน โดยทั่วไปจึงมักเรียกว่า **เลี้ยง** หรือ **เลี้ยงดู** และไม่เฉพาะแก่ผู้ที่มาเรือนชานเท่านั้น แม้พบกันที่อื่นก็มีการเลี้ยงหรือเลี้ยงดูแบบนี้เหมือนกัน

วัฒนธรรมการเลี้ยงดูของชาวใต้เมื่อก่อนเขาเปิดใจเลี้ยงดูกัน เจ้าของบ้านคนใดฐานะดี ร่ำรวย แขกกินเท่าไรก็ไม่รู้จักหมด ส่วนเจ้าบ้านที่ฐานะพอมีพอกินหรือยากจนแร้นแค้น แต่มากด้วยน้ำใจ อยากให้ผู้มาเยือนได้อิ่มหน้าสำราญ

ก็สามารถที่จะเลี้ยงดูแขกจนถึงที่สุดได้เหมือนกัน คือ เลี้ยงจนหมดเท่าที่มีอยู่ โดยการพูดกับแขกด้วยสำนวนที่ว่า กินจนสิ้นยัง คือ กินให้หมดเท่าที่มี หรือ มีเท่าไรกินให้หมด ทำนองนั้น

นี่คือแก่นลึกความโอบเอ้ออาหารทางวัฒนธรรมการคบเพื่อนของคนใต้ ซึ่งแฝงฝังอยู่แม้แต่ในวัฒนธรรมของการกิน

(ผศ.สนิท บุญฤทธิ์)

ผญา
ภาคอีสาน

คณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่น ภาคอีสาน

๑. รศ. ดร.ชลธิชา	บำรุงรักษ์	ประธานกรรมการ
๒. นายเกษียร	มะปะโม	กรรมการ
๓. ผศ. ดร.โกวิทย์	พิมพ์วง	กรรมการ
๔. นายนิรันดร์	บุญจิต	กรรมการ
๕. นางพจนีย์	เพ็งเปลียน	กรรมการ
๖. ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชา
(ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร)		กรรมการ
๗. เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน
(นางสาวกนกวลี ชูชัยยะ)		กรรมการ
๘. รองเลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน
(นายบัณฑิต ตั้งประเสริฐ)		กรรมการ
๙. ผู้อำนวยการกองศิลปกรรม
(นางสาวศิริพร อินทรเชียรศิริ)		กรรมการ
๑๐. นางสาวชลธิชา	สุดमुख	กรรมการ
๑๑. นางสาวศยามล	แสงมณี	กรรมการและเลขานุการ
๑๒. นายปิยะพงษ์	โพธิ์เย็น	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๓. นางสาววรรณทนา	ปิติเขตร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ผญา

ผญา มาจาก คำว่า **ปรัชญา** ในภาษาสันสกฤต หรือ มาจากคำว่า **ปัญญา** ในภาษาบาลี แล้วกลายมาเป็น **ประญา** อีสานออกเสียง [ปร] เป็น [พ] เช่น คำว่า **ปราบ** อีสานออกเสียงว่า [ผาบ] คำว่า **เปรต** อีสานออกเสียงเป็น [เผต] คำว่า **ปรากฏ** อีสานออกเสียงเป็น [ผากด] ดังนั้นคำว่า **ประญา** จึงกลายเป็น **ผญา** ในภาษาอีสาน

ผญา เป็นถ้อยคำสำนวนที่ปราศรัยอีสานร้อยเรียงในรูปของคติธรรม คำสอน ภาชิตโบราณ คำเกี่ยวพาราสี คำอวยพร คำเปรียบเทียบจากนิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และประสบการณ์ของปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งแสดงถึงภูมิปัญญาของผู้พูด เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวอีสานที่บอกเล่าสืบทอดมาแต่โบราณ **ผญา** จัดเป็น **วรรณกรรมมุขปาฐะ** ปรากฏอยู่ในนิทานพื้นบ้าน นิทานก้อม เพลงพื้นบ้าน หมอลำ เป็นต้น ภายหลังได้มีการจดบันทึกไว้ เรียกว่า **วรรณกรรมลายลักษณ์**

ในอดีต ผญามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวอีสานเป็นอย่างมาก ชาวอีสานใช้ผญาตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยสูงอายุ ผู้ใหญ่ใช้ผญาภาชิตเพื่อสั่งสอนผู้น้อยให้ประพฤติตนเป็นคนดีมีศีลธรรม หม่อมสาวใช้ผญาเพื่อเกี่ยวพาราสีกัน และเป็นคติเตือนใจในการอยู่ร่วมกันในสังคม ผญาของชาวอีสานมีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น **ผญาคำสอน ผญาภาชิต ผญาเกี่ยวหรือผญาเครี ผญาอวยพร ผญาตงโตยหรือยาบสร้อย ผญาเปรียบเทียบ ผญาเหล่านี้มักจะไต่ยีนจากปากของผู้สูงอายุมาแต่อดีต**

รูปแบบและการสัมผัสตามฉันทลักษณ์ของผญาที่ใช้พูดจากันโดยทั่วไป มี ๒ ลักษณะคือ **ผญาที่อยู่ในรูปของร้อยกรอง** มีเสียงสระสัมผัสในแต่ละวรรคต่อเนื่องกัน คล้ายกับสัมผัสของร้อยและกลอน ทั้งนี้จำนวนคำของแต่ละ

วรรณคดีและจำนวนวรรณคดีในแต่ละบทของพจนานุกรมไม่กำหนดตายตัว เช่น ครั้นไปให้ลา ครั้นมาให้คอบ [คั้นไปให้ลา คั้นมาให้คอบ] หรือพจนานุกรมว่า นิ่งข้าวให้มีท่า ปังปลาให้มีवाद [นึ่งเข้าให้มีท่า ปังป่าให้มีवाद] และอีกลักษณะคือพจนานุกรมที่อยู่ในรูปของร้อยแก้ว ไม่มีเสียงสระสัมผัสในแต่ละวรรค แต่อาศัยจังหวะในการออกเสียง และใช้ระดับเสียงสูงต่ำ หนักเบา เป็นหลักสลับกันไป เช่น ฝนลีมาสร้าง แปลงรวงรังให้หนอยู่ ครั้นปากบ่กัด ตีนบ่ถีบ สังกสิได้อยู่รัง [ฝนลีมาสร้าง แปลงรวงรังให้หนอยู่ คั้นปากบ่กัด ตีนบ่ถีบ สังกสิได้อยู่รัง] หรือพจนานุกรมที่ว่า ขึ้นปลายตาลแล้ว ให้เหลียวลงต่ำ ขึ้นคอยสูงยอดดอแต่ ให้เหลียวพื้นแผ่นดิน [ขึ้นปลายตาลแล้ว ให้เหลียวลงต่ำ ขึ้นคอยสูงยอดดอแต่ ให้เหลียวพื้นแผ่นดิน]

คนอีสานแต่โบราณ เมื่อพบกันในโอกาสสำคัญ เช่น ในเทศกาลงานบุญต่าง ๆ มักทักทายโต้ตอบกันด้วยการจ่ายผญา เพื่อแสดงไหวพริบด้านภาษา และให้ความสนุกสนานรื่นเริง ซึ่ง การจ่ายผญา คือการพูดโต้ตอบกันด้วยสำนวนโวหาร ผู้ที่มีความสามารถในการจ่ายผญาได้เก่ง ต้องเป็นผู้รู้มากฟังมาก มีปฏิภาณไหวพริบในการจดจำและโต้ตอบกับผู้อื่นได้อย่างทันท่วงที

ในโอกาสนี้ คณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน ได้รวบรวมและคัดเลือกพจนานุกรมที่น่าสนใจและมีคุณค่าทางภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เยาวชนและผู้สนใจทั่วไปได้ศึกษา ค้นคว้า และอนุรักษ์สืบทอดให้แพร่หลายต่อไป

ผญาเกี้ยว : ชายหนุ่มอยากเกี้ยวสาว

มาเห็นน้ำวังใส ไฉยอยากอาบ ย่านแต่มีเงือกฝ้าในน้ำ ส่องบ่เห็น

[มาเห็นน้ำวังใส ไฉยอยากอาบ ย่านแต่มีเงือกฝ้าในน้ำ ส่องบ่เห็น]

ผญาที่ว่า **มาเห็นน้ำวังใส ไฉยอยากอาบ** [มาเห็นน้ำวังใส ไฉยอยากอาบ]

แปลว่า เมื่อมาเห็นน้ำใส ๆ ในห้วยหนองคลองบึงแล้วอยากจะลงเล่นน้ำให้เย็นฉ่ำชื่นใจ

วัง แปลว่า ห้วยน้ำลึก, เวียงน้ำ

ผญาที่ว่า **ย่านแต่มีเงือกฝ้าในน้ำ ส่องบ่เห็น** [ย่านแต่มีเงือกฝ้าในน้ำ ส่องบ่เห็น] แปลว่า กลัวแต่ในห้วยน้ำลึกนั้นจะมีเงือกน้ำฝ้ารักษาอยู่ ซึ่งเรามองไม่เห็น

ย่าน แปลว่า กลัว

เงือก แปลว่า งูพิษ, ปลาไหลไฟฟ้า

ดังนั้น คำผญาที่ว่า

มาเห็นน้ำวังใส ไฉยอยากอาบ ย่านแต่มีเงือกฝ้าในน้ำ ส่องบ่เห็น

[มาเห็นน้ำวังใส ไฉยอยากอาบ ย่านแต่มีเงือกฝ้าในน้ำ ส่องบ่เห็น]

หมายความว่า ชายหนุ่มเจอสาวงามแล้วนี้รัก อยากรักเกี้ยวมาเป็นคู่เคียง แต่ไม่กล้าเพราะเกรงว่าสาวเจ้าจะมีเจ้าของแล้ว เปรียบสาวเจ้าเหมือนน้ำใส ๆ และน้ำใส ๆ ในวังน้ำนั้นอาจจะมียูพิษคอยฝ้ารักษาอยู่ ซึ่งงูพิษที่ว่าเป็นเปรียบเหมือนคนรักของสาวเจ้านั่นเอง

(นายเกษียร มะปะโม)

ผลญาเกี่ยว : บอกความในใจต่อคนรัก
ฝนตกยังรู้เอื้อน นอนกลางคืนยังรู้ตื่น
บาดอ้ายคิดฮอดน้อง สั่งมาเอื้อนอิมบ่เป็น
 [ฝนตกยังรู้เอื้อน นอนกลางคืนยังรู้ตื่น
 บาดอ้ายคิดฮอดน้อง สั่งมาเอื้อนอิมบ่เป็น]

ผลญาที่ว่า **ฝนตกยังรู้เอื้อน นอนกลางคืนยังรู้ตื่น** [ฝนตกยังรู้เอื้อน นอนกลางคืนยังรู้ตื่น] แปลว่า ฝนตกยังรู้จักหยุด นอนกลางคืนยังรู้จักตื่น มีความหมายว่า ธรรมชาติของฝนแม้จะตกนานเท่าใดก็ตาม ยังมีเวลาหยุด ส่วนคนที่นอนหลับในเวลากลางคืนยังรู้สึกตัวตื่นขึ้นมาได้

เอื้อน แปลว่า หยุด, ขาดหาย

ผลญาที่ว่า **บาดอ้ายคิดฮอดน้อง สั่งมาเอื้อนอิมบ่เป็น** [บาดอ้ายคิดฮอดน้อง สั่งมาเอื้อนอิมบ่เป็น] แปลว่า เมื่อพี่คิดถึงน้อง ทำไมจึงไม่รู้สักอิม หมายความว่า ทำไมพี่จึงคิดถึงน้องอยู่ตลอดเวลาเหมือนกินข้าวไม่รู้จักอิม

บาด หรือ **บัด** แปลว่า ครั้น, เมื่อ, แต่, แต่ว่า

คิดฮอด แปลว่า คิดถึง

สั่ง แปลว่า อะไร, ทำไม

ดังนั้น คำผลญาที่ว่า **ฝนตกยังรู้เอื้อน นอนกลางคืนยังรู้ตื่น บาดอ้ายคิดฮอดน้อง สั่งมาเอื้อนอิมบ่เป็น** [ฝนตกยังรู้เอื้อน นอนกลางคืนยังรู้ตื่น บาดอ้ายคิดฮอดน้อง สั่งมาเอื้อนอิมบ่เป็น] เป็นผลญาเกี่ยวพาราสีที่ชายหนุ่มหลงรักปักใจในสาวสวยจนสุดหัวใจ จะนั่งจะนอนหรือทำอะไรก็ไม่เป็นสุข เพราะคอยพะวงคิดถึงสาวอยู่ตลอดเวลา จนต้องเอื้อนเอ่ยความในใจต่อหญิงผู้เป็นที่รัก

(นายเกษียร มะปะโม)

ผญาเกี้ยว : ไม่สมหวังในรัก

มาหลุตนโตเต้ รักเพิ่นข้างเดียว

แสนสิเทียวมาจา เพิ่นบ่เหลียวพอน้อย

[มาหลุตนโตเต้ ฮักเพิ่นข้างเดียว

แสนสิเทียวมาจา เพิ่นบ่เหลียวพอน้อย]

ผญาที่ว่า **มาหลุตนโตเต้** [มาหลุตนโตเต้] แปลว่า รู้สึกสงสารตัวเอง
จ้งเลย

หลุตน แปลว่า รู้สึกสงสาร บางถิ่นใช้ว่า **สังขาราชชาติ** [สังขาราชชาติ]

โต แปลว่า ตัว, ในที่นี้หมายถึง ตัวเรา

เต้ เป็นคำลงท้าย หมายถึง นั่น, เน้ะ, แท้

ผญาที่ว่า **รักเพิ่นข้างเดียว** [ฮักเพิ่นข้างเดียว] แปลว่า รักเขาข้างเดียว

เพิ่น เป็นสรรพนามได้ทั้งบุรุษที่ ๑, ๒ หรือ ๓ ในที่นี้หมายถึง
ผู้หญิงที่เราหลงรัก

ผญาที่ว่า **แสนสิเทียวมาจา** แปลว่า แม้จะเทียวมาหาหลายครั้งหลายครา
เพื่ออ้อนวอนขอความรัก

แสน แปลว่า มาก

จา แปลว่า พุด, คุย

ผญาที่ว่า **เพิ่นบ่เหลียวพอน้อย** [เพิ่นบ่เหลียวพอน้อย] แปลว่า หญิง
ที่ตนหลงรักก็ไม่สนใจใยดีหรือหันมามองแม้แต่น้อย

ดังนั้น คำผญาที่ว่า

มาหลุตนโตเต้ รักเพิ่นข้างเดียว

แสนสิเทียวมาจา เพิ่นบ่เหลียวพอน้อย

[มาหลุตนโตเต้ ฮักเพิ่นข้างเดียว

แสนสิเทียวมาจา เพิ่นบ่เหลียวพอน้อย]

จึงมีความหมายว่า ชายหนุ่มไปหลงรักหญิงสาวเพียงข้างเดียว แม้จะพยายามไปพูดจาเกี้ยวพาราสีอยู่เนือง ๆ เพื่อให้ฝ่ายสาวใจอ่อนรักตอบตนบ้าง แต่สาวก็ยังไม่สนใจใยดี จึงรู้สึกสงสารตนเองมากเหลือเกิน

(นายเกษียร มะปะโม)

ผญาคำสอน : การเลือกคบคน

จ้งนกินเบืออย่าไว้ในเรือน คนใจเบือนอย่าเอาเป็นพี่น้อง

[จ้งนกินเบือ อย่าไว้ในเฮือน คนใจเบือน อย่าเอาเป็นพี่น้อง]

ผญาที่ว่า **จ้งนกินเบืออย่าไว้ในเรือน** [จ้งนกินเบืออย่าไว้ในเฮือน]

แปลว่า ยาพิษกินแล้วตาย อย่าเอาไว้ในบ้าน

จ้งน [จ้งน] แปลว่า ยาพิษ, ของมีพิษหรือของเบือเมา

ผญาที่ว่า **คนใจเบือนอย่าเอาเป็นพี่น้อง** [คนใจเบือนอย่าเอาเป็นพี่น้อง]

แปลว่า คนมีจิตใจไม่ซื่อตรง อย่าเอาเป็นพี่น้อง

เบือน แปลว่า คด, ไม่ตรง คนใจเบือน หมายถึง คนที่มีจิตใจไม่ซื่อตรง

ดังนั้นคำผญาที่ว่า **จ้งนกินเบืออย่าไว้ในเรือน คนใจเบือนอย่าเอาเป็นพี่น้อง** [จ้งนกินเบือ อย่าไว้ในเฮือน คนใจเบือน อย่าเอาเป็นพี่น้อง] จึงหมายถึง ของมีพิษที่กินแล้วเป็นพิษต่อร่างกายหรือทำให้ตายได้ ห้ามเก็บไว้ในเรือนอย่างเด็ดขาด อาจเกิดอันตรายถึงแก่ชีวิต โดยเฉพาะคนแก่และเด็ก และคนที่มีจิตใจไม่ซื่อตรงก็ไม่สมควรรับเข้ามาอยู่ภายในบ้าน ไม่นับเป็นพี่เป็นน้อง เพราะเป็นคนที่มีมักจะเอาเปรียบผู้อื่นและไม่น่าไว้วางใจ

(นางพจนีย์ เฟ็งเปลี่ยน)

ผลญาคำสอน : การให้ความสำคัญกับงานทุกอย่างที่ทำอยู่

เหลิยวเห็นซิ่น วางปลาปละไปปล่ บาดว่าไฟไหม้ซิ่น ซิมาไอ้อ่าวปลา

[เหลิยวเห็นซิ่น วางปลาปะไป บาดว่าไฟไหม้ซิ่น ซิมาไอ้อ่าวปลา]

ผลญาที่ว่า เหลิยวเห็นซิ่น วางปลาปละไปปล่ [เหลิยวเห็นซิ่น วางปลาปะไป]

แปลว่า เมื่อมองเห็นซิ่นเนื้อก็เลยทิ้งปลา

ซิ่น [ซิ่น] แปลว่า เนื้อวัว

ปละไปปล่ [ปะไป] แปลว่า ละทิ้งไป

ผลญาที่ว่า บาดว่าไฟไหม้ซิ่น ซิมาไอ้อ่าวปลา [บาดว่าไฟไหม้ซิ่น ซิมาไอ้อ่าวปลา] แปลว่า ครั้นเมื่อไฟไหม้ซิ่นเนื้อจนเกรียมไปหมด จึงมาคิดถึงปลาในภายหลัง

บาด แปลว่า เมื่อ, ครั้นเมื่อ

ไอ้อ่าว มักจะพูดรวมเป็นว่า **ไอ้อ่าวหา** แปลว่า โอดครวญ, หวนคำนึง, คิดถึง

ดังนั้น คำผลญาที่ว่า เหลิยวเห็นซิ่น วางปลาปละไปปล่ บาดว่าไฟไหม้ซิ่น ซิมาไอ้อ่าวปลา [เหลิยวเห็นซิ่น วางปลาปะไป บาดว่าไฟไหม้ซิ่น ซิมาไอ้อ่าวปลา] หมายความว่า การดำเนินการใด ๆ ต้องให้ความสำคัญในสิ่งนั้น ๆ อย่างเท่าเทียมกัน อย่าให้ความสำคัญเฉพาะสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นพิเศษ แม้ว่าสิ่งนั้นจะสำคัญกว่าหรือให้ผลประโยชน์มากกว่า แล้วละทิ้งอีกสิ่งหนึ่งจนเกิดความเสียหาย ผลญานี้เปรียบความสำคัญระหว่างเนื้อกับปลา คนอีสานจะให้ความสำคัญกับเนื้อมากกว่า เพราะเนื้อหายาก มีราคาแพง ส่วนปลาเป็นอาหารที่หาได้ง่าย ราคาถูกกว่า ถ้ามุ่งให้ความสำคัญกับซิ่นเนื้อจนละทิ้งปลา เมื่อไฟไหม้ซิ่นเนื้อหมดแล้ว จึงหวนคิดถึงปลา ปลานั้นก็ไม่มีแล้ว ในที่สุดก็ไม่ได้กินอะไรเลย

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

พจนานุกรมคำสอน : จะทำอะไรต้องเตรียมการให้พร้อม

ครั้นมีไหมบ่มีเข็มร้อย ลีเอาหยั่งหีบแแล้ว

มีเข็มครั้นบ่ร้อย ลีพันแแล้วฮ่อมไค

[คั้นมีไหมบ่มีเข็มฮ้อย ลีเอาหยั่งหีบแแล้ว

มีเข็ม คั้นบ่ฮ้อย ลีพันแแล้วฮ่อมไค]

พจนานุกรมว่า **ครั้นมีไหมบ่มีเข็มร้อย ลีเอาหยั่งหีบแแล้ว** [คั้นมีไหมบ่มีเข็มฮ้อย ลีเอาหยั่งหีบแแล้ว] แปลว่า เมื่อมีเส้นไหมเส้นด้ายแล้ว ถ้าไม่มีเข็มมาเย็บมาสอย จะเอาอะไรมาใช้แทนเข็มได้

หีบ แปลว่า เย็บ

แแล้ว แปลว่า ปะ, ชุน, เย็บ

พจนานุกรมว่า **มีเข็มครั้นบ่ร้อย ลีพันแแล้วฮ่อมไค** [มีเข็มคั้นบ่ฮ้อย ลีพันแแล้วฮ่อมไค] แปลว่า มีเข็มแล้วไม่มีด้ายร้อยเข็ม จะเย็บปะชุนได้อย่างไร

ฮ่อมไค แปลว่า อย่างไร

ครั้นมีไหมบ่มีเข็มร้อย ลีเอาหยั่งหีบแแล้ว

มีเข็มครั้นบ่ร้อย ลีพันแแล้วฮ่อมไค

[คั้นมีไหมบ่มีเข็มฮ้อย ลีเอาหยั่งหีบแแล้ว

มีเข็ม คั้นบ่ฮ้อย ลีพันแแล้วฮ่อมไค]

เป็นคำสอนว่า จะทำการอันใดนั้นจะต้องเตรียมการวางแผนให้ดี มีเครื่องมือเครื่องมือครบครัน จะทำให้การทำงานดำเนินไปด้วยดีจนบรรลุความสำเร็จ เหมือนกับการเย็บผ้าก็จะต้องมีทั้งด้ายและเข็มพร้อม จะขาดสิ่งหนึ่งไม่ได้ ถึงจะเย็บผ้าได้ เปรียบเหมือนกับการทำงานที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันนั่นเอง

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผลญาคำสอน : ตนเป็นที่พึ่งของตน

อย่าสฺหฺวังสฺสุขย่อน บฺญเขามาพึ่ง

สฺขกั้สฺสุขเพ็็นพุน บ่มาฮอดหมู่เรา ดอกนา

[อย่าสฺหฺวังสฺสุขย่อน บุนเขามาพึ่ง

สฺกกะสฺสุขเพ็็นพุน บ่อมาฮอดหมู่เฮา ดอกนา]

ผลญาที่ว่า **อย่าสฺหฺวังสฺสุขย่อน บฺญเขามาพึ่ง** [อย่าสฺหฺวังสฺสุขย่อน บุนเขามาพึ่ง] แปลว่า อย่าพึ่งแต่หวังความสุขโดยอาศัยบุญของคนอื่น

สฺ แปลว่า ไม่

ย่อน แปลว่า เพราะ, เหตุ, เนื่องจาก

เพ็ง แปลว่า พึ่ง, พึ่งพาอาศัย

ผลญาที่ว่า **สฺขกั้สฺสุขเพ็็นพุน บ่มาฮอดหมู่เรา ดอกนา** [สฺกกะสฺสุขเพ็็นพุน บ่อมาฮอดหมู่เฮา ดอกนา] แปลว่า ความสุขก็เป็นความสุขของคนอื่น ไม่มาถึงพวกเราหรอกนะ

พุน แปลว่า นุ่น, โน้น

ฮอด แปลว่า ถึง

ดอกนา เป็นคำสร้อยท้ายประโยคมีความหมายว่า ดอกนะ

ดังนั้น คำผลญาที่ว่า

อย่าสฺหฺวังสฺสุขย่อน บฺญเขามาพึ่ง

สฺขกั้สฺสุขเพ็็นพุน บ่มาฮอดหมู่เรา ดอกนา

[อย่าสฺหฺวังสฺสุขย่อน บุนเขามาพึ่ง

สฺกกะสฺสุขเพ็็นพุน บ่อมาฮอดหมู่เฮา ดอกนา]

จึงมีความหมายว่า อย่าไปหวังพึ่งความสุขจากคนอื่น ถึงอย่างไรสุขของคนอื่นก็ไม่สามารถแผ้วมาถึงเราได้ หรือถ้าเราอยากมีความสุขเหมือนคนอื่น เราต้องขยันหมั่นเพียรด้วยตัวเราเอง เราจึงจะมีความสุขอย่างเขาได้ อย่าหวัง

พืงให้คนอื่นเขาช่วยเหลือเราอย่างเดี่ยว เราต้องช่วยเหลือตัวเองให้มาก ดัง
คำกล่าวที่ว่า **ใครทำ ใครได้** หรือ **อตตา หิ อุตโณ นาโถ** ตนเป็นที่พืงแห่งตน
นั่นเอง

(นายเกษียร มะปะโม)

ผญาคำสอน : ธรรมเนียมปฏิบัติของผู้เป็นสามีและภรรยา

อันว่าผัวเมียนี้ ภูมิ้งอย่าได้ว่า

ให้เอ็น้อยและเจ้า ผองเฒ่าชั่วชีวิต

ยามนอนนั้น ให้ผัวแพงนอนก่อน

ให้เอาขันดอกไม้สมมาแล้ว จึงค้อยนอน

[อันว่าผัวเมียนี้ ภูมิ้งอย่าได้ว่า

ให้เอ็น้อยและเจ้า ผองเฒ่าชั่วชีวิต

ยามนอนนั้น ให้ผัวแพงนอนก่อน

ให้เอาขันดอกไม้สมมาแล้ว จึงค้อยนอน]

ผญาที่ว่า **อันว่าผัวเมียนี้ ภูมิ้งอย่าได้ว่า** [อันว่าผัวเมียนี้ ภูมิ้งอย่าได้ว่า]
แปลว่า คนที่เป็นสามีภรรยา กันแล้ว อย่าพูดภูมิ้งต่อกัน

ผญาที่ว่า **ให้เอ็น้อยและเจ้า ผองเฒ่าชั่วชีวิต** [ให้เอ็น้อยและเจ้า
ผองเฒ่าชั่วชีวิต] แปลว่า ให้เรียกว่า ้อยและเจ้า ไปจนแก่เฒ่าชั่วชีวิต

้อย [้อย] แปลว่า ผม, ฉัน

เจ้า แปลว่า คุณ, เธอ

ผอง ในที่นี้แปลว่า ตราบเท่า, จนถึง

ผญาที่ว่า **ยามนอนนั้น ให้ผัวแพงนอนก่อน** [ยามนอนนั้น ให้ผัวแพง
นอนก่อน] แปลว่า เวลาเข้านอนกลางคืนให้สามีนอนก่อน

แพง แปลว่า ที่รัก, รักอย่างทะนุถนอม

ผลาที่ว่า ให้เอาขันดอกไม้ สม่มาแล้วจึงค้อยนอน [ให้เอาขันดอกไม
สมม่มาแล้วจึงค้อยนอน] แผลว่า ผู้เป็นภรรยาค่อนนอนให้หน้าขันดอกไม้มา
กราบเท้าสามีเพื่อขอขมาลาโทษค่อนจึงค้อยเข้านอน

สมม่ แผลว่า ขอขมาลาโทษ

ตั้งนั้น คำผลาที่ว่า

อันว่าผัวเมียนี้ กูมึงอย่าได้ว่า

ให้เอิ้นข้อยและเจ้า ผองเฒ่าชั่วชิวัง

ยามนอนนั้น ให้ผัวแพงนอนค่อน

ให้เอาขันดอกไม้ สม่มาแล้วจึงค้อยนอน

[อันว่าผัวเมียนี้ กูมึงอย่าได้ว่า

ให้เอิ้นข้อยและเจ้า ผองเฒ่าชั่วชิวัง

ยามนอนนั้น ให้ผัวแพงนอนค่อน

ให้เอาขันดอกไม้ สม่มาแล้วจึงค้อยนอน]

จึงมีความหมายว่า ชายหนุ่มหญิงสาวเมื่อตกลงปลงใจแต่งงานกันแล้ว มี
ธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาให้เรียกขานกันว่า ข้อย และ เจ้า
ห้ามใช้คำว่า กู และ มึง เพราะถือว่าเป็นคำไม่สุภาพ ครั้นเวลากลางคืนค่อน
สามีเข้านอน ให้ผู้เป็นภรรยานำขันดอกไม้ที่เตรียมไว้ไปนั่งลงตรงหน้าสามี แล้ว
กล่าวคำขอขมาลาโทษที่เคยล่วงเกิน เมื่อสามีรับขันดอกไม้จากภรรยาแล้ว
ภรรยาจึงก้มลงกราบสามี จึงเข้านอนในภายหลัง เพราะมีความเชื่อว่า การเคารพ
สามีนั้นจะทำให้ชีวิตคู่อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและราบรื่นตลอดไป

(นายเกษียร มะปะโม)

ญาคำสอน : ไม่ให้เชื่อคนง่าย

กบต้ง ติงตยต้งต้งง่า ง่าบหล็อง ไปต้งต้งต้งไบ

[กบบ่อต้ง ติงตยต้งต้งง่า หง่าบ่อหล็อง ไปต้งต้งต้งไบ]

ญาคำว่า กบบ่อต้ง ติงตยต้งต้งง่า [กบบ่อต้ง ติงตยต้งต้งง่า]

แปลว่า ต้นไม้ยังไม่ตยแต่กิ่งไม้กลับตย

กก แปลว่า ลำต้น

ต้งต้ง แปลว่า เคลื่อนไหว

ง่า [หง่า] แปลว่า กิ่งไม้

ญาคำว่า ง่าบ่อหล็อง ไปต้งต้งต้งไบ [หง่าบ่อหล็อง ไปต้งต้งต้งไบ]

แปลว่า กิ่งไม้ไม่ไหวต้งต้งไบไม้ยังเคลื่อนไหวอยู่

หล็อง แปลว่า เคลื่อนไหว

ดั่งนั้นคำญาคำว่า กบบ่อต้ง ติงตยต้งต้งง่า ง่าบ่อหล็อง ไปต้งต้งต้งไบ [กบบ่อต้ง ติงตยต้งต้งง่า หง่าบ่อหล็อง ไปต้งต้งต้งไบ] จึงหมายความว่า ต้นไม้ที่ยังไม่ตย แต่กิ่งนั้นกลับตย และกิ่งไม้ก็ไม่เคลื่อนไหว แต่ไบบ่ยังเคลื่อนไหวอยู่ เป็นญาคำสอนที่เปรียบให้รู้จักพิจารณาคนแต่ละคนให้ถ้วนถี่ ก่อนจะคบหาหรือหลงเชื่อ เพราะคนที่ดูภายนอกน่าเชื่อถือคือ แต่งกายดูภูมิฐาน แต่ในจิตใจอาจจะมีสิ่งไม่ดีซ่อนเร้นอยู่ และใช้คำพูดที่ฟังดูมีหลักการนำศรัทธาหว่านล้อมให้คนอื่นหลงเชื่อ ตรงข้ามกับคนที่มองดูไม่น่าไว้วางใจ แต่จริง ๆ แล้ว เขาเป็นคนดีมีคุณธรรมนำคบหาสมาคมมากกว่าคนที่แต่งตัวภูมิฐานและใช้วาจาดี

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผญาคำสอน : ไม่ให้ผู้້น้อยลืมคุณผู้ใหญ่

เป็นเด็กน้อย อย่าลืมคุณผู้ใหญ่ ครั้นผู้ใหญ่บ่พร้อม ไปได้ก็บ่ถึง

[เป็นเด็กน้อย อย่าลืมคุณผู้ใหญ่ คั้นผู้ใหญ่บ่พ้อม ไปได้กะบ่ถึง]

ผญาที่ว่า เป็นเด็กน้อย อย่าลืมคุณผู้ใหญ่ ครั้นผู้ใหญ่บ่พร้อม ไปได้ก็บ่ถึง [เป็นเด็กน้อย อย่าลืมคุณผู้ใหญ่ คั้นผู้ใหญ่บ่พ้อม ไปได้กะบ่ถึง] แปลว่า เป็นผู้้น้อยอย่าลืมพระคุณของผู้ใหญ่ ถ้าผู้ใหญ่ไม่สนับสนุน จะทำอะไรก็ไม่สำเร็จ มีความหมายว่า เราเป็นเด็ก เป็นผู้้น้อยเป็นลูกศิษย์หรือเป็นลูกเป็นหลาน เมื่อได้รับการอบรมสั่งสอน ได้รับการอุปการะคำชูจากผู้ใหญ่หรือพ่อแม่มาแล้ว ควรจะระลึกถึงและตอบแทนบุญคุณท่านเหล่านั้นด้วย เพราะการทำงานสิ่งใดก็ตามถ้าผู้ใหญ่ไม่สนับสนุนไม่เห็นด้วย ก็ยากที่จะประสบความสำเร็จตามที่ตนมุ่งหวัง

เด็กน้อย [เด็กน้อย] หมายถึง เด็ก, ลูก ๆ หลาน ๆ, ลูกศิษย์

พ้อม [พ้อม] แปลว่า ส่งเสริม, สนับสนุน

ถึง คือ ถึง แปลว่า ประสบความสำเร็จ

(นายเกษียร มะปะโม)

ผญาคำสอน : ไม่ให้ลืมตัว

ครั้นเจ้าได้ชี้ข้างก้งร่มเป็นพระยา อย่าลืมคนจนผู้แห่นาตินช้าง

[คั้นเจ้าได้ชี้ข้างก้งร่มเป็นพะญา อย่าลืมคนจนผู้แห่นาตินช้าง] แปลว่า ครั้นเจ้าได้ชี้ข้างกางร่มเป็นพระยา อย่าได้ลืมบริวารที่แห่นาตินตาม

ก้ง คือ กั้น, กาง

ฮ่ม คือ ร่ม บางถิ่นใช้ว่า **จ้อง**

คนจน แปลว่า คนทุกข์ยาก, คนขัดสน, คนไร้ทรัพย์ ในที่นี้หมายถึง

บริวาร

นำ แปลว่า ตาม, ไปด้วยกัน

ผญาบทนี้สอนว่า ถ้ามีโอกาสได้ร่ำได้เรียนสูง ๆ จนสำเร็จ มีหน้าที่การงานที่ดีที่มั่นคง มีความเป็นอยู่สุขสบาย มีหน้ามีตาในสังคมแล้ว ขออย่าลืมบ้านเกิดตนเอง อย่าลืมญาติพี่น้องเพื่อนฝูงผู้ที่เคยอยู่ร่วมกัน ขอให้เหลียวแลและช่วยเหลือคนที่ทุกข์ยากลำบากบ้าง อย่าได้ลืมตัว และอย่าดูถูกเหยียดหยามคนที่ด้อยกว่าตนเอง

(นายเกษียร มะปะโม)

ผญาคำสอน : วิถีทางของคนดีและคนชั่ว

ทางคนละเส้น ตาเว็นคนละหน่วย [ทางคนละเส้น ตาเว็นคนละหน่วย]

ผญาที่ว่า **ทางคนละเส้น** [ทางคนละเส้น] แปลว่า เส้นทางคนละเส้น เป็นปริศนาธรรม สอนให้เห็นวิถีชีวิตของผู้คน หมายถึง คนที่ประพฤติตนดี อยู่ในศีลธรรม ไม่ว่าจะเดินไปในทิศทางใดก็ตาม มักจะพบคนที่ประพฤติดี คิดดีทำดีเหมือนกัน พุดคุยสนทนาปราศรัยกันด้วยเรื่องราวที่ดี มีประโยชน์ อยู่บนเส้นทางเดียวกัน ส่วนคนที่ประพฤติตนไม่ดี ไม่เข้าวัดฟังธรรม ก็มักจะไปพบกับคนที่มีลักษณะเหมือน ๆ กัน วิถีชีวิตจะแบ่งคนดีและคนไม่ดีออกจากกัน คือคนดีไปตามทางของคนดี ส่วนคนไม่ดีก็จะมีวิถีชีวิตตรงกันข้ามกับคนดี

ผญาที่ว่า **ตาเว็นคนละหน่วย** แปลว่า ดวงอาทิตย์คนละดวง หมายถึง คนดีมักเดินทางและปฏิบัติตนถูกต้องตามครรลองคลองธรรม เริ่มตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนดวงอาทิตย์ลับขอบฟ้า เพราะไม่ต้องหลบซ่อนใคร ส่วนคนไม่ดี มักเดินทางและปฏิบัติตนยามปลอดภัย ในเวลาที่ดวงอาทิตย์อัสดง และมีแต่แสงไฟ แสงดาว แสงเดือน เพื่อกะทำการที่ผิดไปจากคนดี

ตาเว็น แปลว่า ตะวันหรือดวงอาทิตย์

หน่วย เป็นลักษณนามของดวงอาทิตย์ ภาษาไทยกรุงเทพ

เรียกว่า ดวง

ดังนั้นผญาที่ว่า ทางคนละเส้น ตาเว็นคนละหน่วย [ทางคนละเส้น ตาเว็นคนละหน่วย] จึงหมายถึง การเดินทางของคนดีและคนไม่ดีว่าจะไม่เดินเส้นทางเดียวกัน เปรียบเสมือนมีดวงตะวันคนละดวงนั่นเอง

นอกจากนี้ ทางคนละเส้น ตาเว็นคนละหน่วย [ทางคนละเส้น ตาเว็นคนละหน่วย] ยังนำไปใช้พูดตามความเชื่อของชาวอีสานโบราณเกี่ยวกับการเสียชีวิตของคนในครอบครัว หากนำศพไปฝังหรือเผาที่ป่าช้า ซึ่งคนอีสานเรียก ป่าเร็ว [ป่าเฮ่ว] ก่อนจะเดินทางกลับบ้าน มักจะพูดว่า บาดนี้เราต้องไปทางคนละเส้น ตาเว็นคนละหน่วยเด้อ บ่ต้องมาผ้อกันอีก ให้เจ้าไปตีเด้อ [บาดนี้เฮาต้องไปทางคนละเส้น ตาเว็นคนละหน่วยเด้อ บ่ต้องมาผ้อกันอีก ให้เจ้าไปตีเด้อ] แปลว่า บัดนี้เราต้องเดินทางกันคนละเส้น และมีตะวันคนละดวง เพราะอยู่กันคนละโลกแล้ว ไม่ต้องมาพบกันอีก ขอให้ไปดีนะ

(นางพจนีย์ เพ็งเปลี่ยน)

ผญาคำสอน : สอนเด็กไม่ให้เป็นคนโอ้อวด

แนวเด็กน้อยมีความรู้สองสามความมันก็่อง

ผู้ใหญ่รู้ตั้งล้าน ก็อำไว้บ่ทอนไซ

[แนวเด็กน้อยมีความรู้สองสามความมันกะ่อง

ผู้ใหญ่รู้ตั้งล้าน กะอำไว้บ่ทอนไซ]

แนวเด็กน้อยมีความรู้สองสามความมันก็่อง [แนวเด็กน้อยมีความรู้สองสามความมันกะ่อง] แปลว่า เด็ก ๆ หรือผู้ที่เรียนรู้อะไรนิด ๆ หน่อย ๆ แล้วมักโอ้อวดว่ารู้มาก ชอบโต้เถียงทั้ง ๆ ที่ตนเองรู้นิด ๆ หน่อย ๆ

แนว แปลว่า ชนิด, แบบ, อย่าง, พันธุ์, วิสัย, นิสัย, ลักษณะ

่อง แปลว่า โอ้อวด, อวดดี, อวดเก่ง, ทะนงตน

ผู้ใหญ่รู้ตั้งล้าน ก็อำไว้บ่หอนไซ [ผู้ใหญ่อยู่ตั้งล้าน กะอำไว้บ่หอนไซ]
 หมายความว่า ผู้ใหญ่ผู้มีความรอบรู้และมีประสบการณ์มาก แต่ไม่เปิดเผย
 หรือพูดแสดงตนง่าย ๆ

ล้าน [ล้าน] แปลว่า มากมาย

อำ หมายความว่า ปิดบัง, ปกปิด, ไม่เปิดเผย, ไม่พูด, เก็บไว้ในใจ

หอน แปลว่า ไม่

ไซ แปลว่า เปิด, พูด, กล่าว, บอก

แนวเต็กน้อยมีความรู้สองสามความมันก่อง

ผู้ใหญ่รู้ตั้งล้าน ก็อำไว้บ่หอนไซ

[แนวเต็กน้อยมีความรู้สองสามความมันก่อง

ผู้ใหญ่อยู่ตั้งล้าน กะอำไว้บ่หอนไซ]

ผญาบทนี้มีความหมายว่าวิสัยของเด็ก ๆ ผู้มีความรู้เล็กน้อยประสบการณ์
 พอได้เรียนรู้แม้เพียงเล็กน้อย ก็มักแสดงตนโอ้อวดว่าตนรู้มากกว่าผู้อื่น ซึ่งต่าง
 จากผู้ใหญ่ นักปราชญ์ หรือผู้รู้ทั่ว ๆ ไป ท่านจะไม่แสดงตนว่ารู้มากจนเกินงาม
 แต่จะคอยแนะนำให้คำปรึกษาในสิ่งที่ถูกต้อง

(นายเกษียร มะปะโม)

ผญาคำสอน : สอนเด็กให้ตั้งใจเรียน

ยามยังน้อย ให้เจ้าหมั่นเรียนคุณ	ลางเทือบุญเรามีลียศสูงเพียงฟ้า
ไปทางหน้า หาเงินได้พันหมื่น	ไผผู้ความรู้ตื่น เงินเบี้ยบ่แก่นถุง ดอกนา
[ยามยังน้อย ให้เจ้าหมั่นเฮียนคุณ	ลางเทือบุญเฮามี ลียศสูงเพียงฟ้า
ไปทางหน้า หาเงินได้พันหมื่น	ไผผู้ความรู้ตื่น เงินเบี้ยบ่แก่นถุง ดอกนา]

ผญาที่ว่า **ยามยังน้อย ให้เจ้าหมั่นเรียนคุณ** [ยามยังน้อย ให้เจ้าหมั่น
 เฮียนคุณ] แปลว่า เมื่อยังเป็นเด็ก ให้เจ้าขยันหมั่นเพียรเรียนหนังสือ

ย้งน้อย [ย้งน้อย] แปลว่า ย้งเด็ก

ผญาที่ว่า **ลางเทือบุญเรามี สียตสูงเพียงฟ้า** [ลางเทือบุญเรามี สียตสูงเพียงฟ้า] แปลว่า บางทีหากเรามีบุญวาสนา อาจจะมียศศักดิ์สูงเทียมฟ้า

ลางเทือ [ลางเทือ] แปลว่า บางที, บางครั้ง

ผญาที่ว่า **ไปทางหน้า หาเงินได้พันหมื่น** [ไปทางหน้า หาเงินได้พันหมื่น] แปลว่า ในอนาคตข้างหน้า เราอาจจะหาเงินได้เป็นพันเป็นหมื่น

ทางหน้า [ทางหน้า] แปลว่า ในอนาคต

ผญาที่ว่า **ใผผู้ความรู้ตื่น เงินเบี้ยบ่แก่นถุง ดอกนา** [ใผผู้ความรู้ตื่น เงินเบี้ยบ่แก่นถุง ดอกนา] แปลว่า ใครที่มีความรู้น้อย จะไม่สามารถหาเงินมาใส่ในกระเป๋าคัดดอกนา

ใผ แปลว่า ใคร, ผู้ใด

แก่น แปลว่า คั่นเคย, สนิทสนม, ชอบพอ

ดอกนา เป็นคำสร้อยท้ายประโยค

ดังนั้น คำผญาว่า

ยามย้งน้อย ให้เจ้าหมั้นเรียนคุณ	ลางเทือบุญเรามีสียตสูงเพียงฟ้า
ไปทางหน้า หาเงินได้พันหมื่น	ใผผู้ความรู้ตื่น เงินเบี้ยบ่แก่นถุงดอกนา
[ยามย้งน้อย ให้เจ้าหมั้นเรียนคุณ	ลางเทือบุญเรามี สียตสูงเพียงฟ้า
ไปทางหน้า หาเงินได้พันหมื่น	ใผผู้ความรู้ตื่น เงินเบี้ยบ่แก่นถุง ดอกนา]

จึงมีความหมายว่า ในวัยเด็กมีหน้าที่เรียนหนังสือ ก็ต้องขยันหมั่นเพียร ขวนขวายหาความรู้ ต่อไปเราอาจจะได้ยศได้เกียรติได้ตำแหน่งที่สูงขึ้น ในอนาคตข้างหน้าจะหาเงินหาทองได้มากมาย ถ้าเราไม่หมั่นหาความรู้ใส่ตัว จะทำให้หาเงินหาทองได้ยาก ชีวิตความเป็นอยู่ก็จะตกระกำลำบาก

(นายเกษียร มะปะโม)

ผลญาคำสอน : ให้อัยนหมั่นเพียรไม่เกียจคร้าน

เงินค่าแก้ว บ่อแม่่นของไผ ผู้ใดมีใจเพียร หากสิหลงหลอนผ้อ

[เงินค่าแก้ว บ่อแม่่นของไผ ผู้ใดมีใจเพียร หากสิหลงหลอนผ้อ]

ผลญาที่ว่า เงินค่าแก้ว บ่อแม่่นของไผ [เงินค่าแก้ว บ่อแม่่นของไผ] แปลว่า แก้วแหวนเงินทองไม่มีใครคนใดคนหนึ่งเป็นเจ้าของตลอดไป

เงิน หมายถึง ทรัพย์สมบัติ

คำ แปลว่า ทองคำ

แก้ว หมายถึง อัญมณีทั้งหลาย

ในสำนวนอีสานมักจะพูดเป็นคำรวมกันว่า **เงินค่าแก้วแก้ว**

ผลญาที่ว่า ผู้ใดมีใจเพียร หากสิหลงหลอนผ้อ [ผู้ใดมีใจเพียร หากสิหลงหลอนผ้อ] แปลว่า ถ้าใครตั้งใจอัยนหมั่นเพียร ก็มีโอกาสดำเป็นเจ้าของ แก้วแหวนเงินทองเหล่านี้

เพียร แปลว่า อัยนหมั่นเพียร

หลงหลอน แปลว่า อาจจะ

ผ้อ แปลว่า พบ

หลงหลอนผ้อ แปลว่า อาจจะมีโอกาสได้พบได้เจอได้เป็นเจ้าของ

ดังนั้น คำผลญาที่ว่า เงินค่าแก้ว บ่อแม่่นของไผ ผู้ใดมีใจเพียร หากสิหลงหลอนผ้อ [เงินค่าแก้ว บ่อแม่่นของไผ ผู้ใดมีใจเพียร หากสิหลงหลอนผ้อ] หมายความว่า ทรัพย์สินเงินทองแก้วแหวนที่มีอยู่ในโลกนี้ มิใช่สมบัติของใครคนใดคนหนึ่ง ขึ้นอยู่กับว่าใครอัยนทำมาหากิน ไม่เกียจ ก็หามาเป็นเจ้าของได้ ครั้นหามาได้แล้ว ให้อัยนจักกินรู้จักใช้ ไม่สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยรู้จักเก็บก็จะเป็นคนมีเงินมีทอง แต่ถ้าหามาได้แล้ว ได้มาเท่าไรกินหมดใช้หมด ก็จะถูกขยักลำบาก เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวอีสานจึงมักสอนลูกหลานให้ตั้งหน้าตั้งตาทำมา

หากิน ไปอยู่ที่ไหนก็ให้ทำงานอย่าขี้เกียจ อย่าเลิกงาน เมื่อได้เงินมาแล้ว ให้รู้จัก
ประหยัด ต่อไปภายหน้าก็จะมีความสุขความสบายไม่ต้องตร้อน

(นายเกษียร มะปะโม)

ผญาคำสอน : ให้คิดก่อนทำ

คิดไว้ใจในใจให้แจ่มก่อน จึงค่อยคว่ำเวียกคัน ผลได้เครื่องคุณ

การบ่คิดถั่วถั่ว สิว้ออ้อยภายหลัง มันสิเสี่ยของขวัญเครื่องคุณควรได้

[คิดไว้ใจในใจให้แจ่มก่อน จึงค่อยคว่ำเวียกคัน ผนได้เครื่องคุณ

การบ่คิดถั่วถั่ว สิว้ออ้อยภายหลัง มันสิเสี่ยของขวัญเครื่องคุณควรได้]

ผญาที่ว่า **คิดไว้ใจในใจให้แจ่มก่อน จึงค่อยคว่ำเวียกคัน** [คิดไว้ใจในใจ
ให้แจ่มก่อน จึงค่อยคว่ำเวียกคัน] หมายความว่า ก่อนจะลงมือกระทำการใด ๆ
ให้คิดไตร่ตรองให้ดีเสียก่อน จึงค่อยเลือกหาการงานที่เหมาะสมกับตัวเรา

ใจไว้ แปลว่า บ่อย ๆ, ซ้ำ ๆ, เช่น **สั่งมาเว้าใจไว้แท้** [สั่งมาเว้า
ใจไว้แท้] แปลว่า ทำไมพูดซ้ำซาก

คว่ำ แปลว่า ค้นหา, เสาะหา, แสวงหา, เช่น **ไปคว่ำบู้คว่ำหอย**
หมายความว่า เอาเสียมไปขุดหาหอยที่ฝังตัวอยู่ที่ดินริมคันนาและขุดหาปู
ที่อาศัยอยู่ในรูตอนหน้าแล้ง

เวียก หมายถึง กิจการงาน, ธุรกิจ

ผญาที่ว่า **ผลได้เครื่องคุณ** [ผนได้เครื่องคุณ] หมายความว่า งานที่ทำมา
ก็จะเป็นงานที่ดีมีประโยชน์

เครื่องคุณ [เครื่องคุณ] แปลว่า ของดีของงามที่เป็นสิริมงคล

ผญาที่ว่า **การบ่คิดถั่วถั่ว สิว้ออ้อยภายหลัง** [การบ่คิดถั่วถั่ว สิว้ออ้อย
ภายหลัง] หมายความว่า การไม่คิดไตร่ตรองให้ดีเสียก่อนลงมือกระทำ ก็จะมี
โอดครวญในภายหลังได้

ผลยาที่ว่า **มันสิเสี่ยของขวัญเครื่องคุณควรวได้** [มันสิเสี่ยของขวนเคื่องคุณควนได้] หมายความว่า การทำงานที่ผิดพลาด อาจจะทำให้สูญเสียผลประโยชน์ที่ควรจะได้รับ

ผลยาคำสอนนี้ จึงเป็นข้อเตือนใจให้ชาวอีสานทุกคนก่อนจะลงมือทำการงานใด ๆ ให้คิดทบทวนให้รอบคอบถ้วนถี่จนเข้าใจดีแล้วจึงลงมือทำงานนั้นก็จะได้เกิดผลสำเร็จของงานอย่างงดงาม และจะไม่เสียใจในภายหลัง

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผลยาคำสอน : ให้เชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา

งูอย่าขึ้นใจแซ่ หางยาวเสมอภาคกันแล้ว

พำอย่าหวังหน่ายด้าม คมสิเหียนก่อนสัน

[งูอย่าขึ้นใจแซ่ หางยาวเสมอพากันแล้ว

พำอย่าหวังหน่ายด้าม คมสิเหียนก่อนสัน]

ผลยาที่ว่า **งูอย่าขึ้นใจแซ่** [งูอย่าขึ้นใจแซ่] แปลว่า งูอย่าขึ้นใจจะเข้

แซ่ [แซ่] แปลว่า จระเข้

ผลยาที่ว่า **หางยาวเสมอภาคกันแล้ว** [หางยาวเสมอพากันแล้ว]

แปลว่า หางยาวเท่ากัน

ผลยาที่ว่า **พำอย่าหวังหน่ายด้าม** [พำอย่าหวังหน่ายด้าม] แปลว่า มีดอย่าเบื่อหน่ายด้าม

หวังหน่าย แปลว่า เบื่อหน่าย

ผลยาที่ว่า **คมสิเหียนก่อนสัน** [คมสิเหียนก่อนสัน] แปลว่า คมมีดจะสึกหรอก่อนสัน

เหียน [เหียน] แปลว่า สัน, สึกหรอ

สัน หมายถึง สันมีด

ตั้งนั้นคำณญาที่ว่า **งูอย่าขึ้นใจแค้** หางยาวเสมอภาคกันแล้ว **พรวดอย่าหวัง**
หน่วยด้าม คมลิเหียนก่อนสัน [งูอย่าขึ้นใจแค้ หางยาวเสมอพากันแล้ว
 พ่าอย่าหวังหน่วยด้าม คมลิเหียนก่อนสัน] แปลว่า ผู้เป็นลูกนั้นต้องเชื่อฟัง
 คำสอนของบิดามารดา เมื่อเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่แล้ว อย่าขัดขืนใจของท่านให้
 เจ็บช้ำน้ำใจ ลูกหลานหากเถียงพ่อแม่คำไม่ตกพาก คนอีสานเชื่อว่าชีวิตของลูก
 จะไม่เจริญก้าวหน้า นับวันแต่จะตกต่ำ เปรียบลูกที่ทำตัวเหมือนงูที่คิดจะกัดหาง
 ของตนว่ายาวเท่ากับหางจระเข้คือพ่อแม่ที่มีพระคุณแก่ตน และเปรียบลูก
 เหมือนตัวมิดหรือพรวดถ้าไม่มิด้ามคือพ่อแม่ คอยประคับประคองแล้ว ลูกก็จะ
 มีชีวิตอยู่อย่างไร้ทิศทาง

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ณญาคำสอน : ให้ดินรนเพื่อความอยู่รอด

ทุกข์บ่มีเสื่อผ้า ผาเรือนเพพอลื้ออยู่ ทุกข์บ่มีข้าวอยู่ท้อง นอนลื้ออยู่บ่เป็น
 [ทุกข์บ่มีเสื่อผ้า ผาเฮือนเพพอลื้ออยู่ ทุกข์บ่มีข้าวอยู่ท้อง นอนลื้ออยู่บ่เป็น]

ณญาที่ว่า **ทุกข์บ่มีเสื่อผ้า ผาเรือนเพพอลื้ออยู่** [ทุกข์บ่มีเสื่อผ้า ผาเฮือน
 เพพอลื้ออยู่] แปลว่า ยากจนแม้ไม่มีเสื่อผ้าจะสวมใส่ ผาเรือนผุ ๆ พัง ๆ ก็ยังพอ
 อาศัยหลบอยู่ได้

ทุกข์ แปลว่า ทุกข์ยาก, จน, ลำบาก

ลื้อ [ลื้อ] แปลว่า หลบซ่อน, แอบ

เพ แปลว่า ผุ ๆ พัง ๆ

ณญาที่ว่า **ทุกข์บ่มีข้าวอยู่ท้อง นอนลื้ออยู่บ่เป็น** [ทุกข์บ่มีข้าวอยู่ท้อง
 นอนลื้ออยู่บ่เป็น] แปลว่า ยากจนไม่มีข้าวอยู่ในท้อง นอนหลบลื้ออยู่ไม่ได้

บ่เป็น แปลว่า ไม่ได้

ตั้งนั้นณญาที่ว่า **ทุกข์บ่มีเสื่อผ้า ผาเรือนเพพอลื้ออยู่ ทุกข์บ่มีข้าวอยู่ท้อง**

นอนลื้อยู่บ่เป็น [ทุกบ่อมีเสื่อผ้า ผาเชื่อนเพพอสื่ออยู่ ทุกบ่อมีเขาอยู่ท่ง นอนลื้อยู่บ่เป็น] หมายความว่า ความยากลำบากของคนจนที่ไม่มีแม้แต่เสื่อผ้าจะปกปิดร่างกาย หรืออยู่ในบ้านที่มืด ๆ พัง ๆ ถึงแม้จะอับอายผู้คนสักปานใดก็ตาม ก็ยังทนหลับลื้อยู่หน้าผู้คนอยู่ได้ แต่ความยากลำบากที่ไม่มีอาหารจะกิน คงทนอยู่ไม่ได้เพราะความหิว จึงต้องออกไปหาอาหารเพื่อความอยู่รอด

(นางพจนีย์ เฟ็งเปลี่ยน)

ผญาคำสอน : ให้ตั้งใจทำงานให้สำเร็จ

จงครั้นบ่มีด้าม ลีเป็นบ่วงตักแกงได้บ่ บุงครั้นบ่มีสาย ก็เป็นทอยาร้าง
[จงคั้นบ่อมีด้าม ลีเป็นบ่วงตักแกงได้บ่อ บุงคั้นบ่อมีสาย กะเป็นทอยาฮ้าง]

ผญาที่ว่า จงครั้นบ่มีด้าม ลีเป็นบ่วงตักแกงได้บ่ [จงคั้นบ่อมีด้าม ลีเป็นบ่วงตักแกงได้บ่อ] แปลว่า จงถ้าไม่มีด้ามจะใช้เป็นช้อนตักแกงได้อย่างไร

จง หรือ กะจง เป็นภาชนะสำหรับตักแกงชนิดหนึ่ง ทำด้วยกะลามะพร้าวขัดมัน มีด้ามจับคล้ายทัพพี

บ่วง หมายถึง ช้อนตักแกง ทำจากกะลามะพร้าวขัด กาบหอย เป็นต้น

ผญาที่ว่า บุงครั้นบ่มีสาย ก็เป็นทอยาร้าง [บุงคั้นบ่อมีสาย กะเป็นทอยาฮ้าง] แปลว่า กระจุงถ้าไม่มีสายรัดกัน ก็จะเป็นกะทอยาหู ๆ พัง ๆ

บุง คือ กระจุง

ทอยา คือ กะทอยา หมายถึง ภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ตาโปร่ง รูปทรงกระบอก มีขนาดใหญ่กว่าชะลอม มีใบตองตึงกรุโดยรอบ สำหรับใส่ยาเส้น น้ำตาลปึก ผ้าย ข้าวเปลือก หรือเกลือ เป็นต้น

ร้าง [ฮ้าง] แปลว่า เก่า ผุพัง แต่ใช้การได้

จงครั้นบ่มีด้าม ลีเป็นบ่วงตักแกงได้บ่ บุงครั้นบ่มีสาย ก็เป็นทอยาร้าง

[จงค้นบ่อมีด้าม สีเป็นบ่วงตักแกงได้บ่อ บุงค้นบ่อมีสาย กะเป็นทอยาฮ่าง] เป็นพญาคำสอนว่า ถ้าตั้งใจจะทำการสิ่งใดนั้น อย่าทำครึ่ง ๆ กลาง ๆ จงทำให้สำเร็จ จึงจะเกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต เปรียบกับการทำจงถ้าไม่ทำด้าม ก็จะใช้ตักแกงไม่ได้ และทำการบุงถ้าไม่มีสายรัดกั้นกระบุงก็ไม่สามารถใช้หาบสิ่งของไปได้ เหมือนกะทอยาที่ผุ ๆ ฟัง ๆ เพียงแต่ใช้ใส่สิ่งของตั้งไว้

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

พญาคำสอน : ให้เป็นคนขยันหมั่นเพียร

ใจคิดสร้าง กลางดงก็ว่าทุ่ง ใจซื้อคร้าน กลางบ้านก็ว่าดง

[ใจคิดสร้าง กางดงกะว่าทุ่ง ใจซื้อคร้าน กางบ้านกะว่าดง]

คำพญาข้างต้น ใจคิดสร้าง กลางดงก็ว่าทุ่ง [ใจคิดสร้าง กางดงกะว่าทุ่ง]

แปลว่า ใจคิดจะสร้างสิ่งใดก็ตาม แม้จะเป็นป่าดงก็ยังคงคิดว่าเป็นทุ่งนา

พญาที่ว่า ใจซื้อคร้าน กลางบ้านก็ว่าดง [ใจซื้อคร้าน กางบ้านกะว่าดง] แปลว่า ใจซื้อเก็ยจอยู่กลางบ้านก็ยังคงคิดว่าเป็นป่าดง

ซื้อคร้าน [ซื้อคร้าน] แปลว่า ซื้อเก็ยจ

ดังนั้น คำพญาที่ว่า

ใจคิดสร้าง กลางดงก็ว่าทุ่ง ใจซื้อคร้าน กลางบ้านก็ว่าดง

[ใจคิดสร้าง กางดงกะว่าทุ่ง ใจซื้อคร้าน กางบ้านกะว่าดง]

หมายความว่า คนขยันนั้นสามารถทำงานได้ไม่ว่าจะเป็นที่ใด ส่วนคนซื้อเก็ยจ แม้จะอยู่ที่ที่สามารถทำงานได้ ก็ยังรู้สึกลำบาก ไม่อยากทำงาน เปรียบเสมือนกับคนที่ขยัน แม้จะอยู่กลางป่ากลางดงก็ยังขยันห้กร้างถางพง แม้จะเป็นป่ารกทึบก็ยังคงคิดสู้ทำงานไม่ทอดถอย ไม่เหมือนกับคนซื้อเก็ยจ ถึงแม้จะอยู่กับบ้าน ไม่มีต้นไม้ใหญ่ให้ต้องห้กร้างถางพงก็ยังซื้อเก็ยจไม่ยอมทำอะไรเลย

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผลาคำสอน : ให้เป็นคนเตรียมพร้อมในการที่จะดำรงชีวิต

แนวบวชบ่มีด้าม ลีเสียดงทางวาด

เขาลีเอิ้นว่าไปหมากพร้าว บ่เอิ้นว่าบวช

[แนวบวชบ่มีด้าม ลีเสียดงทางวาด

เขาลีเอิ้นว่าไปหมากพร้าว บ่เอิ้นว่าบวช]

ผลาคำสอนว่า **แนวบวชบ่มีด้าม ลีเสียดงทางวาด** [แนวบวชบ่มีด้าม ลีเสียดงทางวาด] แปลว่า ลักษณะของกระบวยนั้น ถ้าไม่มีด้ามก็ไม่ใช่กระบวย

แนว แปลว่า ลักษณะ, วิสัย

บวช คือ กระบวย เป็นภาชนะสำหรับตักน้ำ ทำด้วยกะลามะพร้าว มีด้ามถือ

ทางวาด แปลว่า ลักษณะกิริยาท่าทาง, บุคลิกภาพ

ผลาคำสอนว่า **เขาลีเอิ้นว่าไปหมากพร้าว บ่เอิ้นว่าบวช** [เขาลีเอิ้นว่าไปหมากพร้าว บ่เอิ้นว่าบวช] แปลว่า เขาจะเรียกว่ากะลามะพร้าว ไม่เรียกว่ากระบวย

เอิ้น ตรงกับภาษาไทยกรุงเทพฯว่า เอื้อน แปลว่า เรียก

ไป แปลว่า กะลามะพร้าว

แนวบวชบ่มีด้าม ลีเสียดงทางวาด

เขาลีเอิ้นว่าไปหมากพร้าว บ่เอิ้นว่าบวช

[แนวบวชบ่มีด้าม ลีเสียดงทางวาด

เขาลีเอิ้นว่าไปหมากพร้าว บ่เอิ้นว่าบวช]

หมายความว่า เป็นคนหากไม่มีสติปัญญาเป็นเครื่องประดับแล้ว จะดำรงตนให้อยู่ดีมีสุขได้อย่างไร ก็เพียงได้ชื่อว่าเกิดมาเป็นคนเท่านั้น เปรียบเหมือนกระบวยตักน้ำ ถ้าไม่มีด้ามจับกระบวยนั้น แม้จะใช้ตักน้ำได้ คนเขาก็ยังเรียกว่ากะลามะพร้าว

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผญาคำสอน : ให้เป็นคนสู้ชีวิต

เชื้อชาติม้า บ่หลีกทางกระแส ตีตามลม บ่เห็นรอยเด่น

[เชื้อชาติม้า บ่อหลีกทางกระแส ตีตามลม บ่อเห็นฮอยเด่น]

ผญาที่ว่า **เชื้อชาติม้า บ่หลีกทางกระแส** [เชื้อชาติม้า บ่หลีกทางกระแส] แปลว่า เชื้อชาติม้า ไม่วิ่งหนีออกจากลู่วิ่ง

ทางกระแส [ทางกระแส] แปลว่า ตามทาง, สายทาง

ผญาที่ว่า **ตีตามลม บ่เห็นรอยเด่น** [ตีตามลม บ่อเห็นฮอยเด่น] แปลว่า ม้าตีตขาระโจนไปตามลมจนไม่เห็นรอยเท้า

ตี ในที่นี้แปลว่า ตีตขา **ตีตามลม** แปลว่า เอาชาติตีลม

รอยเด่น [ฮอยเด่น] แปลว่า รอยเท้าของม้าที่วิ่งไปด้วยความเร็ว

ดังนั้น ผญาคำสอนที่ว่า **เชื้อชาติม้า บ่หลีกทางกระแส ตีตามลม บ่เห็นรอยเด่น** [เชื้อชาติม้า บ่อหลีกทางกระแส ตีตามลม บ่อเห็นฮอยเด่น] เป็นคำสอนให้เป็นคนที่ยองไว ขยันหมั่นเพียรในการทำงาน เมื่อตัดสินใจทำอะไรแล้ว ก็ให้กระทำด้วยความกระตือรือร้น ตั้งใจทำงานให้ดีที่สุดโดยไม่กลัวปัญหาและอุปสรรคใด ๆ จนงานนั้นสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ เปรียบเสมือนม้าเมื่อเข้าเส้นทางวิ่งแล้ว ก็กระโจนวิ่งออกไปตามทางจนสุดแรง ด้วยพละกำลังอย่างรวดเร็ว

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผญาคำสอน : ให้รักเพื่อนบ้าน

ไทไกลนี้จุงแลนเข้าป่า

บ่ท่อหูพีวี่ ไทใกล้ก็ักลิงตอกตี้

[ไทไกลนี้จุงแลนเข้าป่า

บ่ท่อหูพีวี่ ไทใกล้ก็ักลิงตอกตี้]

ผญาที่ว่า **ไทไกลนี้จุงแลนเข้าป่า** [ไทไกลนี้จุงแลนเข้าป่า] แปลว่า คนที่อยู่หมู่บ้านอื่น เมื่อไล่จับตะกวดได้แล้วจะจุงตะกวดหายเข้าไปในป่า ไม่อยากแบ่งคนอื่น

ไทไกล [ไทไก] หมายถึง คนบ้านไกล คนที่อยู่หมู่บ้านอื่น อาจจะเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง หรือคนที่รู้จักมักคุ้นกัน

แลน แปลว่า ตะกวด เป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าโปร่ง หากินตามพื้นดิน ขึ้นต้นไม้เก่งและจับได้ยาก เป็นอาหารป่าชั้นดีของชาวอีสาน ถ้าวันใดจับได้ถือว่าวันนั้น **หมาวน** คือ โชคดี

บ่ท่อหูพีวี ไทไกลไ้ก้กลิงดอกตี้ [บ่ท่อหูพีวี ไทไ้ก้กลิงดอกตี้] แปลว่า ไม่เท่าคนบ้านไกลเือนเคียงที่เห็นหน้ากันอยู่ทุกวัน มีทะเลาะกันบ้าง

ท่อ แปลว่า เท่า เช่น **มือท่อกะตั้ง** แปลว่า มือโตเท่ากระตั้ง

พีวี หมายถึง ลักษณะของสิ่งที่เป็นใบ เช่น ใบไม้หรือใบหูตั้งตรงขึ้น และเห็นชัดเจน

ไท แปลว่า คนทั่วไป เช่น **เจ้าเป็นไทบ้านใด** [เจ้าเป็นไทบ้านใด] แปลว่า เจ้าเป็นคนบ้านไหน **เพิ่นเป็นคนไทนอก** แปลว่า เขาเป็นคนต่างถิ่น

ไทไกล [ไทไ้] แปลว่า คนบ้านไกลเือนเคียง

ไ้ก้ แปลว่า ดุร้าย **ไ้ก้กลิง** แปลว่า ลิงดุร้าย

ดอกตี้ แปลว่า อย่างแน่นอน, อย่างนั้นแหละ

ไทไกลนี้จุงแลนเข้าป่า บ่ท่อหูพีวี ไทไกลไ้ก้กลิงดอกตี้ [ไทไกลนี้จุงแลนเข้าป่า บ่ท่อหูพีวี ไทไ้ก้กลิงดอกตี้] หมายความว่า คนที่อยู่ไกลกันแม้จะเป็นญาติสืบสายโลหิตเดียวกัน ถึงมีอาหารการกินก็ไม่สามารถแบ่งปันกันได้ หรือมีเรื่องทุกข์ร้อนก็ไม่สามารถช่วยเหลือกันได้ทันท่วงที ผู้คนบ้านไกลเือนเคียงไม่ได้ แม้จะทะเลาะเบาะแว้งกันบ้างก็ยังได้พึ่งพาอาศัยกันในคราวจำเป็น แสดงให้เห็นวัฒนธรรมความมีน้ำใจของชาวอีสาน ที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผลญาคำสอน : ให้รู้จักขยันหมั่นเพียรอดทน

**เรือไหลแล้ว ขอนสียังค้างท่า ไฟไหม้ป่าไม้ ดอนน้อยหากสียัง
ให้ค่อยอดเพียรล่า ยังสืได้คำคำ ดอกนา**

[เรือไหลแล้ว ขอนสียังค้างท่า ไฟไหม้ป่าไม้ ดอนน้อยหากสียัง
ให้ค่อยอดเพียรล่า ยังสืได้คำคำ ดอกนา]

ผลญาที่ว่า **เรือไหลแล้ว ขอนสียังค้างท่า** [เรือไหลแล้ว ขอนสียังค้างท่า] หมายความว่า ถึงแม้เรือจะไหลไปตามน้ำแล้ว แต่ก็ยังมีขอนไม้ค้างอยู่ที่ท่าน้ำ ไม่ได้ไหลไปตามกระแส

ผลญาที่ว่า **ไฟไหม้ป่าไม้ ดอนน้อยหากสียัง** [ไฟไหม้ป่าไม้ ดอนน้อยหากสียัง] หมายความว่า ป่าไม้ในภาคอีสานตามลักษณะทางภูมิศาสตร์โดยทั่วไป จะมีต้นไม้นานาพรรณ ทั้งต้นไม้ใหญ่และเล็กขึ้นปะปนกัน เมื่อเกิดไฟไหม้ขึ้นเมื่อใด เปลวไฟจะลุกลามไปตามต้นไม้ แต่จะมีบางแห่งที่ไฟไหม้ไปไม่ถึงหรือไหม้ไม่หมด

ดอน โดยทั่วไปหมายถึง เนินสูง แต่ **ดอนน้อย** [ดอนน้อย] ในที่นี้ หมายถึง บริเวณที่มีต้นไม้ที่ไฟไหม้ไม่ถึงหรือไหม้ไม่หมด

ผลญาที่ว่า **ให้ค่อยอดเพียรล่า ยังสืได้คำคำ ดอกนา** [ให้ค่อยอดเพียรล่า ยังสืได้คำคำ ดอกนา] หมายความว่า ให้ค่อย ๆ อดทนขยันหมั่นเพียรต่อไป ไม่ลดละก็จะมีทรัพย์สินเงินทองได้ในที่สุด

คำ หมายถึง ทองคำ หรือทรัพย์สินเงินทองของมีค่า

ดังนั้น คำผลญาที่ว่า

**เรือไหลแล้ว ขอนสียังค้างท่า ไฟไหม้ป่าไม้ ดอนน้อยหากสียัง
ให้ค่อยอดเพียรล่า ยังสืได้คำคำ ดอกนา**

[เรือไหลแล้ว ขอนสียังค้างท่า ไฟไหม้ป่าไม้ ดอนน้อยหากสียัง
ให้ค่อยอดเพียรล่า ยังสืได้คำคำ ดอกนา]

เป็นคำสอนที่สอนไม่ให้หมดสิ้นความพยายาม แม้โอกาสที่ดีจะผ่านพ้นไปแล้ว ยังมีสิ่งอื่นรออยู่อย่าสิ้นความหวัง ให้รู้จักอดทนขยันหมั่นเพียรก็จะหาทรัพย์สิ้นเงินทองได้

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

พจนานุกรมคำสอน : ให้อู้จักคุณค่าของสิ่งของที่มีอยู่

ลิต้มก็เสียดาย ลิบายก็ซี้เตียด [ลิต้มกะเสียดาย ลิบายกะซี้เตียด]

พญาที่ว่า **ลิต้มก็เสียดาย** [ลิต้มกะเสียดาย] แปลว่า จะทิ้งก็เสียดาย หมายถึง สิ่งของบางอย่างดูเหมือนจะไร้ค่า หรือไม่มีประโยชน์แล้ว หรือมีประโยชน์น้อย เก็บไว้ก็เกะกะรกรุงรังทำให้บ้านเรือนดูไม่สะอาดสวยงาม ตัดใจจะโยนทิ้งไปเสีย ครั้นตั้งใจจะโยนทิ้ง เมื่อหยิบมาไว้ในมือก็กลับนึกเสียดายว่าของสิ่งนี้ยังอยู่ในสภาพที่ดี ไม่แตก ไม่หัก หรือไม่มีร่องรอยขีดข่วนแต่อย่างใด อาจจะใช้ประโยชน์ได้ในวันหน้า จึงตัดสินใจไม่ทิ้งตามที่ตั้งใจไว้แล้ว

ถิม แปลว่า ทิ้ง

พญาที่ว่า **ลิบายก็ซี้เตียด** [ลิบายกะซี้เตียด] แปลว่า จะจับก็รังเกียจ หมายถึง สิ่งของบางอย่างเห็นวางอยู่ก็อยากจะหยิบจะจับต้อง พอเอื้อมมือออกไปจะจับกลับเปลี่ยนใจไม่อยากหยิบหรือจับต้อง เพราะรู้สึกรังเกียจ

บาย แปลว่า หยิบ, จับต้อง

ซี้เตียด [ซี้เตียด] แปลว่า รังเกียจ

ดังนั้นพญาที่ว่า **ลิต้มก็เสียดาย ลิบายก็ซี้เตียด** [ลิต้มกะเสียดาย ลิบายกะซี้เตียด] จึงหมายความว่า สิ่งของบางอย่างอยากจะทำทิ้งก็ทิ้งไม่ลงเพราะรู้สึกเสียดาย แต่ถ้าจะเอามาจับต้องหรือใช้สอย ก็ทำไม่ได้เพราะรู้สึกรังเกียจ เปรียบเหมือนสิ่งของมีค่ามากที่แปดเปื้อนสิ่งสกปรกโสโครก จะทิ้งก็เสียดาย เพราะยังสามารถใช้ประโยชน์ได้อยู่ แต่จะจับก็รู้สึกขยะแขยง หรือกรณีสามีภรรยา

ถึงแม้จะมีเรื่องชวนข้องหมองใจกัน แต่ก็ตัดกันไม่ขาด เพราะยังมีสิ่งที่จะต้องผูกพันกันอยู่

(นางพจนีย์ เพิ่งเปลี่ยน)

ผญาคำสอน : ให้อู้จักปฏิบัติตนในทางสายกลาง

เครื่องหลายมันขาด ยานหลายมันข้อง [เค่งหลายมันขาด ญาณหลายมันข้อง]

ผญาที่ว่า เครื่องหลายมันขาด [เค่งหลายมันขาด] แปลว่า ถ้าดึงเชือกดึงเกินไป เชือกมักขาด

เคร่ง [เค่ง] แปลว่า ตึง

หลาย แปลว่า มาก

ผญาที่ว่า ยานหลายมันข้อง [ญาณหลายมันข้อง] แปลว่า ถ้าปล่อยเชือกให้หย่อนยานจนเกินไปเชือกก็จะพันกันหรือไปพันเอาเศษไม้หรือหนามหรือสิ่งอื่น ๆ ทำให้เสียเวลาแก้เชือกหรือแกะสิ่งที่ติดกับเชือกออก

ดังนั้นคำผญาที่ว่า เครื่องหลายมันขาด ยานหลายมันข้อง [เค่งหลายมันขาด ญาณหลายมันข้อง] จึงมีความหมายว่า ถ้าทำอะไรเคร่งครัดเกินไปหรือหย่อนยานเกินไปโดยไม่คำนึงถึงความพอดีพอเหมาะ อาจเกิดผลเสีย ไม่ได้ตามที่มุ่งหวัง ดังนั้น คนเฒ่าคนแก่ ปู่ย่าตายาย จึงมักจะสอนลูกสอนหลานอยู่เสมอว่า จะคิดทำการทำงานอะไร ควรไตร่ตรองให้รอบคอบ ให้ยึดหลักทางสายกลางตามคำสอนเรื่องมัชฌิมาปฏิปทาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเข้าไว้ก็จะประสบผลสำเร็จ

(นายเกษียร มะปะโม)

ผลญาคำสอน : ให้รู้จักพอเพียง

เห็นว่ากำขี้ไ่ว่ ยังสิไคกว่ากำตต กำปลาหลดขี้ตมควาย ไคกว่ากำปลาค้ำว
[เห็นว่ากำขี้ไ่ว่ ยังสิไคกว่ากำตต กำปลาหลดขี้ตมควาย ไคกว่ากำปลาค้ำว]

ผลญาที่ว่า เห็นว่ากำขี้ไ่ว่ ยังสิไคกว่ากำตต [เห็นว่ากำขี้ไ่ว่ ยังสิไคกว่า
กำตต] แปลว่า เขาว่ากำขี้ไ่ว่ ยังดีกว่ากำตต ตรงกับสำนวนภาคกลางว่า **กำขี้
ดีกว่ากำตต** หมายถึง ได้บ้างดีกว่าไม่ได้อะไรเลย

เพิ่น ในที่นี้เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๓ หมายถึง ผู้ที่ถูกกล่าวถึง เช่น
ท่าน, เขา

ไค แปลว่า ดี, ดีขึ้น, ค่อยยังชั่ว **ไคกว่า** [ไคกว่า] ในที่นี้หมายถึง
ดีกว่า

ผลญาที่ว่า **กำปลาหลดขี้ตมควาย ไคกว่ากำปลาค้ำว** [กำปลาหลดขี้
ตมควาย ไคกว่ากำปลาค้ำว] แปลว่า จับปลาหลดในขี้ตมควายได้ ดีกว่าจับปลาค้ำว
เนื่องจากปลาหลดจับด้วยมือได้ง่ายเพราะชอบอยู่ในขี้ตมควาย ส่วนปลาค้ำว
จับด้วยมือไม่ได้ ต้องใช้อุปกรณ์จับปลา เพราะตัวใหญ่อยู่ในน้ำลึก

กำ ในที่นี้หมายถึง จับ

ขี้ตมควาย [ขี้ตมควาย] หมายถึง โคลนที่ผสมกับขี้ควายตาม
แหล่งน้ำที่แห้งขอด

ดังนั้นผลญาที่ว่า

เห็นว่ากำขี้ไ่ว่ ยังสิไคกว่ากำตต กำปลาหลดขี้ตมควาย ไคกว่ากำปลาค้ำว
[เห็นว่ากำขี้ไ่ว่ ยังสิไคกว่ากำตต กำปลาหลดขี้ตมควาย ไคกว่ากำปลาค้ำว]

เป็นคำสอนเตือนใจลูกหลานชาวอีสานว่า การแสวงหาทรัพย์สินเงินทองโชคลาภ
ใด ๆ ก็ตาม หากได้ทรัพย์สินแล้ว แม้จะได้เพียงเล็กน้อยก็ให้เอาไว้ก่อน อย่าปล่อยให้
ให้หลุดมือไป อย่าหวังแต่ทรัพย์สินเงินทองโชคลาภก้อนใหญ่ ๆ ที่ยังมาไม่ถึง
หรือที่ยังทำไม่ได้ ตรงกับสำนวนภาษากรุงเทพฯว่า โลกมากลาภหาย

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผญาคำสอน : ใ้รู้จักระลึกถึงบุญคุณของพ่อแม่

ครั้นได้กินชิ้นใหญ่ ให้เจ้าฝากนำกา

คันได้กินชิ้นปลา ให้เจ้าฝากนำแรง

ครั้นได้กินหมากแคง ให้เจ้าแกวง่นำลมเต้อ ลูกหล้าเอ้ย

[คันได้กินชิ้นใหญ่ ให้เจ้าฝากนำกา คันได้กินชิ้นปลา ให้เจ้าฝากนำแอง

คันได้กินหมากแคง ให้เจ้าแกวง่นำลมเต้อ ลูกหล้าเอ้ย]

ผญาที่ว่า **ครั้นได้กินชิ้นใหญ่ ให้เจ้าฝากนำกา** [คันได้กินชิ้นใหญ่ ให้เจ้าฝากนำกา] หมายถึง เมื่อได้กินเนื้อสัตว์ซึ่งชาวอีสานถือว่าเป็นอาหารชั้นเลิศที่ไม่ได้กินบ่อยนักในชีวิตประจำวัน ก็ฝากกับกาไปให้กินบ้าง

ผญาที่ว่า **คันได้กินชิ้นปลา ให้เจ้าฝากนำแรง** [คันได้กินชิ้นปลา ให้เจ้าฝากนำแอง] หมายถึง เมื่อได้กินเนื้อปลารวมทั้งอาหารดี ๆ มีรสชาติอร่อย ก็ฝากกับแรงไปให้กินบ้าง

ผญาที่ว่า **ครั้นได้กินหมากแคง ให้เจ้าแกวง่นำลม** [คันได้กินหมากแคง ให้เจ้าแกวง่นำลม] หมายถึง เมื่อได้กินมะเขือพวงรวมทั้งผักผลไม้ที่อร่อย ก็ฝากกับลมไปให้กินบ้าง แล้วส่งใจไปถึงพ่อแม่ที่แก่เฒ่าที่รอคอยอยู่ข้างหลัง

คัน คือ ครั้น

ชิ้น [ชิ้น] แปลว่า เนื้อสัตว์ เช่น **ชิ้นงัว** [ชิ้นงัว] แปลว่า เนื้อวัว **ชิ้นหมู** [ชิ้นหมู] แปลว่า เนื้อหมู

นำ แปลว่า ตาม, ไปด้วย **นำกา** แปลว่า ไปกับกา **นำแอง** แปลว่า ไปกับแรง **นำลม** แปลว่า ไปกับลม

หมากแคง แปลว่า มะเขือพวง

ครั้นได้กินชิ้นใหญ่ ให้เจ้าฝากนำกา คันได้กินชิ้นปลา ให้เจ้าฝากนำแรง

ครั้นได้กินหมากแคง ให้เจ้าแกวง่นำลมเต้อ ลูกหล้าเอ้ย

[คันได้กินชิ้นใหญ่ ไห้เจ้าฝากนำกา คันได้กินชิ้นปา ไห้เจ้าฝากนำแ่ง
คันได้กินหมากแคง ไห้เจ้าแ่งนำลมเต้อ ลูกหล่าเอ้ย]

ผญาบทนี้เป็นผญาคำสอนที่พ่อแม่ คนเฒ่าคนแก่ใช้สอนลูกหลาน ให้รู้จัก
ระลึกถึงบุญคุณของพ่อแม่ปู่ย่าตายายที่เคยอุ้มชูเลี้ยงดูเรามาแต่เล็กจนโต
การฝากกา ฝากแ่ง ฝากลม เป็นอุบายเปรียบให้เห็นว่าไม่ว่าจะทำอะไร จะสุข
หรือทุกข์อย่างไรก็ตาม ให้นึกถึงพ่อแม่หรือผู้มีพระคุณบ้าง

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผญาคำสอน : ให้รู้จักวางตน

แม่นเจ้ามีความรู้เต็มพุงเพียงปาก ครั้นสอนโตบได้ ไผลีย่องว่าดี

[แม่นเจ้ามีความอยู่เต็มพุงเพียงปาก คันสอนโตบได้ ไผลีย่องว่าดี]

ผญาที่ว่า **แม่นเจ้ามีความรู้เต็มพุงเพียงปาก** [แม่นเจ้ามีความอยู่เต็มพุง
เพียงปาก] แปลว่า ถึงแม้เจ้าจะมีความรู้มากล้นจนเต็มพุงอัดแน่นจนเสมอ
ปาก

แม่น แปลว่า แม่

เพียง แปลว่า เสมอ

ผญาที่ว่า **ครั้นสอนโตบได้ ไผลีย่องว่าดี** [คันสอนโตบได้ ไผลีย่อง
ว่าดี] แปลว่า ถ้าสอนตนเองไม่ได้ ใครเล่าจะยกย่องสรรเสริญว่าเป็นคนดี

โต แปลว่า ตัว

ไผ แปลว่า ใคร, ผู้ใด

ลีย แปลว่า จะ

ย่อง [ย่อง] แปลว่า ยกย่อง, สรรเสริญ

ดังนั้น คำผญาที่ว่า **แม่นเจ้ามีความรู้เต็มพุงเพียงปาก ครั้นสอนโตบได้
ไผลีย่องว่าดี** [แม่นเจ้ามีความอยู่เต็มพุงเพียงปาก คันสอนโตบได้ ไผลีย่อง

ว่าดี] คนเฒ่าคนแก่ปู่ย่าตายาย มักจะหยิบยกนำมาสอนลูกสอนหลานอยู่เสมอ เพื่อเป็นการเตือนสติไม่ให้ลืมหิว เมื่อมีโอกาสได้เรียนได้รู้มาก ๆ ก็ควรจะวางตนให้เหมาะสม เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น และนำความรู้ที่มีอยู่ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ไม่ประพฤติปฏิบัติตนในทางเสื่อมเสีย จะคิดจะพูด จะทำอะไรก็ให้มีสติระลึกรู้อยู่เสมอและใช้ปัญญาพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อน สังคมก็จะยกย่องว่าเป็นคนดีคนเก่งนั่นเอง

(นายเกษียร มะปะโม)

ผลญาคำสอน : ให้หมั่นศึกษาหาความรู้ตามแนวทางของปราชญ์

ให้ค่อยเพียรเรียนรู้คำสอนของปราชญ์

หากช่างอยู่ช่างเว้า ออละอ้วนอ้วนเรือน

[ให้ค่อยเพียรเขียนฮู้คำสอนของปาด

หากช่างอยู่ช่างเว้า ออละอ้วนอ้วนเรือน]

ผลญาที่ว่า ให้ค่อยเพียรเรียนรู้คำสอนของปราชญ์ [ให้ค่อยเพียรเขียนฮู้คำสอนของปาด] แปลว่า ให้หมั่นศึกษาหาความรู้ในวิชาการตามอย่างนักปราชญ์

ผลญาที่ว่า หากช่างอยู่ช่างเว้า ออละอ้วนอ้วนเรือน [หากช่างอยู่ช่างเว้า ออละอ้วนอ้วนเรือน] แปลว่า อยู่ตามประสา พุดจาไฟเราะนำฟิง มีเหตุมีผล ภายในบ้านเรือนของตนเองก็มีแต่ความสุข

เว้า [เว้า] แปลว่า พุดจา

ออละอ้วน แปลว่า สุขสบาย

อ้วนเรือน [อ้วนเรือน] แปลว่า บ้านเรือนมีแต่ความอบอุ่น มีความสุข

ดังนั้นคำผลญาที่ว่า ให้ค่อยเพียรเรียนรู้คำสอนของปราชญ์ หากช่างอยู่ช่างเว้า ออละอ้วนอ้วนเรือน [ให้ค่อยเพียรเขียนฮู้คำสอนของปาด หาก

ช่างอยู่ช่างเว้า ออละอ้วนอุ่นเอื้อน] จึงหมายความว่า เกิดเป็นคนให้หมั่นศึกษาหาความรู้ตามอย่างนักปราชญ์ให้รอบรู้จนแตกฉานในวิชาการด้านต่าง ๆ เพื่อจะนำเอาความรู้นั้นไปประกอบสัมมาอาชีพของตนต่อไป ในที่นี้ น่าจะหมายความว่า ความรวมถึงให้รอบรู้ถึง **ฮีตเก่าคองหลัง** หมายถึง **ฮีตสิบสองคองสิบสี่** ที่เป็นหลักการประพฤติปฏิบัติตนในกรอบจารีตประเพณีอันดีงามมาแต่โบราณเพื่อจะให้ดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผญาคำสอน : อย่าเป็นคนโกหกและเป็นหนี้จะทุกข์ยากในภายหลัง

เป็นคนอย่าได้เรียนปากเกลี้ยง ตั่วหลายกินของเพื่อน ครั้นแม่่นหลายปี
ลำเงินคำสิเป็นดอกไปแล้ว โทษสิมาเล่นต้อง เป็นข้อยเพื่อนสิหยัน บ่อย่าแล้ว

[เป็นคนอย่าได้เรียนปากเกี้ยง ตั่วหลายกินของเพื่อน คั้นแม่่นหลายปี
ลำเงินคำสิเป็นดอกไปแล้ว โทษสิมาเล่นต้อง เป็นข้อยเพื่อนสิหยัน บ่อย่าแล้ว]

ผญาที่ว่า **เป็นคนอย่าได้เรียนปากเกลี้ยง ตั่วหลายกินของเพื่อน** [เป็นคน
คนอย่าได้เรียนปากเกี้ยง ตั่วหลายกินของเพื่อน] แปลว่า เกิดเป็นคนอย่าได้เรียน
เป็นคนโกหกหลอกกินของผู้อื่น

ปากเกลี้ยง [ปากเกี้ยง] แปลว่า ปากสะอาด, ปากดี, พูดี ตรงกันข้าม
กับคำว่า **ปากมอม**

ตั่ว แปลว่า โกหก

หลาย [หลาย] แปลว่า โกหก

เพื่อน เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๓

ผญาที่ว่า **ครั้นแม่่นหลายปีลำเงินคำสิเป็นดอกไปแล้ว** [คั้นแม่่น
หลายปีลำเงินคำสิเป็นดอกไปแล้ว] แปลว่า เมื่อหลายปีผ่านไป เงินทองที่ไป
กู้ยืมเขามา ยังไม่ส่งเงินต้นส่งดอกเบี้ย ดอกเบี้ยก็จะเพิ่มขึ้นจนทบต้นทบดอก

อย่างแน่นอน

ล่ำ [ล่ำ] แปลว่า มาก เช่น **มีค่าล่ำ** [มีค่าล่ำ] แปลว่า มีค่ามาก

คำ แปลว่า ทองคำ

สิ แปลว่า จะ เช่น **ข้อยสิไปมี้ออื่น** [ข้อยสิไปมี้ออื่น] แปลว่า ผมจะไปพรุ่งนี้, **สิไปฮอดบ** แปลว่า จะไปถึงไหม

ดอก แปลว่า ดอกเบ็ย คำว่า **สิเป็นดอก** แปลว่า จะเป็นดอกเบ็ย

ไปแล้ว [ไปแหล่ว] ในที่นี้หมายถึง อย่างแน่นอน, อย่างนั้นแหละ

ผลยาที่ว่า **โทษสิมาเล่นต้อง เป็นข้อยเพิ่นสิหยัน บ่อยแล้ว** [โทษสิมาเล่นต้อง เป็นข้อยเพิ่นสิหยัน บ่อยแล้ว] แปลว่า โทษทัณฑ์จะมาถึงตน เมื่อตกเป็นข้าทาสของเจ้านี่หรือนายเงิน คนอื่นจะดูถูกเหยียดหยามเหยี้ยหยัน อย่างแน่นอน

โทษ แปลว่า โทษทัณฑ์

เล่น แปลว่า วิ่ง

ต้อง แปลว่า ถึง, ถูก, โดน

เป็นข้อย [เป็นข้อย] แปลว่า เป็นข้า, เป็นทาสรับใช้ บางทีใช้ว่า **ขี้ข้อยขี้ข้า** [ขี้ข้อยขี้ข้า] แปลว่า คนคอยรับใช้ ข้าทาส มักจะพูดรวมว่า **เป็นขี้ข้อยขี้ข้าเขา** [เป็นขี้ข้อยขี้ข้าเขา] แปลว่าเป็นข้าทาสคอยรับใช้เขา

หยัน แปลว่า เหยาะเหยี้ย

บ่อยแล้ว [บ่อยแล้ว] แปลว่า ออย่าเลย, ออย่าทำเลย, ในที่นี้หมายถึง แน่นนอน, จริงทีเดียว

เป็นคนอย่าได้เรียนปากเกลี้ยง ตั๋วะหลายกินของเพิ่น ครั้นแมนหลายปีล้าเงินคำสิเป็นดอกไปแล้ว โทษสิมาเล่นต้อง เป็นข้อยเพิ่นสิหยัน บ่อยแล้ว

[เป็นคนอย่าได้เสียนปากเกี้ยว ตัวหลายกินของเพื่อน คั้นแมนหลายปี
 ลำเงินคำสีเป็นดอกไปแล้ว โทคติมาเล่นต้องเป็นข่อยเพื่อนสหายัน บ่อย่า
 แห่แล้ว]

หมายความว่า อย่าเป็นคนโกหกปกคลุมหลอกกินแต่ของของคนอื่น
 โดยไม่คิดละอายแก่ใจแต่อย่างใด และอย่ากู้ยืมเงินทองของคนอื่นมาแล้ว
 ไม่ส่งคืน ดอกเบี้ยก็จะเพิ่มขึ้นทบต้นทบดอกเป็นหนี้เป็นสินล้นพ้นตัว จน
 ไม่สามารถหนีโทษทัณฑ์ไปได้ ในที่สุดก็จะตกเป็นข้าทาสบริวารของผู้อื่นให้เขา
 เย้ยหยัน เป็นสิ่งไม่ดี อย่าได้กระทำเลย

(นายนิรันดร์ บุญจิต)

ผลยาเปรียบเทียบ : การพลัดพรากจากคนรัก

นกเขาตู้ พรากคู่ก็ยั้งขัน	กาเหว่าวอน พรากรังก็ยั้งร้อง
น้องพรากอ้าย ความเดียวบ่เอ็นสั่ง	ครั้นบ่เอ็นสั่งไกล ขอให้เอ็นสั่งไกล
[นกเขาตู้ พากคู่ก็ยังขัน	กาเหว่าวอน พากยังกะยั้งฮ้อง
น้องพากอ้าย ความเดียวบ่เอ็นสั่ง	คั้นบ่เอ็นสั่งไก่อ ขอให้เอ็นสั่งไก่อ]

ผลยาที่ว่า นกเขาตู้ พรากคู่ก็ยั้งขัน [นกเขาตู้ พากคู่ก็ยังขัน] แปลว่า
 นกเขาตู้พรากจากคู่ก็ยั้งส่งเสียงขัน

นกเขาตู้ หมายถึง นกเขาชนิดหนึ่ง ตัวโตกว่านกเขาธรรมดา
 ปรกติจะอาศัยอยู่ตามสวนในหมู่บ้าน

ผลยาที่ว่า กาเหว่าวอน พรากรังก็ยั้งร้อง [กาเหว่าวอน พากยังกะยั้งฮ้อง]
 แปลว่า นกกาเหว่าจากรังไปก็ยั้งส่งเสียงร้อง

ผลยาที่ว่า น้องพรากอ้าย ความเดียวบ่เอ็นสั่ง [น้องพากอ้าย ความเดียว
 บ่เอ็นสั่ง] แปลว่า น้องจากพี่ คำเดียวก็ไม่บอก

อ้าย แปลว่า พี่ชาย

ความ [ควม] แปลว่า คำ

เอิ้น แปลว่า เรียก, ร้อง

ผลยาที่ว่า **ครั้นบ่เอิ้นสิ่งไถ่** ขอให้เอิ้นสิ่งไถ่ [คั้นบ่อเอิ้นสิ่งไถ่ ขอให้เอิ้นสิ่งไถ่] แปลว่า หากไม่บอกเมื่ออยู่ไถ่ ก็ขอให้บอกเมื่ออยู่ไถ่กัน

ดังนั้น คำผลยาที่ว่า

นกเขาตู้ พรากคู่ก็ยังซัน

กาเหว่าวอน พรากรังก็ยังร้อง

น้องพรากอ้าย ความเดียวบ่เอิ้นสิ่ง

ครั้นบ่เอิ้นสิ่งไถ่ ขอให้เอิ้นสิ่งไถ่

[นกเขาตู้ พากคู่กะยังซัน

กาเหว่าวอน พากฮังกะยังฮ้อง

น้องพากอ้าย ความเดียวบ่เอิ้นสิ่ง

คั้นบ่อเอิ้นสิ่งไถ่ ขอให้เอิ้นสิ่งไถ่]

หมายความว่า คนเคยรักกันเมื่อจะจากกันก็ต้องรู้จักรำลา บอกกล่าว แต่น้องหนีจากพี่ไป แม้เพียงคำคำเดียวก็ไม่สั่งลา หากว่าถ้าน้องจะต้องไปจริง ๆ ขอได้บอกพี่สักคำแม้จะอยู่ไถ่หรืออยู่ห่างไกลเพียงใดก็ตาม พี่ก็ยินดีที่ได้รับรู้ความในใจจากปากของน้องเอง เปรียบดั่งนกเขาตู้หรือนกกาเหว่า เมื่อจะพรากจากรังไปก็ยังส่งเสียงซัน หรือส่งเสียงร้องเพื่อเป็นสัญญาณบอกคู่ของตน

(นางพจนีย์ เพ็งเปลี่ยน)

ผลยาเปรียบเทียบ : นกใหญ่ไม่พึ่งพาใคร

เชื้อชาติแรง บ่หอนเวินนำแหลว

แนวหงส์คำ บ่บินนำรุ่ง

[เชื้อชาติแเฮง บ่หอนเวินนำแหลว

แนวหงส์คำ บ่บินนำรุ่ง]

คำผลยาที่ว่า **เชื้อชาติแรง** บ่หอนเวินนำแหลว [เชื้อชาติแเฮง บ่หอนเวินนำแหลว] แปลว่า ธรรมชาติของแรงหรืออีแรงจะไม่บินไปตามเหยี่ยว

เวิน แปลว่า ร่อนถลา

นำ แปลว่า ตาม

แหลว แปลว่า เหยี่ยว, นกเหยี่ยว

คำผญาที่ว่า **แนวหงส์คำ บ่บินนำรุ่ง** [แนวหงส์คำ บ่บินนำรุ่ง] แปลว่า ธรรมชาติของหงส์ทองจะไม่บินตามเหยี่ยว

แนว แปลว่า เชื้อสาย, เผ่าพันธุ์

รุ่ง [รุ่ง] หมายถึง เหยี่ยวรุ่ง เป็นเหยี่ยวขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง

ดังนั้นคำผญาที่ว่า **เชื้อชาติแรง บ่หอนเวินนำแหลว แนวหงส์คำ บ่บินนำรุ่ง** [เชื้อชาติแอง บ่หอนเวินนำแหลว แนวหงส์คำ บ่บินนำรุ่ง] หมายความว่า คนเราต้องรู้จักตนเองในศักดิ์ศรีของเชื้อสายหรือเผ่าพันธุ์ของตน ไม่คลุกคลีเกลือกกลั้วกับคนไม่ดี เปรียบเหมือนแรงที่ไม่บินร่อนตามฝูงเหยี่ยวไปหาอาหาร และพญาหงส์ทองที่ไม่บินตามเหยี่ยวรุ่ง ธรรมชาติของแรงจะทำรังบนต้นไม้ใหญ่ โบราณเชื่อว่าในรังของแรงนี้มีกิ่งไม้ เรียกว่า **ไม้ตาพิย** ทำให้แรงสามารถมองเห็นซากสัตว์ซึ่งอยู่ที่ไกล ๆ ได้ แรงจะบินมาทันทีและมาอย่างรวดเร็ว รวาก็บ่มีคนไปบอก หรือมองเห็นด้วยตัวเอง

(นางพจนีย์ เท็งเปลี่ยน)

ภษาษต

ภาคเหนือ

คณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่น ภาคเหนือ

๑. ศ. ดร.ประคอง	นิมมานเหมินท์	ประธานกรรมการ
๒. รศ.กรรณิการ์	วิมลเกษม	กรรมการ
๓. นายยุทธพร	นาคสุข	กรรมการ
๔. ผศ.วีรฉัตร	วรรณดี	กรรมการ
๕. นายศิริสาร	เหมือนโพธิ์ทอง	กรรมการ
๖. ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชา		กรรมการ
(๑. ศ. ดร.ประเสริฐ ณ นคร		
๒. รศ.เรณู วิชาศิลป์)		
๗. เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน		กรรมการ
(นางสาวกนกวลี ชูชัยยะ)		
๘. ผู้อำนวยการกองธรรมศาสตร์และการเมือง		กรรมการ
(นางแสงจันทร์ แสนสุภา)		
๙. นางสาวชลธิชา	สุดमुख	กรรมการ
๑๐. นายปิยะพงษ์	โพธิ์เย็น	กรรมการและเลขานุการ
๑๑. นางสาวศยามล	แสงมณี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๒. นางสาววรรณทนา	ปิติเชตร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ภษิตล้านนา

ล้านนามีภษิตเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่ใช้กล่าวในชีวิตประจำวัน เป็นจำนวนมากซึ่งให้คติแก่บุคคลทุกระดับ แสดงให้เห็นภูมิปัญญาที่บรรพชนล้านนา นำข้อคิดจากประสบการณ์ในชีวิต ตลอดจนคติความเชื่อและคำสั่งสอนในศาสนา มาถ่ายทอดเป็นถ้อยคำที่มีความกระชับ มีจังหวะ มีความคล้องจอง ทำให้จดจำได้ง่าย ใช้วิธีการเปรียบเทียบทำให้มีความหมายลึกซึ้งเข้าใจได้ง่าย

นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมลายลักษณ์ที่เป็นวรรณกรรมคำสอนของล้านนาหลายเรื่อง เช่น เรื่องคำสอนพระยามังราย ปุ่สอนหลาน ธรรมดาสอนโลก คดีโลกคดีธรรม เจ้าวิฑูรสอนหลาน พระลอสอนโลก มีเนื้อหาสอดคล้องกับภษิตที่มีมาแต่โบราณ คำสอนเหล่านี้เป็นคำสอนเกี่ยวกับเรื่อง การพูดจา ความประพฤติ กิริยามารยาท การทำมาหากิน ขนบธรรมเนียม ข้อห้าม ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม

บรรพชนล้านนาได้ใช้ภษิตเหล่านี้อบรม สั่งสอน กล่อมเกลา ปลุกฝัง คุณธรรมให้แก่ผู้คนทุกเพศทุกวัย ทุกสถานภาพ มาอย่างยาวนาน จึงส่งผลให้ คำสอนล้านนามีบทบาทสำคัญต่อทัศนคติและวิถีการดำรงชีวิตคนในสังคมเป็นอย่างมาก และสำหรับสังคมไทยปัจจุบันคำสอนเหล่านี้มิได้ล้าสมัย หากแต่ยังสามารถนำมาใช้อบรมสั่งสอนได้เป็นอย่างดี อาจกล่าวได้ว่าภษิตล้านนา นั้นนอกจากจะให้คติสอนใจโดยตรงแล้ว ยังให้ความรู้ในเรื่องคำศัพท์ สำนวน ความเปรียบ รวมทั้งให้ความรู้เกี่ยวกับทัศนะและวัฒนธรรมของคนล้านนาไปพร้อมกันอีกด้วย

โดยเหตุที่มีผู้รวบรวมภษิตล้านนา พร้อมทั้งแปลความหมายและพิมพ์เผยแพร่กันบ้างแล้ว แต่ส่วนใหญ่จะนำเสนอภษิตตามลำดับอักษร คณะกรรมการจัดทำเนื้อหาวิชาการด้านภาษาไทยถิ่น ภาคเหนือ จึงเห็นว่าในการเผยแพร่ครั้งนี้ น่าจะรวบรวมและจัดทำคำอธิบายภษิตล้านนาที่มีความ

สอดคล้องเชื่อมโยงกันในแต่ละเรื่อง จัดเป็นหมวด เพื่อให้เห็นภาพรวมของ
ข้อคิดในเรื่องนั้น ๆ นอกจากนี้ยังให้เสียงอ่านภาษาไทยถิ่นเหนือ คำอธิบายศัพท์
บางภาษิตที่ไม่มีคำอธิบายโดยละเอียดมาก่อน คณะกรรมการได้ตีความใหม่
เพื่อให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ภาษิตว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ

ครอบครัวของคนล้านนามีลักษณะเช่นเดียวกับครอบครัวของคนไทย
ทั่วไป ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวตลอดจนเครือญาติ มีทั้งที่เป็นใน
ทางสงเคราะห์เกื้อกูลกัน และเห็นห่างหมางเมินกัน บางครั้งถึงขั้นแก่งแย่งชิงดี
ชิงเด่นกันก็มี จึงมีภาษิตที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวอยู่หลาย
บทด้วยกัน

คนล้านนาเรียก ญาติ ว่า **พี่น้อง** [พี่น้อง] บางครั้งพูดเป็นคำซ้อนกับคำ
ภาษาบาลีเป็น **ญาติพี่น้อง** [ญาติพี่น้อง] คำว่า **พี่น้อง** [พี่น้อง] ในภาษิตล้านนา
จึงอาจหมายถึงพี่น้องที่สืบสายเลือดกันโดยตรง หรืออาจหมายถึงเครือญาติ
ก็ได้

คนที่พี่น้องหรือญาติที่อยู่ใกล้ชิดกัน เห็นกันอยู่เป็นประจำ บางครั้งจึง
มองข้ามความดีและความสำคัญของมันและกันไป ตรงข้ามถ้าหากนาน ๆ พบกัน
ก็จะเห็นว่าเป็นคนดีหรือมีความสำคัญมากกว่า ดังมีภาษิตว่า

พี่น้องกัน อยู่ไกลกินของฝาก อยู่ใกล้กินสากมอง [พี่น้องกัน อยู่ใกล้กิน
ของฝาก อยู่ใกล้กินสากมอง] หมายถึง พี่น้องหรือญาติที่อยู่ใกล้กันมักคิดถึงกัน
เมื่อมาเยี่ยมเยียนก็จะมีของให้กันและกัน แต่พี่น้องหรือญาติที่อยู่ไกลกันย่อม
มีโอกาสที่จะมีเรื่องกระทบกระทั่งหรือทะเลาะเบาะแว้งกันได้มากกว่าพี่น้อง
หรือญาติที่อยู่ใกล้กัน บางครั้งอาจลงไม้ลงมือกันถึงขั้นใช้อาวุธ

มอง แปลว่า ครกตำข้าว

สากมอง แปลว่า สากตำข้าว มักทำจากท่อนไม้

ภาษิตนี้ได้นำสากตำข้าวมาเปรียบเทียบกับการกระทบกระทั่งกัน เหมือนสากกับมองหรือครก นอกจากนี้ สากยังเปรียบกับอาวุธที่หนาและหนักอีกด้วย มีภาษิตอีกบทหนึ่งที่คล้ายคลึงกับภาษิตข้างต้นคือบทที่ว่า

ลูกอยู่ไกลได้กินหัวไก่ ลูกอยู่ใกล้ได้กินหัวมูย [ลูกอยู่ใกล้ได้กินหัวไก่ ลูกอยู่ไกลได้กินหัวมูย] แปลว่า ลูกอยู่ไกลได้กินหัวไก่ ลูกอยู่ใกล้ได้กินสันขวาน

หัวมูย แปลว่า สันขวาน, หัวค้อน

ภาษิตนี้เปรียบว่าลูกที่อยู่ไกลพ่อแม่ นาน ๆ จะมาเยี่ยมครั้งหนึ่ง ก็มักจะมิของมาฝากและเอาอกเอาใจสารพัด พ่อแม่ก็มักจะปลื้มใจ ทุ่มเทความรักให้แก่ลูกคนนั้นเสมือนการให้ลูกได้กินหัวไก่ซึ่งเป็นส่วนที่มีรสอร่อย ต่างกับลูกที่อยู่ใกล้ซัดหรืออยู่ปรนนิบัติดูแลพ่อแม่ยอมมิโอกาสทำให้ท่านซัดเคืองใจหรือไม่พอใจได้ง่ายเป็นธรรมดา เพราะอยู่ด้วยกันทุกวัน พ่อแม่ก็มักจะตำหนิติเตียน ด่าทอ หรือพ่อแม่บางคนก็อาจถึงขั้นลงโทษเขียนตีให้ลูกคนนั้นได้รับความเจ็บช้ำน้ำใจหรือน้อยใจเหมือนกับทำโทษลูกด้วยสันขวาน

ภาษิตบางบทยังสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของคนล้านนาว่า บางครั้งคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติพี่น้องยังสามารถพึ่งพาได้มากกว่าญาติของตนเสียอีกด้วย ดังภาษิตที่ว่า

พี่น้องเป็นดี บ่ดีไปกราย สหายเป็นดี ทื่อหมั่นไปใกล้ [พี่น้องเป็นดี บ่ดีไปกราย สหายเป็นดี ทื่อหมั่นไปใกล้] แปลว่า ถ้าญาติพี่น้องได้ดี อย่าไปใกล้กราย แต่ถ้าเพื่อนฝูงได้ดี ให้หมั่นไปใกล้ซัด

เป็นดี [เป็นดี] หรือ **เป็นดีมีรัง** [เป็นดีมีรัง] แปลว่า มีฐานะดี, มั่งคั่ง ร่ำรวย

ภาชิตนี้สอนว่าไม่ควรไปข้องแวะกับญาติพี่น้องที่ได้ตีมีฐานะแล้ว เพราะอาจถูกมองว่าไปรบกวนหรือไปขอความช่วยเหลือจากเขา และอาจจะถูกมองด้วยสายตาถูกเหยียดหยามว่าไม่มีความสามารถจะสร้างฐานะได้อย่างเขาทั้ง ๆ ที่มาจากพื้นฐานครอบครัวแบบเดียวกัน ไม่เหมือนกับเพื่อนฝูงที่มักจะไม่นึกเล็กคติน้อย และมีความปรารถนาดีมากกว่า

ภาชิตอีกบทหนึ่งกล่าวในทำนองเดียวกันว่า

เพิ่งพี่เจ็บท้อง เพิ่งน้องเจ็บใจ [เพิ่งพี่เจ็บท้อง เพิ่งน้องเจ็บใจ]
หมายถึง การพึ่งพาอาศัยพี่น้องหรือญาติมักจะทำให้ยึดอัดคับข้องหรือเจ็บช้ำน้ำใจได้ เพราะอาจจะถูกค่อนแคะหรือล่ำเลิกบุญคุณ ภาชิตนี้มุ่งสอนให้รู้จักพึ่งตัวเองมากกว่าไปหวังพึ่งคนอื่นแม้แต่ญาติพี่น้อง

ภาชิตที่กล่าวมาทั้งหมดแสดงว่าคนล้านนามองความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้องว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและเปราะบาง จึงมีภาชิตที่สอนให้รักษาระยะห่างระหว่างกัน และพยายามไม่รบกวนหรือขอความช่วยเหลือกันถ้าไม่มีเหตุจำเป็นจริง ๆ เพราะแม้จะเป็นพี่น้องหรือญาติกันก็ต่างจิตต่างใจอาจทำให้เกิดปัญหาได้ ดังภาชิตที่ว่า

ไม่เล่มเดียวยังต่างปล้อง พี่น้องยังต่างใจ [ไม่เล่มเดียวยังต่างปล้อง พี่น้องยังต่างใจ] แปลว่า ไม่ลำเดียวกัน ปล้องยังยาวต่างกัน พี่น้องก็ย่อมต่างจิตต่างใจเป็นของธรรมดา

แม้ว่าภาชิตที่ยกมาข้างต้นจะแสดงให้เห็นว่าคนล้านนามองความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้องนั้นเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ไม่ควรรบกวนหรือขอความช่วยเหลือหากไม่มีความจำเป็น โดยเฉพาะการไปขอความช่วยเหลือเรื่องเงินทองหรือเข้าไปก้าวกายผลประโยชน์ แต่อย่างไรก็ตามคนล้านนาก็ยังให้ความสำคัญต่อคนในครอบครัวหรือญาติพี่น้องมากกว่าคนนอกครอบครัว ดังภาชิตที่ว่า

เลือดข้นกว่าน้ำ ตรงกับภาษิตภาคกลางว่า **เลือดข้นกว่าน้ำ** นั่นเอง
ขุ่น คือ ขัน

คนล้าंनाเชื่อว่าญาติพี่น้องถึงอย่างไรก็ตัดกันไม่ขาด โกรธกันไม่นาน
ประเดี๋ยวก็จะกลับมาดีกันได้ ดังภาษิตที่ว่า

พี่น้องผัดกันเหมือนพริกพื้่น้ำ [พี่น้องผัดกันเหมือนพ้าพื้่น้ำ]
หมายความว่า ญาติพี่น้องถึงจะทะเลาะหรือโกรธกันรุนแรงเพียงใด ก็ตัดกัน
ไม่ขาด เหมือนกับเอาเม็ดพริกพื้่น้ำ ตัดอย่างไรน้ำก็ไม่วันขาดออกจากกัน

ผัด [ผัด] หมายถึง ทะเลาะ, โกรธ

มีภาษิตบทหนึ่งว่า **พี่น้องเหมือนห้องขันหมาก คนใดอยากก็กิน** [พี่น้อง
เหมือนห้องขันหมาก คนใดอยากก็กิน] แปลว่า ญาติพี่น้องเหมือนเขียนหมาก
คนใดอยากกินหมากก็กินได้ทุกเวลา หมายถึง เมื่อมีความเดือดร้อนสิ่งใด
ก็สามารถไปพึ่งพาญาติพี่น้องได้ตลอด เหมือนสำหรับหมากที่มีหมากให้กิน
อยู่เสมอ

ขันหมาก หมายถึง เขียนหมาก

ห้องขันหมาก [ห้องขันหมาก] หมายถึง ส่วนของเขียนหมาก
ซึ่งใช้บรรจุหมากพลู ตลอดจนเครื่องใช้เกี่ยวกับการกินหมาก

มีภาษิตที่สอนให้หมั้นรักษาสัมพันธ์ภาพระหว่างหมู่ญาติพี่น้องอยู่เสมอ
ว่า

เงินคำบใช้เป็นหินเป็นผา พี่น้องบขิ้นสู่สุงหาเป็นเพื่อนคนอื่น
[เงินคำบอใช้เป็นหินเป็นผา พี่น้องบอขิ้นสู่สุงหาเป็นเพื่อนคนอื่น] แปลว่า เงินทอง
ไม่ใช่เป็นก้อนหินก้อนผา พี่น้องไม่ไปมาหาสู่กันก็เป็นคนอื่น หมายถึง เงินทอง
เมื่อไม่ใช้ก็ไม่มีความอะไร ญาติพี่น้องหากไม่ไปมาหาสู่กันก็ย่อมจะห่างเหินกัน
เหมือนเป็นคนอื่นคนไกลไปเสีย

ภาษิตอีกบทหนึ่งกล่าวว่า **บักินผักบมีเหยื่อห้อง คนบเอาพี่เอาน้อง**

เสียหน่อเสี้ยนแวว [บ่อกินผักบ่อมีเหยื่อต้อง คนบ่อเอาบ่อเอน้อง เสียหน่อเสี้ยนแวว] แปลว่า ไม่กินผักไม่มีกากใยในท้อง คนไม่เอาที่เอน้อง เสียเชื้อแถว หมายถึง คนที่ไม่ไปมาหาสู่หรือติดต่อสัมพันธ์กับญาติพี่น้อง คนนั้นก็เสียญาติพี่น้องไป ไม่มีใครนับเป็นญาติ

เหยื่อ หมายถึง กากใย

(นายยุทธพร นาคสุข)

ภาษิตว่าด้วยการวางตัวของคนแก่และคนหนุ่ม

ลำนานมีภาษิตที่มีเนื้อความเกี่ยวกับคนแก่และคนหนุ่มหลายบท ภาษิตบทหนึ่งมีว่า

หนุ่มเอาเคঁ่า เฒ่าเอาปลาย [หนุ่มเอาเคঁ่า เฒ่าเอาปลาย]

เคঁ่า [เคঁ่า] แปลว่า ต้น หรือ โคน หมายถึง ส่วนโคนของต้นไม้

ภาษิตบทนี้เปรียบเทียบการแบกไม้ คนหนุ่มมีความแข็งแรงควรแบกส่วนโคนซึ่งมีขนาดใหญ่และหนัก ส่วนคนแก่ควรยกส่วนปลายซึ่งเบากว่า เมื่อทั้งสองฝ่ายช่วยกันแบกก็สามารถนำไม้ไปใช้ประโยชน์ได้ ภาษิตบทนี้สะท้อนให้เห็นว่าตามทัศนะของคนลำนานนั้นทั้งคนแก่และคนหนุ่มต่างก็มีบทบาทและมีความสำคัญในสังคม หากช่วยกันทำงานตามกำลังความสามารถของตนเองก็จะช่วยให้การทำงานสำเร็จลุล่วงไปได้

สังคมลำนานให้ความสำคัญกับประสบการณ์และการเรียนรู้วรรณกรรมคำสอนของลำนานเช่น เรื่องเจ้าวิฑูรสอนโลก ให้ข้อคิดว่า ควรให้ความเคารพนับถือคนแก่ เพราะเป็นผู้มีประสบการณ์มาก ในขณะที่วัยก็ไม่ได้ให้ประมาทคนหนุ่ม เพราะคนหนุ่มบางคนมีปัญหา สามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว วรรณกรรมคำสอนเรื่องเจ้าวิฑูรสอนโลกเปรียบเทียบคนแก่ที่มีประสบการณ์ว่าเหมือนช้างที่ผ่านศึกมามาก ย่อมเชี่ยวชาญในการชน และเปรียบคนหนุ่มที่

เฉลี่ยฉลาดว่าเหมือนช่างหนุ่มที่มีความกล้าและมีไหวพริบก็สามารถมีชัยในการต่อสู้ได้

ภาษิตล้านนาบทหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่า คนล้านนาเห็นว่าคนแก่เป็นผู้มีคุณค่า โดยเปรียบเทียบว่า

ไม้ต้นเดียวบ่เป็นเหล่า บ่มีคนเฒ่าบ่เป็นบ้านเป็นเมือง [ไม้ต้นเดียวบ่เป็นเหล่า บ่มีคนเฒ่าบ่เป็นบ้านเป็นเมือง] หมายถึง ไม้ต้นเดียวไม่สามารถจะเป็นป่าได้ ไม่มีคนแก่คนเฒ่าก็เป็นบ้านเป็นเมืองไม่ได้ ภาษิตบทนี้ชี้ให้เห็นว่าคุณค่าของคนเฒ่ามีความสำคัญต่อบ้านเมือง เป็นหลักของบ้านเมือง เพราะนอกจากมีส่วนร่วมในการสร้างและทำนุบำรุงบ้านเมืองมา ยังเป็นผู้ที่มีความรู้ มีประสบการณ์มาก โดยเฉพาะเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งจำเป็นต่อบ้านเมือง

เหล่า แปลว่า ป่าละเมาะ ในที่นี้หมายถึง ป่า

ภาษิตที่ให้ความสำคัญกับคนแก่อีกบทหนึ่งว่า

จอมปลวกเป็นแสงแก่ข้าว คนแก่คนเฒ่าเป็นแสงแก่หอแก่เรือน [จอมปลวกเป็นแสงแก่ข้าว คนแก่คนเฒ่าเป็นแสงแก่หอแก่เรือน] หรือ **จอมปลวกอยู่ยังน่าวาเป็นแสงข้าว คนแก่คนเฒ่าอยู่ยังเรือนวาเป็นแสงเรือน** [จอมปลวกอยู่ยังน่าวาเป็นแสงข้าว คนแก่คนเฒ่าอยู่ยังเรือนวาเป็นแสงเรือน]

แสง ในภาษาไทยถิ่นเหนือและภาษาชนชาติไทหลายกลุ่มแปลว่า แก้วซึ่งถือว่าเป็นสิ่งมีค่ายิ่ง ล้านนาเชื่อว่าจอมปลวกที่เกิดขึ้นในนาเป็นมงคลแก่ชาวจึงถือว่าเป็นแก้วหรือเป็นมิ่งขวัญของข้าวของนา เช่นเดียวกับบ้านที่มีคนแก่นับว่าเป็นมงคลแก่บ้าน ถือว่าเป็นแก้วหรือเป็นมิ่งขวัญของบ้านเรือน เพราะคนแก่เป็นบุคคลที่มีคุณค่า เนื่องจากได้เลี้ยงดูลูกหลานมาและมีประสบการณ์มาก นอกจากให้ความรักความอบอุ่นแก่ลูกหลานแล้ว ยังเป็นที่พึ่งในด้านความคิดและความรู้ในการดำเนินชีวิตได้

อย่างไรก็ดี คนแก่ที่น่าเคารพนับถือในทัศนะของคนล้านนานั้นควรเป็นคนดีมีศีลธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี คนล้านนาให้ความสำคัญกับการอบรมสั่งสอนและการไปวัดเพื่อฟังพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ภาชิตที่สะท้อนให้เห็นความคิดนี้มีใจความว่า

ขะยมตีย้อนทู่เจ้า ลูกเต้าตีย้อนพ่อแม่ คนแก่ตีย้อนฟังธรรม
 [ขะยมตีย้อนตุ้เจ้า ลูกเต้าตีย้อนป้อแม่ คนแก่ตีย้อนฟังทำ] บางทีก็ใช้ว่า
ขะยมตีย้อนทู่เจ้า ลูกเต้าตีย้อนพ่อแม่ คนแก่ตีย้อนฟังธรรม [ขะยมตีย้อน
 ตุ้เจ้า ลูกเต้าตีย้อนป้อแม่ คนแก่ตีย้อนฟังทำ]

ขะยม [ขะยม] แปลว่า เด็กวัด

ทู่เจ้า [ตุ้เจ้า] มาจากคำว่า สาธุเจ้า หมายถึง พระภิกษุ

ย้อน [ย้อน] และ **เพื่อ** [เปื้อ] มีความหมายตรงกัน แปลว่า เพราะ, เนื่องจาก

ภาชิตที่ยกมานี้แปลว่า เด็กวัดดีเพราะพระสงฆ์ ลูกเต้าดีเพราะพ่อแม่ และคนแก่ดีเพราะฟังธรรม หมายความว่า เด็กวัดจะเป็นคนดีก็เพราะได้รับการอบรมจากพระสงฆ์ ลูกเต้าจะเป็นคนดีก็เพราะมีพ่อแม่อบรมสั่งสอน ส่วนคนแก่ที่เป็นคนดีก็เพราะได้ฟังพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

ภาชิตล้านนากล่าวถึงคนแก่ที่ไม่ไม่นับถือว่าได้แก่คนที่ **แก่เพราะกินข้าว เฒ่าเพราะเกิดเมิน** [แก่เพาะกินเข้า เฒ่าเพาะเกิดเมิน]

เมิน แปลว่า นาน หมายความว่า คนแก่ประเภทนี้บังเอิญมีอายุยืน เพราะมีอาหารรับประทานและเกิดมานานเท่านั้น ไม่สนใจที่ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม ล้านนามีสำนวนเรียกคนแก่ประเภทนี้ว่า เป็นคนที่ **แก่บ่ดอกบ่ตาย** ตรงกับภาษาไทยกรุงเทพฯ **แก่เปล่า ๆ ปลี ๆ**

คนล้านนาตำหนิคนที่ไม่นับถือศาสนา คือ ไม่เข้าวัด ไม่ไหว้พระว่าเป็นคนบาปหนา ดังมีภาชิตบทหนึ่งว่า **วัดบ่เข้า พระเจ้าบ่ไหว้** คือคนหนา

[วัดบ่อเช่า พระเจ้าบ่อใหญ่ กือคนหนา]

พระเจ้า [พระเจ้า] หมายถึง พระพุทธเจ้าหรือพระพุทธรูป

คนหนา หมายถึง คนกิเลสหนา หรือ คนบาป

(ศ. ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์)

ภาษิตว่าด้วยหน้าที่ของสามีภรรยา

ภาษิตล้านนาที่มีเนื้อความว่าด้วยสามีภรรยามีอยู่หลายบท สามีภรรยาที่ต่างก็รักกันอย่างแน่นแฟ้นนั้น คนล้านนาเรียกว่าเป็น **ผัวรักเมียแพง** [ผัวฮักเมียแพง]

แพง [แพง] ในภาษาไทยถิ่นเหนือและภาษาชนชาติไทหลายกลุ่ม นอกจากแปลว่ามีราคาสูงแล้ว ยังแปลว่า รัก ได้ด้วย **ผัวรักเมียแพง** ตรงกับ ผัวรักเมียรัก นั่นเอง

สามีและภรรยาที่เป็นคนดีทั้งคู่ คนล้านนาเปรียบเทียบว่าเป็น **ผัวแก้วเมียแสง**

แสง แปลว่า แก้ว **ผัวแก้วเมียแสง** ตรงกับ ผัวแก้วเมียแก้ว หมายถึง ทั้งสามีและภรรยาต่างก็เป็นคนดีมาก ถือว่าเป็นคนที่มีคุณค่าประหนึ่งแก้ว แก้วในที่นี้หมายถึงหินที่จัดว่าเป็นรัตนชาติเพราะหายากและราคาแพง เช่น เพชร ทับทิม มรกต จึงมีผู้นิยมนำมาใช้เปรียบเทียบกับสิ่งที่มีคุณค่ามาก นอกจากนี้ยังมีการเปรียบเทียบสามีภรรยาที่เป็นคนดีทั้งคู่ว่า **ผัวแก้วเมียเทพ** [ผัวแก้วเมียเต๋บ]

ส่วนสามีภรรยาที่เป็นคนไม่ดีทั้งคู่นี้ คนล้านนาเปรียบเทียบว่าเป็น **ผัวเปรตเมียผี** [ผัวเผตเมียผี] หรือ **ผัวเปรตเมียยักษ์** [ผัวเผตเมียญัก] ภาษิตนี้เป็นการเปรียบเทียบว่าผัวเลวประหนึ่งเปรตและเมียก็เลวประหนึ่งผีหรือยักษ์ คือเลวที่สุดทั้งสองคน

ในวันแต่งงานตามประเพณีที่สืบทอดมาแต่โบราณนั้น ผู้เฒ่าผู้แก่ที่มา
อวยพรและอาจารย์หรือปู่อาจารย์ผู้ทำหน้าที่เรียกขวัญมักกล่าวเตือนให้คู่สมรส
เป็น **ผัวรักเมียแพง** คือ ให้ทะนุถนอมน้ำใจกัน มีความรักกันอย่างมั่นคง และ
ให้เป็น **ผัวแก้วเมียแสง** คือ ประพฤติตนเป็นคนดีทั้งคู่ อย่าเป็นคนเลวอย่าง
ที่เรียกว่า **ผัวเปรตเมียผี**

ภษิตล้านนาที่สอนเรื่องบทบาทหน้าที่ของชายหญิงหรือสามีภรรยา
เช่น

พ่อชายลูกเข้าผ่อสี่แจ่งบ้าน แม่หญิงลูกเข้าผ่อสี่แจ่งเรือน [ป้อจาย
ลูกเจ้าผ่อสี่แจ่งบ้าน แม่หญิงลูกเจ้าผ่อสี่แจ่งเฮือน]

พ่อชาย [ป้อจาย] และ **แม่หญิง** ในภาษาไทยถิ่นเหนือ มีความหมาย
ตรงกับ ผู้ชายและผู้หญิง ในภาษาไทยกรุงเทพฯ

ลูก แปลว่า ตีนนอน

ผ่อ แปลว่า ดู หรือ ดูแล

แจ่ง แปลว่า มุม

พ่อชายลูกเข้าผ่อสี่แจ่งบ้าน แปลว่า ผู้ชายหรือสามีตีนเข้าดูแล
สี่มุมบ้าน คือ ดูแลบริเวณบ้านหรือรอบ ๆ บ้าน

แม่หญิงลูกเข้าผ่อสี่แจ่งเรือน แปลว่า ผู้หญิงหรือภรรยาตีนเข้า
ดูแลสี่มุมเรือน คือ ดูแลพื้นที่บนเรือน หมายความว่า หน้าที่การดูแลการงาน
บนบ้านเช่นการทำความสะอาดและทำอาหารเป็นหน้าที่ของสตรีหรือภรรยา
ส่วนผู้ชายหรือสามีมีหน้าที่ดูแลการงานบริเวณรอบบ้าน เช่น ขุดดินปลูกต้นไม้
ดูแลวัวควาย ตลอดจนซ่อมแซมรั้วให้เรียบร้อยเพื่อความปลอดภัย

ภษิตอีกบทหนึ่งเปรียบเทียบหน้าที่ของสามีภรรยาว่า **ผัวเป็นหิง
เมียเป็นข้อง**

หิง แปลว่า สวิง ซึ่งเป็นเครื่องซอ้นจับปลา ถักเป็นร่างแห ลักษณะเป็นถุง ใช้ไม้หรือหวายทำเป็นขอบปาก

ส่วน **ซ้อง** ในภาษาไทยถิ่นเหนือตรงกับภาษาไทยกรุงเทพฯ หมายถึง เครื่องจักสานสำหรับใส่ปลา ปู กบ หรือเขียดที่จับได้

ภาษิต **ฝัวเป็นหิง เมียเป็นซ้อง** แปลเป็นภาษาไทยกรุงเทพฯ ได้ว่า ฝัวเป็นสวิง เมียเป็นซ้อง เป็นการเปรียบเทียบสามีเป็นสวิง คือเป็นผู้หารายได้มาเลี้ยงครอบครัว ภรรยาก็ต้องทำหน้าที่เป็นซ้องคือเก็บรักษาทรัพย์สินที่สามีหามาได้ให้ดี หรือหมายถึงทั้งสามีและภรรยาต้องช่วยกันทำมาหากิน

ภาษิตลำนานาที่สอนว่าสามีภรรยาที่ดีต้องนับถือซึ่งกันและกัน ยกย่องให้เกียรติกัน มีใจความว่า

ฝัวนับถือเมีย คำกองเท่าเรือก็บ่ค้ำ เมียนับถือฝัว คำกองเท่าหัวก็เสี้ยง [ฝัวบ่อนับถือเมีย คำกองเต้าเฮือก้อบ่อค้ำ เมียบ่อนับถือฝัว คำกองเต้าหัวก้อเสี้ยง]

คำ ในที่นี้แปลว่า ทองคำ

บ่ค้ำ แปลว่า ไม่เหลือ

เสี้ยง แปลว่า หมดสิ้น

ภาษิตบทนี้แปลว่า สามีไม่นับถือให้เกียรติภรรยา ต่อให้มีทองกองเท่าลำเรือก็ไม่เหลือ เช่นเดียวกับภรรยาที่ไม่นับถือให้เกียรติสามี ต่อให้มีทองกองเท่าศิระษะก็หมด หมายความว่า ทั้งสามีและภรรยาต้องยกย่องเชิดชูให้เกียรติกัน ให้ความนับถือซึ่งกันและกัน ร่วมกันคิดร่วมกันสร้างครอบครัว สร้างฐานะให้มั่นคง ไม่ปิดบังอำพรางกันโดยเฉพาะในเรื่องการใช้จ่าย ทั้งนี้เพราะเมื่อไม่นับถือยกย่องให้เกียรติกัน ต่างฝ่ายก็เห็นแก่ตัว ใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่ายไม่ร่วมกันเก็บรักษาทรัพย์สินไว้เพื่อครอบครัว แม้มีทรัพย์สินสมบัติมากมายเพียงใด ในที่สุดก็จะหมดสิ้นไปได้

อย่างไรก็ดี ภาษิตบางบทสะท้อนให้เห็นว่า ในทัศนะของคนล้านนาชั้นผู้ชายมีสถานภาพสูงกว่าผู้หญิง สตรีผู้เป็นภรรยาต้องเคารพสามี ภรรยาทำหน้าที่หุงหาอาหารให้สามีและลูกรับประทาน น่าจะเป็นเพราะคนล้านนาส่วนใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนา และผู้ชายมักผ่านการบวชเรียนมาก่อนแต่งงาน จึงต้องให้ความเคารพ ดังภาษิตว่า

ยามนอนอย่างนอนสูงกว่าหัวเจ้า คันเมื่อลูกเข้า หื้อค่อยหย่อง
เทียวเรือน [ยามนอนอย่างนอนสูงกว่าหัวเจ้า กันเมื่อลูกเจ้า หื้อค่อยหย่อง
เตียวเรือน]

คัน [กัน] คือ ครั้น

ลูก แปลว่า ตื่นนอน

หื้อ คือ ให้

หย่อง ตรงกับคำว่า ย่อง ในภาษาไทยกรุงเทพ

เทียว [เตียว] แปลว่า เดิน

ยามนอนอย่างนอนสูงกว่าหัวเจ้า คันเมื่อลูกเข้า หื้อค่อยหย่อง
เทียวเรือน หมายความว่า เวลานอนภรรยาไม่ควรนอนในที่สูงกว่าสามี แม้นอนบนที่นอนเดียวกันก็ไม่นิยมนางหมอนของภรรยาสูงกว่าหมอนของสามี ต้องวางคู่กันหรือให้หมอนของภรรยาอยู่ต่ำกว่า ภรรยาจะต้องตื่นก่อนและนอนหลัง เมื่อตื่นนอนเวลาเดินต้องค่อย ๆ ย่องไม่ให้เสียงดัง เพราะสามียังนอนอยู่

ภาษิตอีกบทหนึ่งมีว่า

ลูกหัวเป็นเจ้า นอนลุนลูกเข้า แต่งคาบข้าววายทอน [ลูกหัวเป็นเจ้านอนลุนลูกเจ้า แต่งคาบเข้างายทอน] ลูกหัว ในที่นี้เน้นความสำคัญที่สามี

ลุน แปลว่า ทีหลัง

คาบข้าว [คาบเข้า] แปลว่า อาหารแต่ละมื้อ

วาย หมายถึง ยามเช้า, ยามสาย

ข้าววางย [เข้าวางย] หมายถึง อาหารเช้า

ทอน [ตอน] หรือ **เมื่อทอน** [เมื่อตอน] หมายถึง เวลากลางวัน

ข้าวทอน [เข้าทอน] คือ อาหารกลางวัน

ภษิตบทนี้แปลว่า สามีเป็นเจ้าของเป็นนาย นอนที่หลังตื่นแต่เช้าจัดหาอาหารมือเช้ามือกลางวันให้ หมายความว่า ภรรยาจะต้องให้ความสำคัญแก่สามีประหนึ่งเป็นเจ้าของเป็นนาย ภรรยาจะต้องนอนที่หลัง ตื่นเช้าขึ้นมาก็ต้องเตรียมอาหารแต่ละมือไว้ให้สามี

(ศ. ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์)

ภษิตว่าด้วยการศึกษาหาความรู้

คนล้านนามีความเชื่อว่าทุกคนมีสมอง มีสติปัญญาอยู่ในตัว แต่สิ่งที่ทำให้แตกต่างกันก็คือความรู้ที่มาเรียนรู้ได้ในภายหลัง ดังภษิตที่ว่า

ความหลวกก็มีซู้ผู้ ความรู้ซู้ต่างกัน [ความหลวกก็มีจู้ผู้ ความฮู้ซู้ต่างกัน] แปลว่า ความฉลาดมีกันทุกคน แต่ความรู้ย่อมต่างกัน

ความหลวก [ความหลวก] แปลว่า ความฉลาด

หลวก ตรงกับภาษาไทยกรุงเทพฯ ว่า หลัก อย่างในคำสอนว่า ฉลาดหลักแหลม

ซู้ผู้ [จู้ผู้] แปลว่า ทุกคน

ถ้าหากใครมีการศึกษาเล่าเรียนน้อยก็ทำให้ไม่รู้เท่าทันผู้อื่นและมีโลกทัศน์คับแคบ ดังภษิตที่ว่า **ความรู้บ่ทัน ความหันบ่กว้าง** [ความรู้บ่อดัน ความหันบ่อกว้าง]

บ่ทัน [บ่อดัน] แปลว่า ไม่ทันหรือไม่เท่าทัน

ความหัน แปลว่า ความเห็นหรือความคิดเห็น

ดังนั้นผู้ที่รู้ตัวว่าความรู้ของตัวเองยังไม่กว้างขวางก็ต้องปฏิบัติตาม

ภาชิตที่ว่า

ถามนักได้ปัญญา นั่งผ่อหน้าได้ค้ำกันด้าน [ถามนักได้ปัญญา นั่งผ่อหน้าได้ค้ำกันด้าน] แปลว่า ถามมากได้ปัญญา นั่งมองหน้าได้แค่กันด้าน เป็นการสอนให้รู้จักซักถามครูบาอาจารย์หรือผู้รู้ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนปัญญา แต่ถ้าหากอยู่ใกล้บุคคลเหล่านี้แล้วไม่รู้จักถาม ก็เปล่าประโยชน์

ได้คำ [ได้กำ] แปลว่า ได้แต่, ได้แค่

เมื่อตระหนักว่าการศึกษาคือเป็นสิ่งสำคัญแล้ว คนล้านนาจึงสั่งสอนให้กุลบุตรกุลธิดาของตนได้ไฝหาความรู้อยู่เป็นนิจ ดังมีภาชิตบทหนึ่งว่า

เสียมบ่คมหื้อใส่ด้ามหนัก ๆ คำรู้บ่หนักหื้อหมั้นรำหมั้นเรียน
[เสียมบ่คมหื้อใส่ด้ามหนักหนัก คำรู้บ่หนักหื้อหมั้นรำหมั้นเรียน] แปลว่า เสียมไม่คมให้ใส่ด้ามหนัก ๆ ความรู้ไม่มากให้หมั้นรำหมั้นเรียน ภาชิตนี้เปรียบเสียมที่ไม่คมเวลาจะใช้จุดดินก็ต้องใส่ด้ามให้หนัก ๆ เพื่อให้มีแรงส่ง เหมือนคนที่มีความรู้น้อย ก็ต้องขยันหมั่นเพียรรำเรียนให้เป็นคนที่มีความรู้มากยิ่งขึ้น

ภาชิตอีกบทหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าคนล้านนาให้ความสำคัญกับการมีความรู้อย่างลึกซึ้ง คือภาชิตที่ว่า

แก้แหล็ยมลึบแหล็ยม บ่เท่าแหล็ยมใบคา แก้วหนาสิบหนา บ่เท่าหนาความรู้
[แก้แหล็ยมลึบแหล็ยม บ่อเต้าแหล็ยมใบคา แก้วหนาสิบหนาบ่อเต้าหนาความฮู้] แปลว่า แก้แหล็ยมลึบแหล็ยมไม่เท่ากับความแหล็ยมของใบหญ้าคา แก้วหนาสิบหนาไม่เท่าหนาความรู้

แหล็ยม แปลว่า แหล็ยม

นอกจากนี้คนล้านนายังมองเห็นคุณค่าของความรู้ ดังภาชิตที่ว่า

ความรู้มีไว้บ่อวายหายสูญ เที่ยงจักเป็นคุณ สิบไปภายหน้า
[ความรู้มีไว้บ่อวายหายสูญ เที่ยงจักเป็นคุณ สิบไปภายหน้า] แปลว่า ความรู้ไม่มีวันสูญหายไปไหน ย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อตนเองต่อไปในภายภาคหน้า

วาย แปลว่า หมดสิ้นไป

เที่ยง [เที่ยง] แปลว่า ย่อม

คนล้านนาถือว่าการศึกษเป็นบันไดไปสู่ความสำเร็จ คนที่มีการศึกษาสูงย่อมจะมีโอกาสที่ดีกว่าคนมีการศึกษาน้อย ดังมีภาชิตที่ว่า

ใครเป็นข้าที่ออยู่ตาย ใครเป็นเจ้าเป็นนายที่อหมั่นรำหมั่นเรียน
[ใครเป็นข้าที่ออยู่ตาย ใครเป็นเจ้าเป็นนายที่อหมั่นรำหมั่นเรียน] แปลว่า อยากเป็นข้าให้อยู่เฉย ๆ ถ้าอยากเป็นเจ้าคนนายคนให้ขยันหมั่นเรียน

อยู่ตาย แปลว่า อยู่เฉย ๆ

ภาชิตอีกบทหนึ่งก็กล่าวในทำนองเดียวกันว่า

ใครเป็นเจ้าที่อหมั่นเรียนคุณ ใครเป็นขุนที่อหมั่นเฝ้าเจ้า [ใครเป็นเจ้าที่อหมั่นเรียนคุณ ใครเป็นขุนที่อหมั่นเฝ้าเจ้า] แปลว่า ถ้าหากอยากเป็นเจ้าคนนายคนก็ให้หมั่นเรียนศิลปวิทยาการ ถ้าหากอยากเป็นขุนนาง คือ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ก็ให้เข้าเฝ้าเจ้านายบ่อย ๆ

คุณ [คุณ] ในที่นี้หมายถึง ศิลปวิทยาการ ความรู้พิเศษ หรือคาถาอาคม

การศึกษาในสมัยก่อนลูกศิษย์ก็มักจะแสวงหาครูบาอาจารย์ที่มีชื่อเสียงตามสำนักต่าง ๆ ทั้งที่เป็นพระสงฆ์และเป็นฆราวาส จนมีสำนวนที่ว่า

ศิษย์ต่างครู อาจารย์ต่างวัด หนังสือก้อมต่างคนต่างมี [สัดต่างคู อัจำนต่างวัด หนังสือก้อมต่างคนต่างมี] แปลว่า ศิษย์ต่างครูกัน พระอาจารย์คนละวัด ต่างคนก็ต่างมีตำราเป็นของตนเอง หมายความว่า ให้รู้จักยอมรับความหลากหลายของความรู้ ไม่ให้ลบล้างดูหมิ่นครูบาอาจารย์ตลอดจนวิชาของสำนักอื่น

หนังสือก้อม หมายถึง ไບลานหรือพับสาขนาดสั้น โดยมากมักเป็นตำราส่วนตัวของอาจารย์แต่ละคน

ก้อม แปลว่า สั้น

สำหรับครูบาอาจารย์ที่เป็นฆราวาสนั้น ลูกศิษย์มักจะไปพักอาศัยและรับใช้ครูบาอาจารย์อยู่ที่บ้านของท่าน เพราะในอดีตการเดินทางไปกลับไม่สะดวก ครูจึงเป็นเสมือนพ่อแม่คนที่สองของศิษย์ ลูกศิษย์จึงเรียกท่านว่า **พ่อครู** [บ้อคู] หรือ **แม่ครู** [แม่คู] ด้วยเหตุนี้ครูจึงเป็นบุคคลสำคัญผู้หนึ่งในชีวิตของแต่ละคน ไม่ว่าจะทำอะไรก็ตามจะต้องมีครูคอยสอนสั่งทั้งนั้น ดังภาษิตว่า

จีพริกต้องมีครู จีปู่ต้องมีลาย [จีพิกต้องมีคู จีปู่ต้องมีลาย]

แปลว่า จีพริกต้องมีครูสอน จีปู่ต้องมีชั้นเชิงหรือเทคนิค

จี แปลว่า เผา

ลาย แปลว่า ลวดลาย ชั้นเชิง หรือเทคนิค

ภาษิตนี้ให้ข้อคิดว่าแม้การประกอบอาหารที่แสนจะง่ายอย่างการจีพริกหรือจีปู่ก็ต้องมีครูสอนเทคนิควิธีให้ เพราะไม่เช่นนั้นพริกหรือปู่ก็จะไหม้ใช้ทำอาหารไม่ได้ และมีภาษิตอีกบทหนึ่งที่สอนให้เห็นความสำคัญของครูว่า

อันโตบ่แจ้แรงหาครู บุญหลังชูจักช่วย [อันโตบ่อแจ้เฮ่งหาครู

บุญหลังชูจักจ้วย] แปลว่า หากมีสิ่งใดไม่กระจ่างหรือยังรู้ไม่ชัดเจน ให้รีบไปแสวงหาความรู้นั้น ๆ จากครู บุญแต่ปางหลังจะมาช่วยคำชูให้ได้พบครูบาอาจารย์หรือให้ได้ความรู้

บ่แจ้ แปลว่า ไม่กระจ่างแจ้

เร้ง [เฮ้ง] แปลว่า รีบ

ชู [จู] แปลว่า มาหา, คำชู

(นายยุทธพร นาคสุข)

ภาษิตว่าด้วยการทำงาน

ภาษิตที่สอนในเรื่องการทำงานของล้านนามีหลายบท โดยมากจะสอนให้คนรู้จักทำงานหรือการทำสิ่งใดด้วยความมานะอดทน ขยันขันแข็ง เต็มกำลังสติปัญญา เอาชนะอุปสรรคจนประสบผลสำเร็จ เช่น

กินแล้วนอน ผีปันพรวันละเจ็ดเทื่อ กินแล้วเยิยะการ พาลูกหลานเป็นเจ้าเป็นนาย [กินแล้วนอน ผีปันปอนวันละเจ็ดเทื่อ กินแล้วเยิยะการ พาลูกหลานเป็นเจ้าเป็นนาย] แปลว่า กินแล้วนอนผีให้พรวันละเจ็ดครั้ง กินแล้วทำงานทำให้ลูกหลานได้เป็นเจ้าคนนายคน หมายความว่า คนที่ขี้เกียจไม่ทำการงาน เอาแต่กินแล้วก็นอน จะต้องตกต่ำ ไม่มีความสุขความเจริญ เหมือนได้รับพรจากผี (ผีสาปแข่ง) ถึงวันละ ๗ ครั้ง ดังนั้น คนเราไม่ควรจะขี้เกียจต้องรู้จักทำงานสร้างฐานะให้มั่นคงเพื่อตนเองจะได้มีชีวิตที่มั่นคง มีความสุข และยังจะนำพาให้ลูกหลานมีอนาคตที่ดีได้เป็นเจ้าเป็นนายคนอีกด้วย ภาษิตนี้บางครั้งอาจพูดสั้น ๆ เพียง ๒ วรรคแรก คือ **กินแล้วนอน ผีปันพรวันละเจ็ดเทื่อ** [กินแล้วนอน ผีปันปอนวันละเจ็ดเทื่อ] ก็ได้

ปั่น แปลว่า แบ่งปั่น ออกเสียงวรรณยุกต์จัตวาว่า **ปั่น**

พร ออกเสียงว่า **ปอน** คำที่ภาคกลางขึ้นต้นด้วยอักษร **พ** จะเปลี่ยนเป็นเสียง **ป** ในภาษาไทยถิ่นเหนือ ดังนั้น คำว่า **ปั่นพร** จึงออกเสียงเป็น **ปั่นปอน** หมายถึง อวยพร เช่น **ตอนปีใหม่เมืองแม่ฮุยปั่นพรหื้อลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข** [ตอนปีใหม่เมืองแม่ฮุยปั่นปอนหื้อลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข] แปลว่า ตอนสงกรานต์ให้คุณยายให้พรแก่ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข

แต่ในที่นี้ คำว่า **ผีปั่นพร** [ผีปั่นปอน] น่าจะเป็นการประชด คำว่า **ผีปั่นพร** [ผีปั่นปอน] จึงน่าจะหมายถึง ผีสาปแข่งหรือให้สิ่งที่ไม่ดี

เทื่อ [เตื่อ] หมายถึง ครั้ง

เยี่ยะการ [เยี่ยะก่าน] หมายถึง ทำงาน

มีภษิตอีกบทหนึ่งที่มีความหมายใกล้เคียงกันว่า **กินข้าวแล้วบ่เยี่ยะการ** พาลูกหลานเป็นหนี้เป็นข้า [กินข้าวแล้วบ่เยี่ยะก่าน พาลูกหลานเป็นหนี้เป็นข้า] แปลว่า กินข้าวแล้วไม่ทำงาน พาให้ลูกหลานเป็นหนี้หรือเป็นข้าของผู้อื่น ภษิตบทนี้มีใจความค่อนข้างจะตรงไปตรงมาว่า ถ้ากินข้าวอิ่มแล้วไม่ทำการงานสร้างฐานะให้มั่นคง ก็จะทำให้ลูกหลานต้องลำบากยากจนเป็นหนี้เป็นสินผู้อื่น หรืออาจสร้างหนี้สินไว้ให้เป็นภาระของลูกหลานก็ได้ จึงเป็นคำสอนที่ให้คนขยันหมั่นเพียรทำมาหากินนั่นเอง

ภษิตบทต่อไปคือ

เกิดมาเป็นคน เข้าห้วยไต่หื้อมันสุด ชุดห้วยไต่หื้อมันติก [เกิดมาเป็นคน เข้าห้วยไต่หื้อมันสุด ชุดห้วยไต่หื้อมันติก] แปลว่า เกิดเป็นคนเข้าไปในลำห้วยไต่ก็ให้ไปจนสุด จะชุดลำห้วยไต่ก็ให้ถึงก้นลำห้วย คำสอนนี้เป็นความเปรียบหมายถึง คนเราเมื่อจะทำสิ่งใดก็ให้ทำอย่างจริงจัง ทำให้ถึงที่สุด เพื่อจะได้ประสบผลสำเร็จ คำสอนนี้สะท้อนภาพวิถีชีวิตการทำมาหากินของคนล้านนาที่ต้องพึ่งพาตนเอง ต้องไปหาปู ปลา ตามลำห้วยมาทำเป็นอาหารรับประทาน สัตว์บางอย่างอาจอยู่ตอนเหนือของลำห้วยก็ต้องไปให้ถึง หรืออยู่ในรูก็ต้องชุดให้ถึงพื้นจึงจะได้ตามต้องการ หรือหมายถึง การดูแลลำห้วยต้องดูแลให้ตลอดลำห้วย ไม่ให้ต้นเขิน ให้มีน้ำไหลโดยตลอด จะได้นำมาใช้ประโยชน์ได้

หื้อ คือ ให้

ติก [ติก] หมายถึง สุด, สุดทาง, ถึง

ภษิตบทต่อไปที่มีความหมายเหมือนกัน คือ

ดำนํ้าหื้อถึงทราย นอนหงายหื้อหันฟ้า [ดำนํ้าหื้อถึงชาย นอนหงายหื้อหันฟ้า] แปลว่า ดำนํ้าให้ถึงทราย นอนหงายให้เห็นฟ้า หมายถึง การจะทำอะไรรักให้ทำอย่างจริงจังหรือต้องพยายามทำให้ถึงที่สุด จึงจะประสบความสำเร็จ

(รศ.กรรณิการ์ วิมลเกษม)

ภาษิตว่าด้วยการเลือกใช้คนให้ตรงกับงาน

ภาษิตนี้มุ่งสอนผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือผู้ที่จะต้องใช้งานผู้อื่น ให้รู้จักใช้คนให้ตรงตามคุณสมบัติ ความสามารถ และวัยวุฒิ เพื่อให้การงานประสบผลสำเร็จ ดังภาษิตต่อไปนี้

ตอกสั้นหื้อมัดที่กิว สิวสั้นหื้อสิ่วไม้บาง ๆ [ตอกสั้นหื้อมัดตีกิว สิวสั้นหื้อสิ่วไม้บางบาง] แปลว่า ตอกสั้นให้มัดตรงที่คอดกิว สิวสั้นให้ใช้สิ่วไม้บาง ๆ หมายความว่า เมื่อมีตอกสั้นควรเอาไปมัดของที่มีขนาดเล็กหรือมีจำนวนน้อย ถ้าเอาไปมัดของที่มีขนาดใหญ่หรือมีจำนวนมาก ก็จะมีมัดไม่ได้ เช่นเดียวกับสิ่วสั้นให้ใช้เจาะรูหรือเจาะไม้แผ่นบาง ๆ คำสอนดังกล่าวนี้ใช้วิธีเปรียบเทียบการใช้ของให้ตรงกับคุณสมบัติ เช่นเดียวกับผู้ที่เป็นหัวหน้าต้องรู้จักเลือกใช้คนให้เหมาะสมตามความสามารถและตามประเภทของงาน จึงจะทำให้การงานประสบผลสำเร็จอย่างที่ต้องการได้ คำสอนนี้แสดงให้เห็นความฉลาดของบรรพชนล้านนาที่น่าทึ่งที่ใช้ในการทำงานหรือสิ่งพบเห็นปฏิบัติอยู่เป็นประจำ เช่นการใช้ตอกมัดสิ่งของหรือการใช้สิ่วในการทำงานเกี่ยวกับไม้ ทำให้เข้าใจง่ายเพราะเป็นสิ่งที่ทำหรือพบเห็นอยู่เสมอ

กิว หมายถึง คอด

สิ่ว เป็นชื่อเครื่องมือของช่างไม้ ใช้สำหรับ ตอก เจาะ สลัก หรือ
เจาะ

ภษิตที่สอนให้รู้จักเลือกใช้คนให้ตรงกับงานบทต่อไปคือ

น้อยบตีเอาเป็นอาจารย์ **หนานบตีเอาเป็นช่างซอ** [น้อยบตีเอาเป็นอำจาน **หนานบตีเอาเป็นจ้ำซอ**] แปลว่า คนที่เป็นน้อยไม่ควรเอามาเป็นมัคนายก หรืออาจารย์ผู้ทำพิธีต่างๆ คนที่เป็นหนานไม่ควรเอามาเป็นช่างซอ ที่สอนเช่นนี้เป็นเพราะว่า ถ้าให้น้อยไปทำหน้าที่ของหนาน แล้วให้หนานไปทำงานของน้อย ก็จะทำให้ได้ไม่ดีทั้ง ๒ คน เพราะคนที่บวชเป็นเณรย่อมได้ร่ำเรียนน้อยกว่าคนที่บวชเป็นพระจึงไม่เหมาะจะทำหน้าที่ “ปุ้ออาจารย์” ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของผู้คน เป็นผู้รู้ภาษาบาลี รู้เกี่ยวกับขั้นตอนการทำพิธีและทำหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและพิธีกรรมต่าง ๆ ให้แก่คนในชุมชน เช่น **พิธีขีต** **พิธีส่งเคราะห์** ส่วนการที่จะให้คนที่บวชเป็นพระที่มีอายุมากแล้วมาหัดเป็นช่างซอก็คงจะไม่ทันการณ์เพราะมีหลายทำนองที่จะต้องฝึกหัดและอาจมีเสียงไม่เพราะเหมือนคนอายุน้อย หรืออาจหมายถึงว่ามีความรู้เกินกว่าการที่จะเป็นช่างซอ อีกทั้งในการแสดงซอมักมีถ้อยคำสองแง่สองง่าม และอาจถูกกระเช้าเข้าแหย่จากผู้ชมด้วยคำคะนองต่าง ๆ ทำให้คนเสื่อมความนับถือศรัทธาได้

น้อย หมายถึง ผู้ที่ลาสิกขาขณะเป็นสามเณร

อาจารย์ [อาจ่าน] หมายถึง มัคนายก ซึ่งทางล้านนาจะเรียกว่า **อาจารย์วัด** [อาจ่านวัด] หรือ **ปุ้ออาจารย์** [ปุ้ออาจ่าน] เป็นผู้ทำพิธีเกี่ยวกับศาสนาหรือพิธีที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์โดยเป็นตัวกลางระหว่างผู้ต้องการทำพิธีและสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ

หนาน เป็นคำเรียกผู้ที่ลาสิกขาขณะเป็นพระภิกษุ

ผู้ที่เป็นน้อยและหนานนี้คนทางล้านนาจะให้ความนับถือ ยกย่องและมักจะใช้เป็นคำนำหน้าชื่อของบุคคลผู้นั้น เช่น **น้อยไชยา** [น้อยใจญา] **หนานสุข** [หนานสุ๊ก] และถ้าจะเรียกผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้วก็จะเรียกรวม ๆ

ว่า **พีน้อยพีหนาน** [พีน้อยปีหนาน]

ข้างซอ คือ ผู้ขับซอซึ่งเป็นเพลงพื้นบ้านของภาคเหนือที่มักจะเป็นการขับโต้ตอบกันระหว่างชายหญิง โดยมีปีซุดเป่าประกอบ

ดังนั้นในการใช้ลูกน้อง ผู้ที่เป็นหัวหน้าต้องพิจารณาให้ตรงกับความรู้ความสามารถ รวมทั้งวัยวุฒิที่เหมาะสมของแต่ละคน งานนั้นจึงจะดำเนินไปด้วยดีเพราะผู้ทำงานมีความสุขสบายใจ มีความมั่นใจในการทำงานนั้น ๆ มากขึ้น

(รศ.กรรณิการ์ วิมลเกษม)

ภษิตว่าด้วยการทำไร่นานา

อาชีพหลักของคนไทยตั้งแต่โบราณคือการทำนา เพราะข้าวคืออาหารหลัก มีคำกล่าวที่ว่า

สุขเพื่อมีข้าวกิน สุขเพื่อมีแผ่นดินอยู่ [สุขเพื่อมีเข้ากิน สุขเพื่อมีแผ่นดินอยู่]

เพื่อ [เพื่อ] แปลว่า เพราะ

แสดงให้เห็นว่าความสุขพื้นฐานของชีวิตคือมีข้าวไว้บริโภคอย่างเพียงพอ และมีแผ่นดินให้อาศัยอยู่อย่างเป็นอิสระ トラบใดที่มีน้ำมีดิน บ้านเมืองย่อมมีความอุดมสมบูรณ์ ดังภษิตอีกบทหนึ่งว่า

เงินอยู่ในน้ำ คำอยู่ในดิน

คำ ในที่นี้หมายถึง ทองคำ

คนล้ามนาเห็นว่าไร่นาเป็นทรัพย์สินที่ใช้ไม่มีวันหมดสิ้น

ใครที่ **ไร่บ่มีสัควา นาบ่มีสัคว่วน** [ไร่บ่มีสัควา นาบ่มีสัคว่วน] หมายถึง ไร่ไม่มีสัควา นาไม่มีแม้แต่แปลงเล็ก ๆ สักแปลงเดียว ถือว่าเป็นคนยากจน

แหว่น [แห้วน] เป็นลักษณนามใช้กับสิ่งที่มีลักษณะเป็นแผ่นกลม และแบน ในที่นี้ใช้เปรียบเทียบกับมีพื้นที่เพียงเล็กน้อย การมีนาเป็นของตัวเอง แม้เป็นเพียงพื้นที่เล็กน้อยย่อมดีกว่าไปค้าขาย ดังมีภาษิตว่า

ลืบเรือค้า บ่เท่านาแหว่นเดียว [ลืบเฮือก้า บ่อเต้านาแห้วนเดียว]
หรือ **ลืบเรือค้า บ่เท่านาพันเดียว** [ลืบเฮือก้า บ่อเต้านาพันเดียว] เพราะการค้า ย่อมมีความเสี่ยงสูงต่อการขาดทุน ไม่เหมือนการทำนา ถึงอย่างไรก็ยังได้ ข้าวกิน

พัน [ปั้น] ตรงกับคำว่า แปลง ในภาษาไทยกรุงเทพ เป็นลักษณนาม ใช้กับที่นา นอกจากนี้ยังสั่งสอนลูกหลานว่าหากขยันทำไร่ทำนาก็ร่ำรวยได้ ดังภาษิตว่า

คันไคร่หมุนทุ่นเท้า ทื่อหมั่นเยียะไร่เยียะนา [กันไค่หมุนตุ่นเต้า ทื่อหมั่นเยียะไฮ่เยียะนา] หมายถึง ถ้าอยากมีฐานะดีเพิ่มขึ้น ให้หมั่นทำไร่ ทำนา

มูน แปลว่า เพิ่มพูน, สะสม

ทุ่นเท้า [ตุ่นเต้า] แปลว่า มากมาย, สมบูรณ์, บางที่ใช้ว่า **ทูนเท้า** [ตุนเต้า]

อย่างไรก็ตาม การทำนาเป็นงานหนักและต้องคอยเอาใจใส่ดูแลทุก ขั้นตอนตั้งแต่เตรียมขุดลอกเหมือง ซ่อมแซมฝายกั้นน้ำ ไถคราดเตรียมดิน การปลูก การเก็บเกี่ยว จนกระทั่งขนข้าวขึ้นยุ้ง ดังนั้นสมาชิกในครอบครัวจึง ต้องช่วยกัน แม้แต่ผู้หญิงซึ่งมีงานบ้านหนักอยู่แล้ว พอถึงหน้านาก็ต้องออกมา ช่วย หากหลบซ่อนตัวอยู่แต่ในบ้านก็จะถูกตำหนิว่าเป็นผู้หญิงที่ประพฤติดัว ไม่สมควร ดังมีคำกล่าวว่

ท่านไปน้ามันพ้อยซ่อนอยู่บ้าน ญิงผู้นั้นบตี [ต้านไปน้ามัน ป้อยซ่อนอยู่บ้าน ญิงผู้นั้นบ่อตี] แปลว่า คนอื่นไปทำนาแต่กลับหลบตัวอยู่บ้าน

หญิงผู้นั้นไม่ดี

พ้อย [ป้อย] เป็นคำเชื่อม แปลว่า กลับ, โฉน, ทำไม

เมื่อถึงฤดูทำนาควรรีบเร่งลงมือทำ จะได้ไม่มีอุปสรรคใดๆ ถ้าทำล่าช้า จะไม่ได้ผลดี เพราะกล้าข้าวจะแคะแกระร่นนาเสียหาย ดังคำกล่าวที่ว่า

เยียะไร่นาปี **เข้า ๆ** **แควนตี** **บ่มีที่ซ้อง** **หล้า ๆ** **ขวย ๆ** **เสียหาย**
กล้าปล้อง **บ่ห่อนจักตี** **เนอน้อง** [เยียะไร่นาปี เจ้าเจ้าแควนตี บ่มีที่ซ้อง หล้าหล้า ขวยขวย เสียหายกำป๋อง บ่ห่อนจักตี เนอน้อง] แปลว่า ทำไร้อะไรและทำนาปี สมควรทำแต่ต้นฤดู จะได้ไม่มีอุปสรรค ถ้าทำล่าช้า เสียหายต้นกล้า มันจะเสียหายนะน้อง

เข้า ๆ [เจ้าเจ้า] แปลว่า แต่เนิ่น ๆ

ซ้อง แปลว่า ชัดซ้อง, สะดุด, มีอุปสรรค

หล้า แปลว่า ล่าช้า, ทีหลัง

ขวย แปลว่า สาย

แควนตี แปลว่า ยิ่งดี, ดีกว่า, สมควร

กล้าปล้อง [กำป๋อง] แปลว่า ห่อนกล้า ในที่นี้หมายถึง ต้นกล้า

เนอน้อง แปลว่า นะน้อง

ถ้าโอ้อ้อล่าช้าก็มีภษิตว่า

โบราณว่าไว้ **เยียะไร่นาขวย** **ช่างเสี่ยแรงควาย** **บ่มน่ม้งข้าว**
 [โบราณว่าไว้ เยียะไร่นาขวย จ้างเสี่ยแเฮงควาย บ่มน่ม้งเข้า] แปลว่า โบราณกล่าวไว้ว่า ทำนาทำไร้อล่าช้า จะเสี่ยแรงควายไปเปล่า ๆ เพราะจะทำนาไม่ได้ผลดี ได้ผลผลิตข้าวน้อยไม่คุ้มกับที่ลงทุนลงแรงไป

ในการหว่านกล้า มีภษิตไว้ว่า

จักตีกองหื้อผ่อดูเมื่อ **จักปลูกข้าวเชื่อหื้อผ่อดูยาม** [จักตีกองหื้อผ่อดูเมื่อ จักปลูกเข้าเจื่อหื้อผ่อดูยาม] แปลว่า จะตีกองให้ดูเวลา จะหว่าน

พันธุ์ข้าวให้ดูเวลาหรือฤกษ์ยามที่เหมาะสม

ผ่อ แปลว่า ดู

เมื่อ แปลว่า เวลา, ฤกษ์ยาม

ผ่อเมื่อ หรือ **ดูเมื่อ** หมายถึง ดูตำราโหราศาสตร์ หรือปรึกษา

หมอดู

ข้าวเชื้อ [เข้าเจือ] แปลว่า ข้าวเปลือกที่เก็บไว้ทำพันธุ์

นอกจากนี้ยังต้องรู้จักคำนวณปริมาณเมล็ดพันธุ์ที่จะนำไปหว่านด้วย
มีภาษิตว่า

หว่านกล้าไว้เหลือนา [หว่านกำไว้เหลือนา] คือหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าว
ให้ได้ต้นกล้าเกินกว่าเนื้อที่นา เพื่อเผื่อไว้สำหรับเมล็ดข้าวที่ไม่งอกหรือปลูก
ซ่อมต้นข้าวที่อาจถูกแมลงหรือสัตว์อื่นรบกวนทำให้เสียหาย ดังมีภาษิตว่า

หว่านกล้าข้างตกตม ปูลมข้างหนีบข้าว [หว่านกำข้างตกตม ปูลม
ข้างหนีบเข้า] แปลว่า หว่านเมล็ดข้าวมักจะตกลงไปในโคลนตมนอกแปลง
ไม่งอกเป็นต้นกล้า ปูลมมักจะหนีบต้นข้าวให้เสียหาย

ข้าง [ข้าง] ในบทนี้แปลว่า มักจะ นอกจากนี้ยังเผื่อสำหรับเพื่อนบ้าน
ที่มีต้นกล้าไม่พอปลูก จะได้ให้เขาเอาข้าวเชื้อพันธุ์มาแลก ชาวนาต้องชำนาญ
ในการหว่านกล้าด้วย ดังภาษิตว่า

เยยะไร่ข้างหว่านงา เยยะนาข้างหว่านกล้า [เยยะไร่ข้างหว่านงา
เยยะนาข้างหว่านกำ] แปลว่า ทำไร่ต้องชำนาญการหว่านเมล็ดงา ทำนาต้อง
ชำนาญการหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าว ชาวนาต้องรู้จักวิธีการหว่าน เพื่อให้เมล็ด
พันธุ์ข้าวกระจายไปทั่ว ไม่กระจุกอยู่ที่ใดที่หนึ่ง จะทำให้ได้ต้นกล้าที่แข็งแรง

ข้าง [ข้าง] ในบทนี้แปลว่า ชำนาญ, ทำเป็น

เมื่อดำนาแล้ว ต้นข้าวเจริญงอกงามก็ต้องหมั่นไปดูแล ดังภาษิตที่ว่า

ใครกินข้าว หื้อหมั่นไซ่ท่งไซนา [ไค้กินเข้า หื้อหมั่นใจตั้งใจนา]

แปลว่า อยากกินข้าว ให้หมั่นไปดูแลทุ่งนา

ไซ [ใจ] แปลว่า ไปเยี่ยม, ไปดูแล แต่ไม่ควรพาเด็กและสุนัขไปทุ่งนา
ด้วย ดังภาษิตว่า

ละอ่อนบ่ดีเอาไปนา หมาบ่ดีเอาไปทุ่ง [ละอ่อนบ่ดีเอาไปนา
หมาบ่ดีเอาไปตั้ง] เพราะความซุกซน จะไปเหยียบย่ำ ถกถอน ทำให้ต้นข้าว
เสียหาย

ทุ่ง [ตั้ง] แปลว่า ทุ่ง, ทุ่งนา

ระหว่างการทำงานก็ต้องหมั่นไปดูแลเหมืองฝายว่าชำรุดหรือมีสิ่งกีดขวาง
ทางน้ำบ้างหรือไม่ จะได้ซ่อมแซมชุดลอก เพราะ **บ่มีเหมืองฝาย ข้าวช่าง
ตายแดด** [บ่มีเหมืองฝาย เข้าจ้างตายแดด] แปลว่า ไม่มีเหมืองฝาย ไม่มี
น้ำ ข้าวมักจะตายเพราะแดดเผา

เหมืองฝายสำคัญมากสำหรับการทำนา การผันน้ำเข้านาจึงต้องทำ
เป็นระบบและมีความเป็นธรรม โดยกลุ่มชาวนาต้องถือกติกาในการใช้น้ำ
ตามที่ได้จัดสรร ตกลงกันอย่างเคร่งครัด ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนอย่างเดียว
เช่น มีภาษิตสอนไม่ให้

จกทางบ่องแท [จกตั้งบ่องแต] คือ ไปเจาะทำนบหรือทาง
ระบายน้ำ เพื่อให้น้ำไหลเข้านาตัวเองเท่านั้น

จก [จก] แปลว่า ควก, ล้วง, ขุด

บ่อง แปลว่า เจาะให้เป็นรู เป็นช่อง

แท [แต] แปลว่า ทำนบกั้นน้ำในเหมืองหรือคลองส่งน้ำที่แยกจาก
ฝายหรือเขื่อนก่อนที่จะไปสู่ทำง

ทำง [ต้าง] แปลว่า ช่องทางระบายน้ำเข้าหรือออกจากนาหรือ
สวน นอกจากนั้นยังต้องช่วยกันรักษาความสะอาดของเหมืองฝายหรือแม่น้ำ
ด้วย อย่าทำให้มีสิ่งปฏิกูลลงไปในน้ำ ดังภาษิตที่ว่า

บตีสิหมาเนาหลงผาย บตีสิหมาตายลงแม่น้ำ [บอดีสิหมาเนาหลงผาย บอดีสิหมาตายลงแม่น้ำ] คือไม่ควรเอาไม้เขี่ยหมาเนาหรือหมาตายหลงผายหรือแม่น้ำ

บตี แปลว่า ไม่ควร

สิ [สิ] แปลว่า เอาไม้สอยหรือเอาไม้เขี่ย

การที่คนล้าंनाทำนามาตลอดหลายชั่วคน จึงมีข้อสังเกตจากประสบการณ์ที่สามารถนำมาเปรียบเทียบเป็นภาคีคำสอน ดังตัวอย่างเช่น

เยียะนาหล้าเสียดแรงควาย มีเมียขวยเป็นข้าลูก [เยียะนาหล้าเสียดแรงควาย มีเมียขวยเป็นข้าลูก] แปลว่า ทำนาล่าข้าเสียดแรงควาย มีเมียข้าเป็นข้าลูก หมายถึงการตัดสินใจข้าทำให้เสียโอกาสดี ๆ ไป เช่นการมีภรรยาข้า ก็จะต้องลำบากเลี้ยงลูกยามแก่

เยียะนา [เยียะนา] แปลว่า ทำนา

ซื้อควายยามนา ซื้อคายามฝน [ซื้อควายยามนา ซื้อคายามฝน] หรือ **ซื้อควายหน้านา ซื้อผ้าหน้าหนาว** [ซื้อควายหน้านา ซื้อผ้าหน้าหนาว] แปลว่า ซื้อควายในฤดูทำนา ซื้อหญ้าคาในฤดูฝน หรือซื้อควายในฤดูทำนา ซื้อผ้าในฤดูหนาว เป็นการสอนให้เตรียมการแต่เนิ่น ๆ หรือทำกิจการให้ถูกกาลเทศะ

ภาคีที่ว่า **นาตีไผบ่ละเป็นร้าง** [นาตีไผบ่ละเป็นร้าง] แปลว่า ที่นาตีไม่มีใครปล่อยทิ้งร้าง ใช้เปรียบกับผู้หญิงดี สามีย่อมไม่ทิ้งไปให้เป็นแม่ร้าง

ไปไถนาลิมควาย [ไปไถนาลิมควาย] แปลว่า เวลาไปไถนากลับลิมเอาควายไปด้วย หมายถึง หลงลิมสิ่งที่สำคัญที่สุดในเรื่องนั้น ๆ เป็นการเตือนให้มีสติอยู่เสมอ เอาใจใส่งานของตน

ชาติว่าน้ำบ่หล้างเขียมปลา ชาติว่านาบ่หลอนไร่ข้าว [ชาติว่าน้ำบ่หล้างเขียมปลา ชาติว่านาบ่หลอนไร่ข้าว] แปลว่า ธรรมชาติของน้ำย่อมไม่ขาดปลา ธรรมชาติของนาย่อมไม่ไร้ข้าว หมายความว่า ถ้าขยันก็ไม่หมดหนทางหากิน เพราะในน้ำย่อมมีปลา ในนาย่อมมีข้าว

ชาติ [ชาติ] แปลว่า ปรกติ, ธรรมชาติ

หล้าง แปลว่า คงจะ, น่าจะ

เขียม แปลว่า หายาก

หลอน แปลว่า น่าจะ, อาจจะ

ข้าวบ่ตากตำปึก คนหลีกสอนยาก [ข้าวบ่ตากตำปึก คนหลีกสอนยาก] แปลว่า ข้าวที่ไม่ได้ตากจะตำยาก คนโง่หรือดื้อรั้นมักสอนยาก ภาษิตนี้เปรียบคนที่สอนยากเหมือนข้าวที่ตากไม่แห้งจะตำลำบาก

ปึก [ปึก] แปลว่า ฝืด, ไม่คล่อง, ไม่ฉลาด

หลีก [หลีก] แปลว่า โง่, ทึ่ม, ดื้อรั้น

เยียะไร้ไกลตา เยียะนาไกลบ้าน [เยียะไร้ไกลตา เยียะนาไกลบ้าน] ภาษิตนี้หมายความว่า ไม่ควรทำอะไรทำนาอยู่ไกลบ้าน เพราะจะไม่สามารถดูแลได้อย่างเต็มที่ อาจถูกสัตว์อื่นมาทำลายให้เสียหายและได้ผลผลิตน้อย ใช้เปรียบเทียบกับกรณีคนรักไม่ควรอยู่ห่างไกลกัน เพราะจะดูแลซึ่งกันและกันได้ไม่เต็มที่ ทำให้ความรักจืดจางหรือมีคนอื่นมาขังแวง และทำให้คนรักเปลี่ยนใจได้

คนล้านนาเชื่อมั่นว่าหากคนรู้จักทำนาจนสันตติจิตเจนนแล้วจะทำให้บ้านเมืองมั่นคงเป็นปึกแผ่น เพราะประชาชนจะไม่อดอยาก มีอาหารเพียงพอสำหรับบริโภค ดังภาษิตที่สอนสืบกันมาว่า

เอากันเป็นนา พวกกันเป็นบ้านเป็นเมือง [เอากันเป็นนา ปากันเป็นบ้านเป็นเมือง] แปลว่า ช่วยกันบุกเบิกที่ดินให้เป็นนา และช่วยกันสร้างบ้าน

แปลงเมือง อีกประการหนึ่ง เกษตรกรต้องคิดไกลไปถึงอนาคตว่าจะหาวิธีการ
อย่างไรจึงจะทำให้ได้ผลผลิตมากขึ้น ในขณะที่พ่อค้ากลับคำนึงถึงต้นทุน
ที่ได้ลงทุนไปแล้ว ดังภาษิตว่า

พ่อนาคิดไปหน้า พ่อค้าคิดไปหลัง [พ่อนาคิดไปหน้า ป่อก้ากิด
ไปหลัง] แปลว่า ชาวนาคิดไปถึงภายหน้า พ่อค้าคิดย้อนหลัง

(รศ.เรณู วิชาศิลป์)

ภาษิตว่าด้วยการค้าขาย

การค้าขายเป็นอาชีพของชาวล้านนา รองจากเกษตรกรรม พ่อค้าก็คือ
ชาวนาชาวไร่ซึ่งออกไปขายหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว ไม่ว่าจะโดยใช้ระบบแลกเปลี่ยน
สินค้าหรือใช้ระบบเงินตรา มีทั้งการค้าในท้องถิ่นและค้าขายทางไกล
โดยใช้สัตว์ต่าง เช่น วัวต่าง ม้าต่าง หรือทางเรือ

โดยปรกติแล้วชาวล้านนาส่วนใหญ่ไม่ชอบยึดอาชีพค้าขายเป็นหลัก
เพราะถือว่าเสี่ยงต่อการขาดทุน ดังภาษิตว่า

สิบเรือค้า บ่เท่านาพันเดียว [สิบเฮือก้า บ่อเต่านาพันเดียว]
หมายความว่า มีเรือสินค้าสิบลำยังไม่เท่ากับมีนาแปลงเดียว

พัน [พัน] ตรงกับคำว่า แปลง ในภาษาไทยกรุงเทพ เป็นลักษณนาม
ใช้กับที่นา

การค้าขายที่ทำกันหลังเสร็จฤดูทำนาแล้ว มักเป็นการค้าขายที่ไม่ต้อง
ลงทุนมากนอกจากนำผลผลิตส่วนเกินของครอบครัวไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของ
ที่ต้องการหรือนำไปขาย ผู้ใหญ่มักบอกลูกหลานว่า

หมั้นค้าขายเที่ยงได้ ไผ่บ่ผูกมือไว้ เยียะได้หากเป็นของเรา
[หมั้นก้าขายเที่ยงได้ ไผ่บ่อผูกมือไว้ เยียะได้หากเป็นของเขา] แปลว่า ชยัน
ค้าขาย ต้องได้ผลตอบแทนแน่นอน ไม่มีใครผูกมือไว้ ทำมาหาได้ ย่อมเป็น

ของเรา หมายความว่า ถ้าขยันค้าขาย ก็ย่อมได้ผลตอบแทนแน่นอน ไม่มีใครห้ามไว้ ค้าขายได้เงินเท่าใดก็เป็นของเราทั้งหมด

เที่ยง แปลว่า เที่ยงแท้, แน่นนอน

ใผ แปลว่า ใคร

ผูกมือ แปลว่า มัดมือไว้ ในที่นี้หมายถึง ห้ามปราม, หน่วงเหนี่ยว

เยียะ แปลว่า ทำ

และให้ **หมั่นไปหาบค้าหาบขาย มีข้าวของหลายมาก** [หมั่นไปหาบก้าหาบขาย มีเข้าของหลายมาก] คือยิ่งขยันค้าขายก็ยิ่งมีสิ่งของเครื่องใช้มากขึ้น ถ้าเป็นคู่สามีภรรยาและฉลาดในการช่วยกันค้าขายแล้ว ย่อมมีเครื่องครัวเรือนใช้อย่างเพียงพอ ดังภาษิตว่า

สองฉลาดค้าจกมีครัวเรือน [สองฉลาดก้าจกมีค้วเฮือน]

ครัว [ค้ว] แปลว่า ข้าวของ

ครัวเรือน [ค้วเฮือน] แปลว่า ข้าวของเครื่องใช้ในบ้าน

มีภาษิตที่แสดงให้เห็นว่าคนล้านนามองเห็นว่าการค้าขายมีความสำคัญ ทำให้มีฐานะดีได้ ซึ่งอาจเป็นทัศนคติที่เกิดขึ้นในภายหลัง เช่น

ใครเป็นดีหื้อหาบไปค้า ใครเป็นข้าหื้ออยู่ตาย [ไค่เป็นดีหื้อหาบไปก้า ไค่เป็นข้าหื้ออยู่ตาย] แปลว่า ถ้าอยากฐานะดีให้หาบของไปขาย ถ้าอยากเป็นข้า ให้อยู่เฉย ๆ หมายความว่า ถ้าอยากได้ดีมีเงินให้รู้จักค้าขาย แต่ถ้าอยากเป็นข้ารับใช้ผู้อื่น ก็ให้อยู่เฉย ๆ

ใคร [ไค่] แปลว่า ต้องการ, อยาก

เป็นดี [เป็นดี] แปลว่า มั่งมี มีฐานะดี

ข้า แปลว่า ข้า, คนรับใช้

ตาย แปลว่า เปลา ๆ, เฉย ๆ

ภาษิตบทนี้ พบอีกสำนวนหนึ่งที่มีการใช้คำแตกต่างกันเล็กน้อย ว่า **ใคร่เป็นดีหื้อหมั้นค้ำ ใคร่เป็นข้าหื้ออยู่บ่ตาย** [ใคร่เป็นดีหื้อหมั้นค้ำ ใคร่เป็นข้าหื้ออยู่บ่ตาย]

การค้าขายในล้านนาสมัยก่อนส่วนมากเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน มีหลักฐานที่แน่ชัดว่าเมื่อมีการติดต่อการค้ากับอังกฤษ ผ่านอินเดีย และพม่า จึงมีการใช้เงินรูปี เรียกว่า **เงินแถบ** ซึ่งเป็นเงินที่ใช้ในการซื้อขายในบริเวณพม่า อินเดีย มาก่อน สันนิษฐานว่าภาษิตคำสอนของล้านนาที่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการค้ามีเพิ่มขึ้น และส่วนใหญ่น่าจะปรากฏในช่วงนี้ เช่น

ใคร่เป็นเศรษฐีหื้อหมั้นค้ำ ใคร่เป็นข้าหื้อเล่นภายหลังลาย [ใคร่เป็นเสดถีหื้อหมั้นค้ำ ใคร่เป็นข้าหื้อเล่นภายหลังลาย] หมายความว่า ถ้าอยากเป็นเศรษฐีให้ขยันค้าขาย ถ้าอยากเป็นข้าทาสก็ให้เล่นไฟ

ภัย [พ้าย] แปลว่า ไฟ

ภายหลังลาย คือ ไฟที่ด้านหลังมีลวดลาย หมายถึง ไฟฝรั่ง

คิดไร่นาสวนสร้างเวียก **ค้าขายเรียกหาเงิน** [กิดไร่นาสวนสร้างเวียก ก้าขายเรียกหาเงิน] แปลว่า คิดทำนาทำสวนสร้างงาน **ค้าขายเรียกหาเงิน** หมายความว่า คิดทำนาทำสวนเป็นการสร้างงานหนักเพราะมีภาระต้องดูแลมาก แต่ค้าขายเป็นงานเบาสามารถหาเงินได้ง่ายกว่า

เวียก แปลว่า งาน ในที่นี้หมายถึง งานหนัก

ภาษิตอีกบทหนึ่งมีว่า

หมั้นเข้ากาดเงินหลาย หมั้นค้าขายเงินค้ำนัก [หมั้นเข้ากาดเงินหลาย หมั้นก้าขายเงินค้ำนัก] หมายความว่า ขยันเข้าตลาดจะมีเงินมาก เพราะเอาสินค้าไปขาย ขยันค้าขายได้เงินทองมาก

คนล้านนาไม่เก่งเรื่องการค้าทางไกลเท่าพ่อค้าไทใหญ่และพ่อค้าพม่า ดังนั้นชาวล้านนาจึงสอนกันว่า

ค้าไถ่ดีกว่าค้าไกล [ค้าไถ่ดีกว่าค้าโก้] และ **คนหลวักค้าไถ่**
คนไป้ค้าไกล [คนหลวักค้าโก้ คนไป้ค้าโก้] หมายความว่า คนฉลาดมักค้าขาย
 ไถ่ ๆ ละแวกท้องถิ่นของตน แต่คนโง่มักเดินทางไปค้าไกล

หลวัก [หลวัก] แปลว่า ฉลาดหลักแหลม

ไป้ แปลว่า พูดยุติไม่ได้ ในที่นี้หมายถึง โง่

เนื่องจากการค้าในระยะใกล้ ลงทุนน้อยทั้งเรื่องของเงินทุน เวลาเดินทาง
 แรงงานคน แรงงานสัตว์ต่าง แต่อย่างไรก็ตามยังมีพ่อค้าชาวล้านนาบางกลุ่ม
 ที่ค้าขายทางไกลโดยใช้วัวหรือม้าบรรทุกสินค้าไปแลกเปลี่ยนหรือค้าขายกับ
 พ่อค้าเมืองอื่น ๆ บางครั้งยังนำสินค้าไปขายถึงเมืองมะละแหม่งและเชียงใหม่
 ประเทศพม่า เข้าไปขายในประเทศลาว และเดินทางไปถึงแคว้นสิบสองพันนา
 ประเทศจีน ขากลับก็นำสินค้าจากเมืองเหล่านั้นกลับมาขายในท้องถิ่นของ
 ตนด้วย

มีภาษิตสำหรับพ่อค้าวัวต่างสำนวนหนึ่งว่า

จักค้าจัวหื้อผ่อดูต่าง หมั้นซ้อมห้างบ่ดูตาย [จักค้าจัวหื้อผ่อดูต่าง
 หมั้นซ้อมห้างบ่ดูตาย] แปลว่า จะค้าขายโดยใช้วัวต่างก็ให้ดูแลต่าง หมั้น
 ซ้อมแซมและตระเตรียมไม่อยู่เฉย

จัว คือ วัว

ต่าง ในภาษิตนี้หมายถึง กระทอซึ่งเป็นภาชนะสานทรงกระบอก
 ที่ใช้บรรทุกบนหลังสัตว์ต่าง เช่น ม้า หรือ วัวซึ่งเป็นพาหนะบรรทุกสิ่งของใน
 การเดินทาง

ซ้อม [ซ้อม] แปลว่า ทำให้ดีเหมือนเดิม, เต็มส่วนที่ขาดให้ครบ

ห้าง แปลว่า ตระเตรียม, จัดเตรียม

คำสอนนี้เตือนสติให้พ่อค้าต้องหมั่นสำรวจต่างซึ่งเป็นเครื่องใช้สำคัญ
 ในขบวนวัวต่าง ว่าบรรทุกข้าวของมีน้ำหนักพอดีกับกำลังของวัวที่จะรับได้

หรือไม่ หากต่างซารุดก็ต่อช่อมแซม หรือหากสินค้าพร่องไปให้หามาเติม

เรื่องความห่วงบ้านห่วงลูกเมียเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะพ่อค้าทางไกล ที่มีภรรยาตาม เป็นเรื่องทุกข์ใจอย่างยิ่งที่ต้องจากบ้าน ในขณะที่ชายผู้มีภรรยา ไม่งามกลับเป็นทุกข์ยามพาไปงานบุญ เพราะอายุเขา ดังมีคำกล่าวว่

มีเมียงามทุกข์ใจเมื่อไปค้า มีียบ่งามทุกข์ใจเมื่อพาไปพอย
[มีเมียงามตุ้กใจเมื่อไปค้า มีียบ่งามตุ้กใจเมื่อพาไปพอย]

ทุกข์ใจ [ตุ้กใจ] แปลว่า เป็นทุกข์, กลุ้มใจ

พอย [พอย] แปลว่า งานฉลอง, งานบุญ

อาชีพค้าขายเป็นงานที่ต้องอาศัยความขยันหมั่นเพียรและความอดทน ทำอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงมีภาคีที่เน้นในเรื่องนี้มาก โดยมีคำว่า **หมั่น** ซึ่ง แปลว่า ขยัน อยู่ในภาคีนั้นด้วย ดังตัวอย่างเช่น

ใครเป็นดีหื้อหมั่นค้า ใครเป็นขี้ข้าหื้อเป็นนายประกัน [ไค้เป็นดี หื้อหมั่นค้า ไค้เป็นขี้ข้าหื้อเป็นนายประกัน] แปลว่า ถ้าอยากร้ารวยให้ขยันทำการค้า ถ้าอยากเป็นขี้ข้าให้เป็นนายประกัน เพราะต้องใช้หนี้แทนคนอื่น

ใครมีสินหื้อหมั่นค้า คนใครฉลาดหื้อปฏิบัติพานิช [ไค้มีสิน หื้อหมั่นค้า กันไค้ฉลาดหื้อปะติบัติพานิช] แปลว่า ถ้าอยากมีทรัพย์สินมาก ให้ขยันค้าขาย ถ้าอยากฉลาดให้เป็นพ่อค้า

พานิช [พานิช] คือ พาณิช หมายถึง พ่อค้า

หมั่นค้าขายเที่ยงได้ดี ไผ่บ่บอกมีไว้ เยียะได้หากเป็นของพรองดี
บ่เป็นหนี้ท่านแล หลานเหย [หมั่นค้าขายเที่ยงได้ดี ไผ่บ่บอกมีไว้ เยียะได้ หากเป็นของพองดี บ่เป็นหนี้ท่านแล หลานเหย] แปลว่า ขยันค้าขายย่อม ได้ดีอย่างแน่นอน ไม่ต้องมีใครบอก ทำได้ก็เป็นสิ่งที่ดี จะได้ไม่เป็นหนี้คนอื่น นะหลานเอ๋ย

นอกจากนี้ยังมีภษิตที่เกี่ยวกับข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติอื่น ๆ สำหรับคนค้าขายอีกหลายประเด็น เช่น

๑. มีข้อห้ามค้าขายของที่ขัดต่อศีลธรรม เช่น ค้าอาวุธ สุรา สัตว์และยาพิษ ดังตัวอย่างในวรรณกรรมเรื่องปุสอนหลานว่า

อย่าค้าของฆ่าท่านทุกเอื้อง [อย่าค้าของฆ่าท่านทุกเอื้อง] แปลว่า
อย่าค้าอาวุธทุกอย่าง

ของฆ่า [ของฆ่า] คือ ของที่ทำให้ตาย หมายถึง อาวุธต่าง ๆ

อย่าใส่เหล้าหุงขาย แปลว่า อย่าดื่มสุรารขาย

สัตว์ทั้งหลายอย่าค้า [สัตว์ทั้งหลายอย่าค้า] แปลว่า อย่าค้าสัตว์หรือสิ่งมีชีวิต

อย่าซื้อพิษง้วนกล้าเป็นของขาย [อย่าซื้อปั้งง้วนกล้าเป็นของขาย]
แปลว่า อย่าค้าขายยาพิษหรือสิ่งที่เป็นพิษ

ง้วน แปลว่า ยาพิษ, ยาเบื่อ

กล้า [กล้า] แปลว่า รุนแรง

๒. ให้เริ่มต้นค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ก่อน แล้วจึงค่อยขยายกิจการให้ทำตามกำลังทุนที่มี มิฉะนั้นอาจขาดทุนหรือต้องล้มเลิกกิจการ ดังภษิตว่า

จะหัดค้าหื้อหัดค้าหน้อย **จะเป็นนายร้อยหื้อใจกล้า ๆ** [จะหัดค้าหื้อหัดค้าหน้อย จะเป็นนายร้อยหื้อใจกล้า] แปลว่า ถ้าจะหัดค้าขายให้ค้าทีละเล็กทีละน้อย คือขายสินค้าจำนวนน้อยเสียก่อน เพื่อเรียนรู้วิธีการค้าขายหรือถ้าการค้าไม่ประสบความสำเร็จก็จะขาดทุนไม่มาก ถ้าอยากเป็นคนคุมขบวนสัตว์ต่าง ต้องมีใจกล้าหาญ เพราะต้องควบคุมคนหมู่มากและต้องดูแลความปลอดภัยของขบวนสัตว์ต่าง

คำ [คำ] แปลว่า ครั้ง คราว

ค้าหน้อย [ค้าหน้อย] แปลว่า ทีละน้อย

นายร้อย [นายฮ้อย] แปลว่า ผู้ควบคุมขบวนสัตว์ต่างไปค้าขาย

เงินบ่อหลายอย่าไปค้ำม้า ผ้าห่มบ่อหนาบ่อดินอนริมไฟ [เงินบ่อหลายอย่าไปค้ำม้า ผ้าห่มบ่อหนาบ่อดินอนริมไฟ] แปลว่า เงินไม่มากอย่าค้ำม้า เพราะต้องใช้เงินลงทุนสูง ผ้าห่มไม่หนาย่านอนริมกองไฟ เนื่องจากเวลาค้างแรมในป่าจะต้องก่อกองไฟเพื่อป้องกันสัตว์ร้ายหรือแมลง และคนต้องอยู่ใกล้กองไฟนั้น จึงต้องมีผ้าห่มหนา ๆ เพื่อกันประกายไฟและใช้ดับไฟเมื่อไฟลุกกลม

๓. เป็นคนค้าต้องรู้จักอดทน รอคอยโอกาสหรือจังหวะที่จะขายของ และฉลาดพลิกแพลงวิธีการขาย ดังมีภาษิตว่า

จะซื้อเมื่อยามเฟ้นใครขาย จะขายเมื่อยามเฟ้นใครซื้อ [จะซื้อเมื่อยามเฟ้นใครขาย จะขายเมื่อยามเฟ้นใครซื้อ] แปลว่า จะซื้อให้ซื้อเวลาที่เขายากขาย จะขายให้ขายเวลาที่เขายากซื้อ หมายความว่า ควรซื้อของในขณะที่มีคนอยากขาย และควรจะขายในขณะที่มีคนอยากซื้อ เพราะหากเขายากขาย เราจะซื้อได้ง่าย ได้ราคาถูก หากเขายากซื้อ เราก็จะขายได้เร็ว ได้ราคาดี

เฟ้น [เฟ้น] แปลว่า ทาน, เขา

๔. ต้องมีวิสัยทัศน์กว้างไกล รู้จักสำรวจความต้องการของตลาด มีมนุษยสัมพันธ์ดี รู้จักเลือกคบคนเพื่อหาความรู้ใส่ตัวอันจะเป็นประโยชน์ต่อการค้า

เป็นพ่อค้าหมั่นไปไซ หันอันใดเอายามเช้า [เป็นพ่อค้าหมั่นไปไซ หันอันใดเอายามเช้า] แปลว่า เป็นพ่อค้าต้องขยันสำรวจตลาด เห็นสิ่งใดที่จะซื้อได้ก็รีบซื้อหาเอาไว้แต่เนิ่นๆ

ไปไซ [ไปไซ] แปลว่า ไปดูแล, ไปเยี่ยม

ยามเช้า [ยามเช้า] ในที่นี้แปลว่า แต่โดยเร็ว, แต่เนิ่น ๆ

เป็นพ่อค้าอย่าอวดว่าข้าวของหลาย หือได้ชอนดูที่ขายที่ซื้อ [เป็นพ่อค้าอย่าอวดว่าข้าวของหลาย หือได้ชอนดูที่ขายที่ซื้อ] แปลว่า เป็นพ่อค้า

อย่าถือดีว่ามีสินค้ามากแล้ว ให้หมั่นตระเวนเสาะหาตุตตลาดและดูสินค้า

ซอน แปลว่า ซอกซอน, เสาะหา

พักเรือไว้หลายท่า หม่าข้าวไว้หลายเมือง [พักเรือไว้หลายท่า หม่าเข้าไว้หลายเมือง] แปลว่า จอดเรือไว้หลายท่าน้ำ แขน้ำข้าวไว้หลายเมือง หมายความว่า ให้สร้างความสัมพันธ์กับผู้คนในท้องถิ่นทุกแห่งที่ตนค้าขาย

หม่าข้าว [หม่าเข้า] แปลว่า แขน้ำข้าวเหนียวไว้หนึ่งในวันรุ่งขึ้น

หรืออีกภาษิตว่า **แบ่งเชื้อไว้หลายท่า หม่าข้าวไว้หลายเมือง** [แบ่งเชื้อไว้หลายท่า หม่าเข้าไว้หลายเมือง] แปลว่า แบ่งเชื้อไว้หลายท่าน้ำ แขน้ำข้าวเหนียวไว้หลายเมือง หมายความว่า ควรผูกมิตรกับคนหลายกลุ่ม เพื่อจะได้พึ่งพาอาศัยกัน เหมือนแบ่งเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้เพาะหลายแห่ง ทำให้มีข้าวเหนียวไว้แ่เพื่อหนึ่งรับประทานหลายเมือง

หื้อปากม่วนสบเคือ [หื้อปากม่วนสับเคือ] แปลว่า ให้พูดเพราะ หมายความว่า ให้รู้จักพูดจาไพเราะ มีสาระ ลูกค้าจะได้ประทับใจ

ปาก แปลว่า พูด

ม่วน แปลว่า ไพเราะ

สบ [สับ] แปลว่า ปาก, พูด

เคือ [เคือ] แปลว่า สอดคล้อง, ต่อเนื่อง, คล้องจอง

๕. ต้องซื้อสัตย์ต่อลูกค้า ไมโกงตราซัง

อย่าย้ายคันนา อย่าคาตาซัง [อย่าย้ายคันนา อย่ากาตาจั้ง] หมายความว่า อย่าขยับคันนา เพื่อโลกเอาที่ดินของคนอื่น อย่าเอาของถ่วงตาซัง เพื่อโกงน้ำหนัก

๖. อย่าค้าขายกับเจ้าขุนมูลนาย จะเสียราคาทั้งขึ้นทั้งล่อง เพราะมีความเกรงใจเจ้านาย ทำให้ต่อรองราคาไม่ได้ ดังภาษิตว่า **อย่าซื้อของต่อนาย อย่าขายของต่อเจ้า**

๗. เมื่อตั้งใจค้าขายแล้วอย่าให้ขาดทุนหรือเสียของเปล่า ดังภาษิตว่า
 คั้นค้ำอย่าหื้อลุ่มเสียตาย คั้นขายอย่าหื้อหายเสียเปล่า [กั้นค้ำอย่าหื้อลุ่ม
 เสียตาย กั้นขายอย่าหื้อหายเสียเป่า]

เสีย แปลว่า หาย

ลุ่มเสีย [ลุ่มเสีย] แปลว่า เสียหาย, ขาดทุน

จากภาษิตคำสอนดังกล่าวทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าชาวล้านนาประกอบ
 อาชีพค้าขายมากขึ้น แต่เป็นการค้าขายมากกว่าเป็นธุรกิจขนาดใหญ่ มีภาษิต
 ที่ชี้แนะให้คนค้าขายรู้จักปรับตัวทันต่อกลไกของตลาด สอนให้เป็นผู้ค้าที่
 ขยัน ซื่อสัตย์ มีศีลธรรม ไม่มุ่งหวังกำไรมากจนกลายเป็นการเอาเปรียบผู้บริโภค
 ภาษิตเหล่านี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ในโลกการค้าปัจจุบันด้วย

(รศ.เรณู วิชาศิลป์)

ภาษิตว่าด้วยการรีบร้อนทำงานหรือด่วนตัดสินใจ

คนล้านนามีภาษิตที่สอนไม่ให้อรีบร้อนกระทำการซึ่งอาจนำผลเสียมาให้
 เช่นภาษิตว่า

ฟังกินข้างแค้น ฟังแล่นข้างท่าว [ฟังกินข้างแค้น ฟังแล่นข้างท่าว]
 แปลว่า รีบกินมักจะทำผิด รีบวิ่งมักจะทำล้ม หมายความว่า ทำอะไรอย่างรีบร้อน
 ก็มักจะมีผลเสียตามมา

ฟัง แปลว่า รีบ, เร่ง

ข้าง [ข้าง] แปลว่า มักจะ

แค้น [แค้น] แปลว่า ติดคอ, สำลัก

ท่าว [ท่าว] แปลว่า ล้ม

แล่น แปลว่า เคลื่อนที่ไปอย่างรวดเร็ว, วิ่ง

ภาชิตอีกบทที่สอนในเรื่องเดียวกัน คือ **ฟังได้บตีเอา เมาใหม่บตีกิน** [ฟังได้บอดีเอา เมาใหม่บอดีกิน] แปลว่า รีบร้อนไปก็ใช้การไม่ได้ เมาจนหมึ้กก็กินไม่ได้ หมายความว่า การรีบร้อนทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้ผลโดยเร็ว อาจได้สิ่งที่ไม่พร้อมหรือสมบูรณ์ตามความต้องการ บางที่ต้องเสียเวลาทำหลายครั้ง เปรียบเหมือนการที่ปิ้งหรือจี่อาหารเช่นเนื้อหรือปลา ต้องไม่จี่ร้อน ไม่ใช่ไฟแรง เพราะจะทำให้ไหม้จนกินไม่ได้

บตีเอา แปลว่า ไม่ควรเอา, ใช้การไม่ได้

บตีกิน [บอดีกิน] แปลว่า ไม่ควรกิน, อย่ากิน, กินไม่ได้

ภาชิตนี้ยังใช้เตือนไม่ให้รีบร้อนด่วนตัดสินใจในการกระทำสิ่งต่าง ๆ เพราะจะเกิดผลเสียได้ง่าย เพราะฉะนั้นการทำงานหรือการตัดสินใจทุกอย่างจะต้องมีความรอบคอบ ดังภาชิตว่า

บตีจาควายกลางหนอง [บอดีจาควายกำงหนอง] แปลว่า ไม่ควรเจรจาซื้อขายควายกลางหนองน้ำ หมายความว่าไม่ควรเจรจาซื้อขายควายขณะที่ควายยังอยู่ในน้ำเพราะยังไม่ได้เห็นรูปร่างลักษณะเพื่อประกอบการตัดสินใจว่าสมควรซื้อหรือไม่ เป็นการให้ข้อเสนอแนะว่า จะทำอะไรไม่ควรรีบร้อน ควรพิจารณาให้รอบคอบก่อนตัดสินใจ

บตี ในที่นี้หมายถึง ไม่ควร

จว [จำ] แปลว่า พูด, เจรจา

นอกจากนี้คนล้านนายังมีภาชิตที่สอนไม่ให้รีบร้อนมีความสัมพันธ์กันก่อนแต่งงาน ต้องรู้จักอดใจรอเพื่อให้เป็นไปตามขั้นตอนที่ถูกต้องเหมาะสม เช่น

บตีกินก่อนทาน บตีมาก่อนแต่ง [บอดีกินก่อนทาน บอดีมาก่อนแต่ง] แปลว่า ไม่ควรกินก่อนทำบุญ ไม่ควรท้อก่อนแต่งงาน หมายถึง

ไม่ควรกินอาหารที่เตรียมจะนำไปถวายพระเพราะถือว่าเป็นบาป เช่นเดียวกับ
ผู้หญิงควรรักษานวลสงวนตัว ไม่ให้มีเรื่องเสียหายก่อนที่จะแต่งงานให้ถูกต้อง
ตามประเพณี

มาน หมายถึง ตั้จครรรค์

ภษิตอีกบทสอนให้รู้จักค่อยเป็นค่อยไปในเรื่องของความรัก คือ

รักชั้น ๆ มันช่างพลันเหย เมิน ๆ เคย ๆ มันช่างกุ่มเฒ่า [ฮักจิ้นจิ้น
มันจ้างป็นเหย เมินเมินเคยเคย มันจ้างกุ่มเฒ่า] แปลว่า ความรักที่เกิดเร็วมักจะ
จืดจางไปเร็ว คู่กันเคยไปนาน ๆ มักจะรักกันตราบจนแก่เฒ่า หมายถึง ความรัก
ที่เกิดจากความสัมพันธ์ที่รีบเร่ง ขาดความยั้งคิดมักจะไม่ยั่งยืน แต่ความรักที่
เกิดจากการเรียนรู้และสร้างความคุ้นเคยระหว่างกันอย่างค่อยเป็นค่อยไปมัก
จะเป็นความรักที่ยืนยาวไปจนแก่เฒ่า

ชั้น ๆ [จิ้นจิ้น] ตรงกับคำว่า กระชั้น หมายถึง รีบเร่ง

พลัน [ป็น] แปลว่า ทันทีทันใด, โดยเร็ว

เหย แปลว่า ระเหย ในที่นี้หมายถึง จืดจาง

เมิน แปลว่า นาน

เคย [เคย] คือ คู่กันเคย, สนทนสนม

เมิน ๆ เคย ๆ [เมินเมินเคยเคย] หมายถึง ใช้เวลานานในการสร้าง
ความคุ้นเคยสนทนสนมกัน

กุ่ม หมายถึง คุ่ม, ตราบจน, ตราบเท่า

(นายศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง)

ภาชิตว่าด้วยการทำงานให้เหมาะกับเวลา

คนล้านนามีภาชิตที่สอนหรือเตือนสติไม่ให้คิดหรือทำอะไรล่าช้าจนเกินควร เพราะอาจเสียประโยชน์ที่ควรได้ เช่น

เยียะนาหล้าเป็นข้าควาย เอาเมียขวายเป็นข้าลูก [เยียะนาหล้าเป็นข้าควาย เอาเมียขวายเป็นข้าลูก] แปลว่า ทำนาช้าเป็นขี้ข้าควาย มีภรรยาช้าเป็นขี้ข้าลูก หมายความว่า การทำนาที่ช้ากว่าฤดูทำนาจะต้องสิ้นเปลืองอาหารและเสียเวลาเลี้ยงควายนานกว่าปรกติ เพราะไม่ได้ใช้ควายไถนาในต้นฤดูทำนา อีกทั้งเวลาที่ล่าช้าออกไปนั้นทำให้นาไม่เหมาะสมที่จะทำนาเสียแล้ว เช่น น้ำไม่พอทำให้ดินแข็ง หรือมีวัชพืชขึ้นมาก จึงต้องใช้แรงควายหรือทรัพยากรอื่น ๆ มากกว่าปรกติเพื่อที่จะบำรุงดูแลนา ท้ายที่สุดอาจได้ผลผลิตไม่คุ้มกับที่ลงทุนไป เช่นเดียวกับการมีลูกเมื่ออายุมากแล้ว ก็ทำให้ต้องเลี้ยงดูลูกไปจนตัวเองแก่เฒ่าและอาจไม่มีชีวิตอยู่ให้ลูกได้มีโอกาสตอบแทนบุญคุณ เรียกว่ามีลูกไม่ทันใช้นั่นเอง

หล้า แปลว่า ช้ากว่ากำหนด

ช้า แปลว่า บ่าว, คนรับใช้

ขวาย แปลว่า สาย, ล่าช้า

เอาเมีย แปลว่า แต่งงาน ใช้กับฝ่ายชาย บางครั้งใช้ว่า **เอาลูก** **เอาเมีย** ถ้าเป็นฝ่ายหญิงใช้ว่า **เอาผัว** หรือ **เอาลูกเอาผัว**

ภาชิตอีกบทว่า

เป็นพ่อค้าหมั้นไปไซ หันอันใดเอายามเช้า [เป็นพ่อค้าหมั้นไปไซ หันอันใดเอายามเช้า] แปลว่า เป็นพ่อค้าให้หมั้นไปสำรวจ เห็นสิ่งใดก็ให้รับเอา หมายความว่า คนเป็นพ่อค้าควรขยันไปเสาะหาสินค้าเพื่อนำมาขาย หรือให้หมั้นตรวจดูว่าสินค้าของตนว่ามีเพียงพอที่จะขายหรือไม่หรือจะขายไปได้นานเท่าใด เมื่อเห็นสิ่งใดที่สมควรนำมาขายก็ให้รับซื้อหามา ภาชิตนี้สอนให้คน

ประกอบอาชีพด้วยความเอาใจใส่ กระตือรือร้น ไม่ล่าช้ารีรอ เพื่อส่งเสริมให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในอาชีพของตน

ไข [ใจ] แปลว่า ไปหา, ไปเยี่ยม ในที่นี้หมายถึง ไปเสาะหา

หัน แปลว่า เห็น

ยามเช้า [ยามเจ้า] ตามรูปศัพท์แปลว่า เวลาเช้า ในที่นี้หมายถึง แต่โดยเร็ว

นอกจากนี้ยังมีภษิตที่เตือนสติว่าไม่ควรล่าช้ารีรอที่จะทำการงาน หรือเรียนรู้สิ่งใด ๆ เพราะวันข้างหน้าจะคิดได้ก็อาจสายเสียแล้วที่จะทำการงาน หรือเรียนรู้สิ่งนั้น ๆ ดังภษิตว่า

เมื่อรู้คิง น้ำปิงพอแห้ง [เมื่อรู้คิง น้ำปิงพอแห้ง] แปลว่า กว่าจะรู้ตัวแม่น้ำปิงก็แห้งเสียแล้ว หมายความว่า กว่าจะรู้ตัวก็สายเสียแล้ว

เมื่อ ในที่นี้แปลว่า กว่าจะ

คิง แปลว่า ตัว, ร่างกาย

รู้คิง [รู้คิง] แปลว่า รู้สึกตัว

พอ [พอ] แปลว่า พอดี, จน, จนกระทั่ง

เหตุที่ภษิตบทนี้ใช้แม่น้ำปิงมาเปรียบเทียบ เนื่องจากวิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่ที่อาศัยแม่น้ำปิงเป็นเส้นทางล่องเรือล่องแพเพื่อค้าขายหรือเดินทางหากरणจนถึงฤดูแล้งแม่น้ำปิงต้นเขิน จะไม่สามารถเดินทางได้ และภษิตอีกบทว่า

เมื่อรู้ก็พอวาย เมื่ออายุก็พอเฒ่า เมื่อจะรู้คำพระเจ้าก็พอเข้าอยู่ในหล่อง [เมื่อรู้ก็พอวาย เมื่ออายุก็พอเฒ่า เมื่อจะรู้คำพระเจ้าก็พอเข้าอยู่ในหล่อง] แปลว่า กว่าจะรู้ก็วาย กว่าจะอายุก็แก่เฒ่า กว่าจะรู้พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าก็เข้าไปอยู่ในโลงศพพอดี หมายถึง กว่าจะเข้าใจเรื่องราว เรื่องนั้นก็สิ้นสุดหรือเกิดความเสียหายไปแล้ว แก่ไขอะไรอีกไม่ได้ กว่าจะเกิดความละอาย

หรือสำนักผิดก็แก่แล้ว และกว่าจะซาบซึ้งในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ตายพอดี

วาย แปลว่า เลิก, สิ้นสุด, เสียหาย

คำพระเจ้า [กำพะเจ้า] แปลว่า พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

หล้อง แปลว่า โลงศพ

ภาชิตบทนี้แสดงให้เห็นว่าคนล้านนาให้ความสำคัญของการเรียนรู้ พระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาและส่งเสริมให้เรียนรู้ตั้งแต่อายุน้อย ไม่รอนจนแก่เฒ่า เพื่อจะได้นำคำสอนนั้นมาใช้ในการดำรงชีวิต

ภาชิตหลายบทชี้ให้เห็นประโยชน์ของการตื่นแต่เช้า และยังสอนโดยอ้อม ให้เห็นข้อดีของการทำงานอย่างไม่ล่าช้าหรือโดยยกเอาเรื่องของการตื่นเช้า ตื่นสายมาแสดง ซึ่งคนล้านนาเห็นว่าการตื่นเช้าจะช่วยให้เรามีเวลาทำงานได้มาก ทำให้เจริญก้าวหน้าได้มีตำแหน่งสูง ดังภาชิตว่า

ลุกเข้าเป็นขุน ลุกนอนเป็นข้า [ลุกเจ้าเป็นขุน ลุกนอนเป็นข้า] แปลว่า ตื่นแต่เช้าได้เป็นขุน ตื่นทีหลังเป็นข้าฯ กล่าวคือคนที่กระตือรือร้นตื่นขึ้นทำงาน แต่เช้า จะได้เป็นเจ้าคนนายคน ส่วนคนที่ตื่นสายเป็นคนขี้เกียจ จะต้องเป็นข้าเขา และชี้ให้เห็นประโยชน์ของการตื่นเช้าว่า

ลุกเข้าได้กินผักยอดปลาย ลุกขวยได้กินผักยอดเค้า [ลุกเจ้า ได้กินผักยอดปลาย ลุกขวยได้กินผักยอดเค้า] แปลว่า ตื่นเช้าได้กินยอดผัก ตื่นสายได้กินผักยอดแก่ หมายถึง คนที่ตื่นแต่เช้าจะได้เก็บยอดอ่อนของผัก มาประกอบอาหาร แต่คนที่ตื่นสายก็จะเก็บได้แต่ยอดแก่หรือส่วนที่เหลือจากที่คนตื่นเช้าเก็บไปหมดแล้ว วิถีชีวิตของคนล้านนาสมัยก่อน จะเก็บผักพื้นบ้าน เช่น ชะอม ตำลึง มาประกอบอาหาร ดังนั้นคนที่ตื่นนอนมาเก็บผักก่อนย่อม ได้ผักส่วนที่เป็นยอดอ่อน ขณะที่คนตื่นสายจะได้เก็บแต่ส่วนที่เหลือซึ่งเป็น ใบแก่ แข็งและเหนียว ภาชิตนี้สอนว่า คนที่ทำการงานโดยอย่างไม่ล่าช้ารีบอกก็จะ มีโอกาสดีกว่าคนอื่น

ลูก หมายถึง ตื่นนอน

ขวย แปลว่า สาย

เคঁ [เกঁ] หมายถึง โคน, ต้น

ภาษาถิ่นว่า **ลูกขวยซ้านอนวัน เยียะหยังบ่ทันแล้ว** [ลูกขวยซ้านอนวัน เยียะหยังบ่ทันแล้ว] แปลว่า ตื่นสายซ้านอนแต่หัวค่ำ ทำอะไรไม่ทันเสร็จ หมายถึง คนที่ตื่นสายซ้ายังเข้านอนเร็ว ก็จะไม่มีความที่จะทำการงานให้สำเร็จ ล่วงไปได้

นอนวัน หมายถึง นอนแต่หัวค่ำ

เยียะ [เยียะ] แปลว่า ทำ

หยัง แปลว่า อะไร

และภาษาถิ่นว่า **ลูกเข้าหื้อจ๊กตอกเป็นสาย คำมาผายมีเชือกปาน** [ลูกเข้าหื้อจ๊กตอกเป็นสาย คำมาผายมีเชือกปาน] แปลว่า ตื่นเข้าให้จ๊กตอกเป็นเส้น คำมาก็ให้ทำเชือกปาน หมายถึง ตื่นเข้ามาก็ให้จ๊กตอก เวลาคำก็ให้ขยับขยาย มาทำเชือกปานเก็บไว้ใช้งาน ภาษาถิ่นนี้สอนว่า ให้ขยันขันแข็งทำงานตลอดเวลา

ผาย แปลว่า ผันผาย, เคลื่อนย้าย, เปลี่ยนมา, ขยับขยาย

(นายศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง)

ภาษาถิ่นว่าด้วยการเตรียมการล่วงหน้า

คนล้านนามีภาษาถิ่นที่เตือนให้รู้จักเตรียมการล่วงหน้า เพื่อป้องกันผลเสีย ที่อาจจะเกิดขึ้น เช่น ภาษาถิ่นว่า

งูใกล้หน้าแข่ง ฟังเล่นหาค้อน [งูใกล้หน้าแข่ง ฟังเล่นหาค้อน]

แปลว่า งูมาถึงหน้าแข่งแล้ว แต่เพิ่งจะรีบวิ่งหาท่อนไม้เพื่อจะตีงู

ฟัง แปลว่า รีบ

เล่น แปลว่า วิ่ง

ค้อน แปลว่า ท่อนไม้

ภาชิตบทนี้หมายถึง ภัยมาถึงตัวแล้วแต่เพิ่งจะเริ่มเตรียมการรับมือ ทำให้แก้ไขสถานการณ์ไม่ทัน ยังมีภาชิตอีกบทที่มีความหมายทำนองเดียวกัน กล่าววว่า

งูใกล้แค้นแล้ว ข่างหุมฉกหวัน เอาไหนบ่ทัน มันมารอดใกล้
[งูใกล้แค้นแล้ว จ้างหุมส่กหวัน เอาไหนบ่ตัน มันมาฮอดใกล้] แปลว่า งูเข้ามาใกล้ หน้าแค้น จะฉกหรือรัดอยู่แล้ว ทำอะไรไม่ทัน มันมาถึงตัว

หุม แปลว่า ชอบ

หวัน แปลว่า พัน, กอดรัด, พัวพัน

เอาไหนบ่ทัน [เอาไหนบ่ตัน] แปลว่า ทำอะไรไม่ทัน, ทำอะไรไม่ถูก

รอด [ฮอด] แปลว่า ถึง

ภาชิตบทนี้ให้ความหมายที่หนักแน่นขึ้น ว่าเมื่อปล่อยให้ภัยมาถึงตัวแล้ว ทำให้แก้ไขไม่ได้

ใครซื้อ่นหาซอน ใครนอนล่นหาสาด [ไค้ซื้อ่นหาซอน ไคนอนล่นหาสาด] แปลว่า อยากจะถ่ายทุกซ์ค้อยิ่งหาซอนไม้ อยากจะนอนค้อยิ่งหาเสื่อคนในสมัยโบราณเมื่อจะถ่ายทุกซ์มักจะนั่งบนซอนไม้ หรือนั่งบนหลุมที่ขุดขึ้นเฉพาะคราว ภาชิตนี้หมายถึง การทำอะไรที่จวนตัว ทำให้มีเวลาน้อยหรือไม่มีเวลาในการแก้ไขสถานการณ์ ดังนั้นจะทำอะไรจึงต้องรู้จักเตรียมตัวแต่เนิ่น ๆ โดยเฉพาะเรื่องที่ต้องเกิดขึ้นเป็นประจำ

ใคร่ [ไค้] แปลว่า อยาก, ต้องการ

ล่น แปลว่า วิ่ง

สาด แปลว่า เสื่อ ในภาษาไทยกรุงเทพฯมักปรากฏในคำสอนว่า **เสื่อสาด**

ล้านนาเป็นสังคมเกษตรกรรม มีภษิตที่เตือนให้เตรียมการให้พร้อม
สำหรับการทำนา ว่า

เถิงยามนามาไคว่ **ควรป่าวไฟร์ชุดเหมือง** [เถิงยามนามาไคว่
กวนป่าวไฟร์ชุดเหมือง] แปลว่า เมื่อฤดูทำนามาถึง ควรที่จะป่าวประกาศให้
ประชาชนได้ชุดลอกเหมือง หมายถึง เมื่อถึงฤดูทำนา ผู้ที่ดูแลเหมืองฝาย
จะต้องป่าวประกาศให้ประชาชนชุดลอกเหมืองไว้ล่วงหน้าเพื่อรองรับน้ำ และ
ให้น้ำไหลผ่านได้สะดวกทั่วถึงผืนนา

เถิง คือ ถึง

ยาม [ยาม] แปลว่า เวลา, ฤดูกาล

ยามนา [ยามนา] หมายถึง ฤดูทำนา

ไคว่ แปลว่า ครบรอบ, ถึง, ทั่วถึง

ป่าว คือ ประกาศ บอกให้รู้ทั่วกัน

เหมือง แปลว่า ร่องน้ำที่ชุดขึ้นเพื่อชักน้ำมาใช้ในการเกษตร

(นายศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง)

ภษิตว่าด้วยการรู้จักประมาณตน

ภษิตที่สอนให้รู้จักประมาณตน ได้แก่ ภษิตที่สอนหรือเตือนสติให้
คำนึงถึงฐานะของตน โดยการกระทำสิ่งต่าง ๆ อย่างพอดี พอควร เหมาะสม
กับฐานะ กำลังและความสามารถ ไม่ทำอะไรมากเกินไป การรู้จักประมาณตนจะ
ช่วยให้มีความสุขในการดำรงชีวิต

ภษิตล้านนาหลายบทสอนให้รู้จักประมาณตนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต
ในเรื่องต่าง ๆ คือ การกิน การอยู่ การแต่งกาย การใช้จ่ายเงินทอง และการ
ทำกรางาน ซึ่งมีทั้งสอนโดยตรงและสอนในเชิงเปรียบเทียบ ภษิตที่สอนให้รู้จัก
ประมาณตนเรื่องการกิน ว่า ควรกินอาหารแต่พอดี พออิม ไม่กินมากจนเกินไป

เช่น ภาษิตว่า

กินข้าวหื้อไว้ตาน้ำ [กินเข้าหื้อไว้ตาน้ำ] แปลว่า กินข้าวให้เผื่อน้ำ คือ กินข้าวให้เหลือที่ไว้ให้น้ำ หมายความว่า ควรกินอาหารแต่พอประมาณ เมื่อเต็มที่แล้วจะได้อิ่มพอดี ไม่ควรกินอาหารมากเกินไป การกินมากเกินไปจะทำให้เกิดอาการจุกเสียด แน่นท้อง อืดอัด อันส่งผลให้ระบบย่อยอาหารทำงานผิดปกติและเกิดการเจ็บป่วยได้

หื้อ แปลว่า ให้

ต่า แปลว่า ส่วน, ส่วนเฉพาะ, ที่

ภาษิตบทนี้นอกจากใช้สอนเกี่ยวกับเรื่องการกินโดยตรงแล้ว ยังให้ข้อชี้แนะในเชิงเปรียบเทียบกับการทำงานต่าง ๆ ว่าควรให้มีความพอดี ไม่ควรทำอะไรเกินกำลังและฐานะของตนด้วย

ภาษิตที่สอนเรื่องควรกินให้พอดีอีกบทหนึ่ง คือ

ทวยใจปาก ลำบากท้อง [ทวยใจปาก ลำบากท้อง] แปลว่า ตามใจปากลำบากท้อง หรือบทที่กล่าวแตกต่างออกไปว่า

ตามใจปาก ช่างยากใจท้อง [ตามใจปาก จ้างยากใจท้อง] แปลว่า ตามใจปาก มักจะยากใจท้อง มีความหมายว่า หากไม่รู้จักยับยั้งชั่งใจในการกิน คือ กินอาหารรอร่อยตามใจปากมากเกินไป จะเกิดความผิดปกติกับระบบทางเดินอาหาร หรืออาหารอาจเป็นพิษ ทำให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ ได้

ทวยใจ [ทวยใจ] แปลว่า ตามใจ

ช่าง [จ้าง] แปลว่า มักจะ

และยังมีภาษิตอีกบทหนึ่งที่เตือนสติเรื่องเดียวกันนี้ได้แก่ภาษิตว่า

ปากกว้างกว่าท้อง [ปากกว้างกว่าท้อง] แปลว่า มีความต้องการกินอาหารเกินกว่าที่ท้องจะรับได้ หมายความว่า มีความอยากกินเพราะเห็นอะไรก็นำกินไปหมด บางทีก็ติดใจรสชาติของอาหารเลยกินมากเกินไปจนเกินความ

ต้องการของร่างกาย กล่าวคือ เป็นการกินที่แม่ท้องจะอึดแต่ใจก็ยังสั่งให้กินต่อไปเรื่อย ๆ หรือมีความหมายเป็นการกล่าวเปรียบผู้ที่ทำอาหารหรือซื้ออาหารมาเป็นจำนวนมากเพราะความอยากกินแต่กินไม่หมดก็ได้ ภาชิตบทนี้นอกจากสอนเรื่องการกินแล้ว ยังเปรียบเทียบไม่ให้เป็นคนโลภมากอีกด้วย

ภาชิตบางบทเตือนสติไม่ให้กินอาหารที่มีราคาแพงเกินฐานะ โดยเอาอย่างรสนิยมของคนร่ำรวย เช่นภาชิตที่ว่า

กินเหมือนเพื่อน จะไปกินเหมือนเพื่อน [กินเหมือนเป็น จะไปกินเหมือนเป็น] แปลว่า กินเหมือนท่าน แต่อย่ากินอย่างท่าน หมายความว่า ควรกินอาหารเหมือนคนทั่วไปเขากินกัน คือกินเพื่อดำรงชีวิต แต่อย่ากินอย่างบางคนที่ร่ำรวย คือ กินอาหารที่มีราคาแพงหรือกินอาหารหลายอย่างเกินความจำเป็น นับเป็นการสอนไม่ให้เอาอย่างการกินที่ฟุ่มเฟือยเกินฐานะ

เพื่อน [เป็น] แปลว่า ท่านหรือคนอื่น

เหมือน ในวรรคที่ ๒ แปลว่า อย่างหรือเยี่ยงอย่าง

ภาชิตนี้ นอกจากชี้แนะเรื่องการกินแล้ว ยังให้ข้อคิดเกี่ยวกับการรู้จักประมาณตนในเรื่องต่าง ๆ อีกด้วย

นอกจากนี้ยังมีภาชิตที่เตือนสติให้รู้จักใช้จ่ายในการกินอยู่อย่างพอดีไม่ฟุ่มเฟือย ดังภาชิตว่า

ยามมีกินตัก ๆ ยามบ่มีพับตาหียบ ๆ [ยามมีกินตักตัก ยามบ่มีพับตาหียบหียบ] แปลว่า ยามมี กินไม่หยุดไม่หย่อน ยามไม่มี ได้แต่กระพริบตาปริบ ๆ หมายความว่า หากไม่มีความพอดีในการกินและการใช้จ่ายจะต้องลำบากในภายหลัง โดยชี้ให้เห็นว่า เมื่อมีเงินหรือมั่งมี ก็ใช้จ่ายซื้อหาของกินของใช้อย่างฟุ่มเฟือยตลอดเวลา ไม่ได้คำนึงว่าเงินจะต้องหมดลง ครั้นเงินหมดหรือจนลง ก็ไม่รู้จักทำอย่างไร ได้แต่ทำตาปริบ ๆ เพราะไม่มีอะไรจะกินหรือไม่มีเงินทองจะใช้จ่าย

ติก ๆ [ติกติก] แปลว่า เรื่อย ๆ, บ่อย ๆ

พับตา [พับต่า] แปลว่า กระทบตา

หยีบ ๆ [หยีบหยีบ] ออกเสียงได้ ๒ แบบ เป็น [หยีบหยีบ] หรือ [หญือบหญือบ] แปลว่า ปรึบ ๆ ใช้กับการกระทบตา

ภษิตที่มีเนื้อความทำนองเดียวกันนี้มีอีกหลายบท เช่น

ยามมีกินพอแสน ยามบ่มีแมนตาอยู่ [ยามมีกินปอแสน ยามบ่มีแมนตาอยู่] แปลว่า ยามมี กินนับเป็นแสน ยามไม่มี ได้แต่ลืมนตาอยู่ หมายความว่า เมื่อมั่งมีก็ใช้จ่ายในการกินเป็นจำนวนมาก เมื่อไม่มีเงินหรือเงินหมดลงก็ได้แต่ลืมนตาหรือกลอกตา

แมน แปลว่า โผล่

แมนตา [แมนต่า] แปลว่า ลืมนตา

และ **ยามมีกิน กินจนพอแหงน ยามบ่มีแมนตาพอ** [ยามมีกินกินจนปอแหงน ยามบ่มีแมนตาพอ] แปลว่า ยามมีกิน กินจนต้องแหงนหน้า ยามไม่มีได้แต่จ้องดู หมายความว่า เมื่อมีเงินหรือมีกิน ก็กินจนเกินพอดี คือกินจนจุกถึงคอ จนต้องแหงนหน้า แต่ครั้นเงินหมดไม่มีอะไรจะกินก็ได้แต่ดูคนอื่นเขากิน

ผ่อ แปลว่า ดูหรือมอง

นอกจากจะมีภษิตที่สอนให้รู้จักประมาณตนเรื่องการกินและการใช้จ่ายเรื่องการกินแล้ว ภษิตล้านนาบางบทสะท้อนให้เห็นการให้ความสำคัญกับเรื่องการแต่งกายมากกว่าเรื่องอาหารการกิน เช่น

ทุกข์บ่มีกิน บ่มีไผ่ตามไฟส่องทอง ทุกข์บ่ได้นุ่งได้หย่อง ปิ่นองดูแควน [ตุ๊กบ่มีกิน บ่มีไผ่ตามไฟส่องตอง ตุ๊กบ่ได้นุ่งได้หย่อง ปิ่นองดูแควน] แปลว่า ยากจนไม่มีอะไรจะกิน ไม่มีใครจุดไฟส่องดูทองของเรา แต่ยากจนไม่ได้นุ่งไม่ได้ใส่เครื่องประดับ ญาติพี่น้องจะดูแคลน หมายความว่า

อาหารที่อยู่ในท้องไม่มีใครมองเห็นได้ จึงไม่ต้องพิถีพิถันในเรื่องการกิน ต่างกับเครื่องแต่งกายเครื่องประดับเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ชัดเจน ผู้ที่แต่งกายดีจะได้รับความไว้วางใจ และเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น ทั้งนี้เพราะสังคมล้านนามีความอุดมสมบูรณ์ ผู้คนไม่ต้องกังวลเรื่องอาหารการกิน จึงให้ความสำคัญกับเรื่องการแต่งกาย ว่าควรแต่งกายให้ดูดี ไม่ให้ใครมาดูถูกดูแคลน แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีภษิตที่สอนว่าไม่ควรแต่งกายให้เกินฐานะ เช่น

ค้นเจ้านุ่งผ้างาม อย่างนุ่งผ้าเปรียบ [ค้นเจ้านุ่งผ้างาม อย่างนุ่งผ้าเปรียบ] แปลว่า ครั้นเจ้านุ่งผ้างาม อย่างนุ่งผ้าเทียมท่าน หมายความว่า หากเห็นเจ้านายแต่งกายงดงามด้วยเสื้อผ้าชั้นดีราคาแพง ก็ไม่ควรคิดอยากจะแต่งเทียบกับท่าน ซึ่งการแต่งกายเทียบหรือเสมอเจ้านายเป็นการกระทำที่เกินฐานะของตน

ค้น [ค้น] แปลว่า ครั้นหรือหาก

เปรียบ [เปรียบ] แปลว่า เทียบ, เสมอ

อย่างไรก็ตาม ยังมีภษิตที่สอนให้มีความพอดีในเรื่องการกินและการแต่งกายไปพร้อมกันด้วย เช่น ภษิตที่ว่า

กินหื้อพอดีท้อ ห้อยหื้อพองาม [กินหื้อพอดีท้อ ห้อยหื้อพองาม] แปลว่า กินให้พอดีท้อ แต่งตัวให้พองาม หรือ **กินหื้อมันพอดีท้อ ห้อยก็หื้อพอดี** [กินหื้อมันพอดีท้อ ห้อยก็หื้อพอดี] แปลว่า กินให้พอดีท้อ แต่งกายก็ให้พอเหมาะกับตัวและฐานะ หรือ **กินก็หื้อกินพอดีท้อ ห้อยก็หื้อห้อยพอดี** [กินก็หื้อกินพอดีท้อ ห้อยก็หื้อห้อยพอดี] แปลว่า กินก็กินให้พอดีกับท้อ แต่งกายก็ให้เหมาะสมกับตัวและฐานะ

พอ [พอ] แปลว่า พอดี

ห้อย แปลว่า แต่งตัว

ภาษิตข้างต้นมีความหมายเหมือนกันคือ เตือนสติว่าควรให้มีความพอดี ทั้งเรื่องการกินและการแต่งกาย คือกินพออิ่มท้อง ไม่กินมากจนเกินไปหรือสรรหาอาหารหลากหลายชนิดมากินจนเกินความจำเป็น ในขณะที่เดียวกันก็สอนว่าควรแต่งกายให้พองาม เหมาะกับรูปร่างหน้าตาและฐานะของตน ไม่ควรสรรหาเสื้อผ้า เครื่องประดับที่มีราคาแพงมาแต่งกายให้เกินฐานะ

ภาษิตที่สอนไม่ให้กระทำการต่าง ๆ เกินฐานะและความสามารถของตนนั้น นอกจากเรื่องการกินและการแต่งกายแล้วยังเตือนสติเรื่องความอยากมีอยากเป็นให้เท่าเทียมคนอื่นด้วย เช่นบทที่ว่า

เงินบ่นักจะไปเยียะอย่างเศรษฐี บุญบ่มีจะไปใครเป็นเจ้า [เงินบ่อนักจะไปเยียะอย่างเสดถี บุญบ่มีจะไปไค้เป็นเจ้า] แปลว่า เงินไม่มากอย่าทำอย่างเศรษฐี ไม่มีบุญอย่าอยากเป็นเจ้า หมายความว่า ถ้ามีเงินไม่มากหรือไม่ร่ำรวย ก็อย่าใช้จ่ายหรือทำตัวเหมือนอย่างเศรษฐี และถ้าไม่มีบุญวาสนาแล้วละก็อย่าปรารถนาที่จะเป็นเจ้านาย

จะไป แปลว่า อย่า

เยียะ [เยียะ] แปลว่า ทำ

และมีภาษิตอีกบทหนึ่งที่สอนให้พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่และไม่ให้ดูถูกคนที่ยากจนกว่า ได้แก่

หันเพิ่นมีจะไปใครได้ หันเพิ่นชี้ไร่จะไปดูแควน [หันเพิ่นมีจะไปไค้ได้ หันเพิ่นชี้ไร่จะไปดูแควน] แปลว่า เห็นคนอื่นมีอย่างอยากได้ เห็นคนอื่นยากจนอย่าดูแคลน หมายความว่า เมื่อเห็นคนอื่นมั่งมีร่ำรวยก็อย่าอิจฉาอยากได้ทรัพย์สินสมบัติของเขาหรืออยากมีเหมือนอย่างเขา และเมื่อเห็นคนที่ยากจนต่ำต้อยกว่าตนก็ไม่ควรดูหมิ่นดูแคลนเขา

ชี้ไร่ [ชี้ไร่] แปลว่า ยากจน

ดูแควน แปลว่า ดูถูก ดูแคลน

และมีอีกบทหนึ่งว่า **จะไปตีกลองเอียงฟ้า จะไปขี่ม้าเอียงตะวัน** [จะไปตีกลองเอียงฟ้า จะไปขี่ม้าเอียงตะวัน] แปลว่า อย่าตีกลองแข่งกับฟ้า อย่าขี่ม้าแข่งตะวัน หมายความว่า ไม่ควรกระทำการสิ่งใดแข่งกับคนที่มีสถานภาพหรือความสามารถสูงกว่า เพราะถึงอย่างไรก็ไม่มีศักยภาพที่จะทำเช่นนั้นได้ เหมือนกับการตีกลองแข่งกับเสียงฟ้าร้อง เสียงกลองไม่ว่าจะดังสู้เสียงฟ้าร้องได้ และการขี่ม้าเพื่อหวังจะแข่งกับดวงอาทิตย์ก็ไม่สามารถแข่งได้

เอียง แปลว่า แข่ง, แข่งขัน อาจใช้ว่า **เอียง** หรือ **เอียง** ก็ได้

ภษิตดังกล่าวข้างต้นจึงสอนให้รู้จักประมาณฐานะ และความสามารถของตน และควรพอใจกับสิ่งที่มีที่เป็น เพราะการอยากได้ อยากมี อยากเป็นที่เกินฐานะของตนจะทำให้เกิดความทุกข์

มีภษิตล้านาบบทที่สอนให้รู้จักประมาณตนเฉพาะเรื่องการทำงาน ได้แก่ภษิตที่ว่า

เยยะอะหยังหื้อรู้จักประมาณ กระทำการหื้อรู้จักผ่อน แรงตัวอ่อน
อย่าไปหาบหนัก คันแหวบหักหลังก็จักก่อง [เยยะอะหยังหื้อรู้จักพะฆมาณ
กะตำกานหื้อรู้จักผ่อน แสงตัวอ่อนอย่าไปหาบหนัก กันแหวบอหักหลังก่องจักก่อง]
แปลว่า ทำอะไรให้รู้จักประมาณ ทำงานให้รู้จักผ่อน กำลังน้อยไม่ควรหาบหนัก ถึงเอาไม่หักหลังก็จะโงงได้ หมายความว่า ทำการงานอะไรให้รู้จักประมาณ กำลังของตน ไม่หักโหมหรือทำงานเกินกำลัง ถ้ากำลังเราน้อยก็ไม่ควรหาบของหนัก เพราะการหาบของหนักเกินกำลังอาจทำให้ได้รับบาดเจ็บได้

อะหยัง [อะหยัง] แปลว่า อะไร

แหว แปลว่า เหว

ก่อง แปลว่า โกง, โกง

หลังก่อง คือ หลังโกง

และมีภาชิตอีกบทหนึ่งว่า **กินหื้อพอคาบ หาบหื้อพอแรง แปลงหื้อพอใช้ ใช้หื้อพอหมอน** [กินหื้อพอคาบ หาบหื้อพอแอง แบ่งหื้อพอใจ ใช้หื้อพอหมอน] แปลว่า กินให้พ้อมือ หาบให้พอแรง สร้างให้พอใช้ ใช้ให้พอหมอน หมายความว่า ควรรู้จักทำสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตอย่างพอเหมาะพอดี คือ กินให้พ้อ อิ่มในแต่ละมื้อ ทำงานให้พอดีกับกำลัง จะสร้างหรือทำสิ่งใดขึ้นมา ก็ให้เพียงพอ สำหรับการใช้สอย และหากป่วยไข้ก็ต้องดูว่าเหมาะที่จะนอนพักหรือยัง หากรู้จัก ทำกิจการงานต่าง ๆ อย่างจริงจังและพอเหมาะพอควร ก็จะได้รับผลสำเร็จ

คาบ แปลว่า มืออาหาร

ปลง [แบง] แปลว่า สร้าง, ทำ, ประดิษฐ์

นอกจากนี้ยังมีภาชิตที่แสดงให้เห็นว่าการกระทำอย่างไรเป็นการกระทำที่ไม่รู้จักประมาณตน ไม่รู้จักการเตรียมการในการทำงาน เช่นภาชิตที่ว่า

กินข้าวบไว้แต่น้ำ เข้าถ้ำบตามไฟ เทียวทางไกลบมีเพื่อน [กินเข้าบไว้แต่น้ำ เข้าถ้ำบตามไฟ เทียวทางไกลบมีเพื่อน] แปลว่า กินข้าวไม่เหลือที่ไว้ให้น้ำ เข้าถ้ำไม่จุดไฟ เดินทางไกลไม่มีเพื่อน มีความหมายเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่า หากกระทำสิ่งต่าง ๆ ในลักษณะเช่นนี้จะส่งผลให้เกิดอุปสรรคขึ้นได้ ดังนั้นก่อนที่จะกระทำการสิ่งใดควรรู้จักประมาณตนว่า จะต้องทำอย่างไรจึงจะไม่ก่อให้เกิดผลเสียตามมา

ตามไฟ [ตามไฟ] แปลว่า จุดไฟ

เทียว [เตียว] แปลว่า เดิน

ภาชิตล้านนาที่สอนให้รู้จักประมาณตนดังกล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่า เป็นภาชิตที่เตือนสติให้ทำเช่นนั้น ไม่ควรทำเช่นนั้น แต่ยังมีภาชิตอีกบทหนึ่งที่ให้ ข้อคิดเป็นแนวทางว่า การประมาณตนในการดำรงชีวิตนั้น ควรทำอย่างไร โดยการยกธรรมชาติมาเปรียบเทียบให้เห็น ภาชิตดังกล่าวมีว่า

ค้อยอยู่ตามน้ำ ทำไปตามตัว น้ำเพียงใด ดอกบัวเพียงอัน [ก้อย อยู่ตามน้ำ ทำไปตามตัว น้ำเพียงใด ดอกบัวเพียงอัน] แปลว่า ค้อยอยู่ตามน้ำ ทำไปตามตัวน้ำเพียงใด ดอกบัวเพียงนั้น หมายความว่า ให้ระมัดระวัง การกินการอยู่และการกระทำสิ่งต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับฐานะและความรู้ ความสามารถของตน เหมือนกับดอกบัวที่มีก้านยาวหรือสั้นตามระดับลึกตื้น ของน้ำ

ค้อย [ก้อย] แปลว่า ระมัดระวัง, สำรวม

น้ำ ในที่นี้หมายถึง ความสามารถ, ความดี, ความสำคัญ

เพียง [เพียง] แปลว่า เสมอหรืออยู่ในระดับเดียวกัน

อัน แปลว่า นั้น

(ผศ.วีรฉัตร วรรณดี)

ภาชิตว่าด้วยการพูดจา

การพูดหรือการใช้วาจามีความสำคัญต่อการสื่อสาร เพราะคนเราจะรักกัน เข้าใจกัน หรือขัดแย้งเป็นศัตรูกันก็อยู่ที่คำพูดและการใช้คำพูดให้ถูกต้อง เหมาะสมกับกาลเทศะและบุคคลเป็นสำคัญ ทางล้านนามีภาชิตเกี่ยวกับการ พูดจาซึ่งให้ข้อคิดทั้งผู้พูดและผู้ฟังหลายประเด็น ดังนี้

๑. ภาชิตสอนให้มีความระมัดระวังในการพูดจาและรู้จักคิดพิจารณา ให้ถี่ถ้วนก่อนที่จะพูดว่าจะทำให้ใครเสียหายหรือจะเกิดผลเสียเช่นไร เช่น

กินปลาช่างไข่ก้าง จะฟู้อ้างหื้อพิจารณา [กินป่าจ้างไข่ก้าง จะฟู้อ้างหื้อปัดจำละนา] หมายความว่า จะกินปลาต้องรู้จักเอาก้างออกก่อน จะพูดจากล่าวอ้างอะไรก็ต้องพิจารณาให้ถี่ถ้วนถี่

ช่าง [จ้าง] แปลว่า ทำเป็น, รู้จัก, รู้วิธี

ไข่ แปลว่า เลือก, คัดเลือก

อู้หื้อเพื่อนรัก ยากนักจักหวัง อู้หื้อเพื่อนซัง คำเดียวก็ได้ [อู้หื้อ เป็นฮัก ญาณักจักหวัง อู้หื้อเป็นจัง คำเดียวก็อได้] หมายความว่า พูดให้คนอื่น รักชอบเรานั้นยากหรือใช้เวลานาน แต่พูดให้คนเกลียดนั้นเพียงประเดี๋ยวเดียว ก็เกิดขึ้นได้

เพื่อน [เป็น] แปลว่า ท่าน, เขา

อู้ แปลว่า พูด คำว่า

คำเดียว [คำเดียว] แปลว่า ประเดี๋ยวเดียว

๒. สอนให้มีปียวจา เพราะจะทำให้เกิดความเป็นมิตร มีคนรักคนชอบ หรือทำให้การทำงานสำเร็จได้ มีภาษิตหลายบทดังนี้

ค้นว่าจะมัด บ่ต้องมัดด้วยปอ คำปากคำคอ มัดกันก็ได้ [กันว่า จะมัด บ่ต้องมัดด้วยปอ กำปากกำคอ มัดกันก็อได้] แปลว่า หากจะผูกมัด ไม่ต้องมัดด้วยเชือกปอ ใช้คำพูดคำจาผูกมัดกันก็ได้ หมายความว่า คำพูดจานั้นสามารถผูกหรือมัดจิตใจกันได้ดีกว่ามัดด้วยเชือก

ค้นว่า [กันว่า] ตรงกับคำว่า ครั้นว่า

คำปากคำคอ [กำปากกำคอ] ตรงกับสำนวนภาคกลางว่า คำพูด คำจา

ใครหื้อเพื่อนรัก ช่างอู้ปากหวาน ใครไปใครสาน หื้อถามคนแก่ [ใครหื้อเป็นฮัก จ้างอู้ปากหวาน ไค้ไปไค้สาน หื้อถามคนแก่] แปลว่า อยากให้คนรักก็ต้องรู้จักพูดจาให้ไพเราะ อยากสานข้าวของเครื่องใช้เป็นก็ต้อไปถามคนเฒ่าคนแก่ให้สอนให้

ไป แปลว่า สาน

ช่างอู้ [จ้างอู้] แปลว่า รู้จักพูด

คนเฒ่าปากหวานลูกหลานรัก คนเฒ่าปากนักลูกหลานซัง [คนเฒ่าปากหวานลูกหลานฮัก คนเฒ่าปากนักลูกหลานจัง] แปลว่า คนแก่พูดจา

ไฟเพราะลูกหลานรัก คนแก่พูดมากลูกหลานชัง หมายความว่า ถ้าคนแก่หรือผู้ใหญ่พูดไฟเพราะลูกหลานก็รักใคร่พอใจ ในทางตรงกันข้ามถ้าพูดมากหรือขี้บ่นลูกหลานก็จะรำคาญ ไม่อยากอยู่ใกล้

ปากนัก หมายถึง พูดมาก, จู้จี้ขี้บ่น

คนเฒ่าขี้จ่ม ลูกหลานชัง คนขี้จี้ขี้จ๋า บ่มีเพื่อนพ้อง [คนเฒ่าขี้จ่ม ลูกหลานจิง คนขี้จี้ขี้จ๋า บ่มีเพื่อนพ้อง] แปลว่า คนแก่ที่จู้จี้ขี้บ่น ลูกหลานชัง คนตระหนี่ถี่เหนียว ไม่มีเพื่อนพ้อง หมายความว่า คนแก่ที่จู้จี้ขี้บ่นลูกหลานก็จะเบื่อหน่ายหรือรำคาญ ส่วนคนที่ตระหนี่ถี่เหนียวมากเกินไปก็จะทำให้ไม่มีเพื่อน หรือไม่มีคนอยากคบค้าสมาคมด้วย

จ่ม แปลว่า บ่น

ขี้จี้ [ขี้จี้] แปลว่า ขี้เหนียว, ตะหนี่ถี่เหนียว

ขี้จ๋า [ขี้จ๋า] เป็นคำสร้อยของคำ ขี้จี้ [ขี้จี้]

คำตือย้าหือมี คำตีหือกล่าวไว้ [คำตือย้าหือมี คำตีหือกล่าวไว้] แปลว่า คำตือย่นอย่าให้มี คำตีให้พูด หมายความว่า ไม่ควรพูดตือย่นผู้อื่น ให้รู้จักพูดแต่สิ่งที่ดีของเขา

แรงคนอยู่ที่น้ำลาย แรงควายอยู่ที่น้ำแม่ [แสงคนอยู่ที่น้ำลาย แสงควายอยู่ที่น้ำแม่] แปลว่า เรี่ยวแรงของคนอยู่ที่น้ำลาย เรี่ยวแรงของควายอยู่ที่น้ำแม่ หมายความว่า คนจะมีกำลังใจหรือเรี่ยวแรงในการทำงานอยู่ที่คำพูดที่ดีหรือคำชมเชย ส่วนควายจะมีเรี่ยวแรงทำงานอยู่ที่ได้แช่น้ำ ซึ่งเป็นการสอนให้รู้จักวิธีพูดจาเพื่อขอให้ผู้อื่นช่วยทำงาน เพื่อให้งานนั้นสำเร็จได้

น้ำลาย ในที่นี้หมายถึง คำพูด

น้ำแม่ คือ แม่่น้ำ

๓. สอนให้รู้จักเก็บงำความ หรือควรรู้ว่าเรื่องใดควรพูดไม่ควรพูด

เช่น

ยีนคำเข้าหู อย่าถูออกปาก จักยากใจเมื่อภายหลัง [ยีนคำเข้าหู อย่าถูออกปาก จักยากใจเมื่อภายหลัง] แปลว่า ได้ยีนคำพูดเข้าทางหู ยานำไป พูดออกทางปาก หมายความว่า ได้ยินอะไรแล้วไม่ควรพูดต่อ อาจจะทำให้มี เรื่องยุ่งยากภายหลังได้

ยีน แปลว่า ได้ยีน

ยากใจ [ยากใจ] แปลว่า ลำบากใจ

คำในบ่ควรออก คำนอกบ่ควรเข้า [กำโนบ่ควนออก กำนอกบ่ควนเข้า] หมายความว่า เรื่องราวภายในบ้านไม่ควรนำไปเล่าให้คนที่อยู่นอกบ้าน ฟัง เรื่องของคนนอกบ้านก็ไม่ควรนำมาเล่าหรือถกเถียงกันภายในบ้าน จะทำให้ บาดหมางใจกันได้

คำ [กำ] หมายถึง ความ, เรื่องราว

ภาชิตนี้ตรงกับสำนวนภาคกลางว่า **ความในอย่านำออก ความนอกอย่านำเข้า** หรือ **ไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า**

คำบ่ดีบ่ควรเอามาเล่า คำปางเก่าบ่ดีเอามาขาย [กำบ่ดีบ่ควนเอามาเล่า กำปางเก่าบ่ดีเอามาขาย] หมายความว่า เรื่องไม่ดีไม่ควรนำมาเล่า เรื่องในอดีตไม่ควรนำมาขายความ จะทำให้เกิดเรื่องขึ้นอีกได้

ขาย [ญาย] แปลว่า เรียงราย ในที่นี้หมายถึง การเล่าซ้ำหรือ ขยายความ

๔. สอนให้รักษาคำพูดของตน ดังภาชิตว่า

กินแล้วลืมอยาก ปากแล้วลืมคำ [กินแล้วลืมอยาก ปากแล้วลืมคำ] หมายความว่า ได้กินอิ่มแล้วลืมความหิวความอยาก หรือลืมว่าความทุกข์ที่เกิดจากความอยากความหิวเป็นเช่นไร พูดอะไรหรือสัญญาอะไรไว้แล้วก็ลืม ไม่ทำตามทีพูด

ปาก แปลว่า พูด

๕. สอนไม่ให้ฟังคำยุยงส่อเสียด ดังภาชิตว่า

อย่าอู้กันดัง อย่าฟังคำส่อ [อย่าอู้กันดัง อย่าฟังคำส่อ] คำสอนนี้มีความหมายตรงตัวคือไม่ควรพูดยุยงเสียงดัง เพราะจะทำให้ผู้อื่นรำคาญหรือไม่พอใจ และไม่ควรเชื่อคำยุยงส่อเสียด เพราะจะทำให้เกิดความเข้าใจผิดกันได้

ส่อ แปลว่า ฟ้อง, ยุยง, บอก

และขณะเดียวกันก็สอนว่าอย่ายุยงให้ผู้อื่นผิดใจหรือทะเลาะกัน ดังภาชิตว่า

อย่าส่อทือชาวบ้านผิดกัน [อย่าส่อทือจาวบ้านผิดกัน]

๖. สอนให้รู้จักพิจารณาคำพูดของคน เพราะบางครั้งก็มีคนที่ปากกับใจไม่ตรงกัน จึงไม่ควรเชื่ออะไรที่ได้ยินทั้งหมด มีภาชิตดังนี้

ปากเป็นธรรม ใจดำเหมือนหมิ่นหม้อ [ปากเป็นท่า ใจดำเหมือนหมิ่นหม้อ] แปลว่า พูดจาเป็นคนดีมีศีลธรรม แต่ใจดำเหมือนหมิ่นหม้อ ภาชิตนี้ใจความตรงกับสำนวนภาคกลางว่า มือถือสากปากถือศีล

หมิ่นหม้อ คือ หมิ่นหม้อ หมายถึง เขม่าดำที่ติดกันหม้อ

ปากหวานกันส้ม ทางในขมเหมือนบ่าแคว้ง [ปากหวานกันส้ม ตางในขมเหมือนบ่าแคว้ง] แปลว่า ปากหวานกันเปรี้ยว ภายในใจขมเหมือนมะเขือพวง ภาชิตนี้ตรงกับสำนวนภาคกลางว่า ปากหวานกันเปรี้ยว

ส้ม แปลว่า เปรี้ยว

บ่าแคว้ง คือ มะเขือพวง

๗. สอนให้รู้จักพิจารณาการพูดหรือการฟังคำพูดของคนฉลาดหรือคนโง่ เช่น

กำฟูนักปราชญ์ เหมือนดาบสองคม กำฟุคนโง่ (ง่าว) งามเหมือนลมพัดยอดไม้ [กำฟูนักปาด เหมือนดาบสองคม กำฟุคนโง่ (ง่าว) งามเหมือนลมพัดยอดไม้] หมายความว่า คำพูดของนักปราชญ์นั้นมีความเฉียบแหลม

หรือมีประโยชน์เหมือนกับดาบที่มี ๒ คม ส่วนคำพูดของคนโง่เหมือนลมพัด ยอดไม้ ไม่มีสาระแก่นสารอะไร บทนี้ต้องการสอนว่าคำพูดของนักปราชญ์นั้นมีคุณค่าควรนำมาประพฤติปฏิบัติจะทำให้เกิดประโยชน์ได้ **ดาบสองคม** ในภษิตนี้หมายถึง สิ่งที่ใช้ประโยชน์ได้ทั้ง ๒ ทาง ต่างกับสำนวนของภาคกลางที่หมายถึง สิ่งที่มีทั้งคุณและโทษ

(รศ.กรรณิการ์ วัฒนเกษม)

ภษิตที่มีที่มาจากกรซบร็องและพ็อนร่า

ขอ ถ้าใช้เป็นคำกริยาหมายถึง ซบร็อง ถ้าเป็นคำนาม หมายถึง การแสดงที่ช่างขอซบร็องโต้ตอบกัน ผู้ซบร็องเป็นอาชีพเรียกว่า **ช่างขอ** ตรงกับ พ่อเพลงแม่เพลง ของภาคกลาง **ขอ** หรือ **ซบขอ** เป็นที่นิยมชมชอบของชาวล้านนาเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการแสดงที่ให้ความสนุกสนานเปลิดเพลินแก่ผู้ชมผู้ฟัง โอกาสที่มักจะทำจัดให้มีขอ ได้แก่ ประเพณีทำบุญต่าง ๆ เช่น **ปอยหลวง** ซึ่งหมายถึง งานฉลองศาสนสถานี่สร้างใหม่ หรืองานประจำปีของวัด **ปอยน้อย** หมายถึง งานบวช นอกจากนี้ยังนิยมมีขอในการทำบุญขึ้นบ้านใหม่

เครื่องดนตรีประกอบการขอ ได้แก่ ปี ที่นิยมใช้กันก็คือ **ปีซุม ๓** [ปีจุมสาม] ซึ่งประกอบด้วยปี ๓ ขนาด เรียกตามลำดับจากปีขนาดใหญ่ไปหาขนาดเล็กว่า **ปีแม่ ปีกลาง** และ **ปีก้อย** เมื่อจะขอช่างปีจะต้องเป่านำก่อนแล้วช่างขอจึงจะซบขอโดยมีเสียงปีคลอไป มีภษิตอันเกิดจากวงขอคือ

บตีหลวักก่อนหมอ บตีชอกก่อนปี [บอดีหลวักก่อนหมอ บอดีชอกก่อนปี] หรือ **จะไปหลวักก่อนหมอ จะไปชอกก่อนปี** [จะไปหลวักก่อนหมอ จะไปชอกก่อนปี] แปลว่า อย่าอวดฉลาดก่อนหมออย่า อย่าซบชอกก่อนเสียงปี ภษิตนี้สอนว่า อย่าอวดฉลาด อวดรู้ ลงมือทำการข้ามหน้าผู้ที่มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ หรือทำการลัดขั้นตอน

ปดี แปลว่า อย่า ไม่ควร

หลวัก [หลวัก] แปลว่า ฉลาด

หมอ แปลว่า หมอยา, หมอรักษาโรค

จะไป แปลว่า อย่า

ชอบข้าง ตีข้างปี [ชอบอ้าง ตี้างปี] แปลว่า ชับชอไม่เป็นตีข้างปี โดยทั่วไปแล้วในการชอจะมีการพ้อนรำด้วย ช่างชอที่รักอาชีพนี้จะมี ความมุ่งมั่น อดทนเพื่อฝึกฝนชับชอและพ้อนรำ ช่างชอ ช่างพ้อนที่ไม่มีความสามารถมักจะป้ายความผิดไปให้ผู้อื่น ภาษิตนี้มีความหมายเช่นเดียวกับภาษิตอีกบทหนึ่งว่า

พ้อนบข้าง ตีแผ่นดิน [พ้อนบอ้าง ตีแผ่นดิน] หรือ **พ้อนบข้าง ตีแผ่นดินบ่เพียง** [พ้อนบอ้าง ตีแผ่นดินบ่อเพียง] แปลว่า รำไม่เป็น ตีแผ่นดิน หรือ รำไม่เป็น ติว่าพื้นดินไม่เรียบไม่เสมอกัน ภาษิตข้างต้น ใช้เปรียบเทียบคนที่ไม่ยอมรับความผิดพลาดของตน มักโทษผู้อื่น ตรงกับสำนวนภาคกลางว่า **รำไม่ดี โทษปีโทษกลอง**

มีภาษิตบทหนึ่ง ใช้เป็นคำค่อนแคะ ซึ่งช่างชออาจไม่พึงใจคือ

ช่างชอชื้อชอ พ่อหมอชื้อ [้างชอชื้อชอ บ่อหมอชื้อ] แปลว่า ช่างชอชื้อชอ พ่อหมอช่างพูด หมายความว่า ช่างชอมักชอบขอเงิน ขอรางวัลจากผู้ฟัง ส่วนหมอยามักช่างพูดพรรณาสรรพคุณของยาและพูดให้กำลังใจคนใช้ในอดีต อาชีพช่างชอมักได้ค่าตอบแทนน้อย บางงานก็เป็นการไป **ฮอมปอย** คือไปช่วยงานเอาบุญโดยไม่มีค่าจ้าง ผู้ฟังที่พอใจในความสามารถของช่างชอ ก็มักตรางวัลเป็นพิเศษ ปรกติในการชอ เจ้าภาพปลุก **ผามชอ** คือ ปะรำ หรือเวทีเล็ก ๆ ยกพื้นสูงเพื่อแสดงชอ เมื่อใกล้จะเลิกชอ ซึ่งเรียกว่า **ลาผาม** ช่างชอจะชอเป็นการกล่าวลาและเว้าวอนขอน้ำใจจากผู้ฟัง เช่น ขอเศษเงินเพื่อเอาไปเป็นขวัญถุง บางครั้งในการชอ ช่างชอก็เอ่ยชื่อผู้ว่าจ้างหรือเจ้าของงาน

ซึ่งไม่รื้อที่จะตรวจวลให้

ภาษิตข้างต้นอาจมีที่มาจากกร**ขอเก็บนก**ด้วย **ขอเก็บนก**นี้มักจะเป็น การขอต่อนก่อนจะ**ลาฟาม** ซึ่งช่างชอชวยหญิงจะแสดงเป็นสามีภรรยา ชวนกันเข้าป่าเพื่อหาอาหาร ครั้นพบ**นายอ้าย**หรือ**นายด่าน**ก็ขออนุญาตเข้าป่า และมีการชอชมนกและตักนก ในตอนท้ายของการชอ ช่างชอจะนำนกตัวเล็ก ๆ ที่सानด้วยใบมะพร้าวห้อยอยู่ปลายก้านมะพร้าวออกมาชอให้ผู้ฟัง ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดมีคำกล่าวว่

ช่างชอช็ชอ พ้อหมอช็ชอ [จ้างชอช็ชอ ป้อหมอช็ชอ] อันเป็นการ บอกรุคสัญลักษณ์ของช่างชอ และหมอยาแห่งสังคมล้านนาในอดีต

เนื้อหาที่ชอ อาจจะมาจกนิทานชาดก คติธรรมคำสอน เรื่องราวในชีวิต ประจำวัน การตัดพ้อต่อว่า นอกจากนี้ยังมีการเกี่ยวพาราสิหอยก่อกันซึ่ง มีเนื้อหาและภาษาค่อนข้างโลดโผน ล่อแหลม จึงมีคำสอนว่

น้อยบ่ตีเป็นปุจาร์ย/อาจารย์ หนานบ่ตีเป็นช่างชอ [น้อยบ่ตี เป็นปุจ่าจัน/อาจ่าจัน หนานบ่ตีเป็นจ้างชอ]

น้อย เป็นคำเรียกผู้ทีลาสิกขาขณะเป็นสามเณร

ปุจาร์ย [ปุจ่าจัน] หรือ **อาจารย์** [อาจ่าจัน] แปลว่ มัคนายก

หนาน เป็นคำเรียกผู้ทีลาสิกขาขณะเป็นภิกษุ ตรงกับทีภาคกลาง เรียกว่ ทิด

ภาษิตนี้หมายความว่า ผู้ทีสึกจากสามเณรไม่ควรเป็นมัคนายก เพราะ ยังมีความรู้้อย ไม่อาจเป็นผู้นำทางพุทธศาสนพิธีได้ ส่วนผู้ทีเคยเป็นภิกษุมมาแล้ว มีความรู้ด้านพุทธศาสนามากกว่าใคร ไม่ควรมาเป็นช่างชอ เพราะบางครั้ง บางงานก็ต้องชบชอทีมีเนื้อหาและภาษาสองแง่สองง่าม แบบทีชาวล้านนา เรียกว่ **คำใต้ซิ่นใต้ผ้า** [กำใต้ลิ่นใต้ผ้า] ทำให้เสื่อมราศี และเสื่อมความ นับถือจากชาวบ้าน ดังนั้น คำสอนว่ **น้อยบ่ตีเป็นปุจาร์ย/อาจารย์ หนานบ่ตี**

เป็นช่างขอ [น้อยบ่อดีเป็นปู่จ่าน/อาจ่าน หนานบ่อดีเป็นจ้างขอ] จึงเป็นการ
เตือนสติคนทั่วไปในเรื่องการวางตัวให้เหมาะสมแก่ฐานะทางสังคมและบุคลิก
ของตน

ปัจจุบันมีคณะขอเกิดขึ้นแทบทุกจังหวัดในล้านนาและรับขอในงาน
ต่าง ๆ ทั่วไป ชี้ให้เห็นถึงความนิยมในศิลปะการแสดงประเภทนี้ ภาพจิตที่เกิดจาก
อาชีพช่างขอก็ยังมีการนำมาใช้และเป็นที่น่าสนใจกันทั่วไป

(รศ.เรณู วิชาศิลป์)

ดัชนีส่วนนวนไทยภาคกลาง

กลัวจนขี้ขึ้นสมอง..... ๓	แทรกแผ่นดินหนี..... ๑๓
กินเศษกินเลย ๔	น้ำร้อนปลาเป็น น้ำเย็นปลาตาย.. ๑๔
ไก่อได้พลอย..... ๕	เบี้ยบน ๑๕
ไก่อรองบ่อน..... ๕	เบี้ยล่าง ๑๕
ข้าวเหลือเกลืออิ่ม ๖	ปลาชิวปลาสร้อย ๑๕
ขี้ข้างจับตักแตน ๓	ปั้นน้ำเป็นตัว..... ๑๖
ขี้ข้างวางขอ..... ๖	ปากว่าตาขยิบ..... ๑๗
คว้นหลง..... ๗	เป็นกษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ ๒๔
คอสูง..... ๓	เป็นปีเป็นขลุ่ย..... ๑๗
โค้งสุดท้าย ๘	ผิดฝาผิดตัว..... ๓
ฆ่าควายเสียตายพริก..... ๓	พิจารณาตามเนื้อผ้า..... ๑๑
ฆ่าช้างเอางา..... ๙	มวยแทน ๖
แฉโพย ๙	มัดมือชก ๑๘
ข้างเท้าหน้า ๑๐	แม่ครัวหัวป่าก์..... ๑๙
ข้างเท้าหลัง..... ๑๐	ไม้ร่มนกจับ ๑๙
ข้างเหลือขอ ๗	ไม้ล้มเงาหาย..... ๑๙
เด็กเหลือขอ ๗	ไม้หลักปักขี้ควาย..... ๒๐
ตาบอดได้แว่น..... ๕	ไม้หลักปักเลน..... ๒๐
ตามเนื้อผ้า..... ๑๑	ร่มโพธิ์ร่มไทร ๒๑
ตีท้ายครัว..... ๑๒	ราชรถมาเกย..... ๒๑
แตกฝูง ๑๒	เรือขาดหางเสือ..... ๒๒
เทศน์ตามเนื้อผ้า ๑๑	ลิงได้แก้ว..... ๕

ลิงตกต้นไม้.....	๒๓	หัวปากฟ่อคร้ว	๑๙
วาจาเหมือนงาช้าง	๒๓	หัวล้านได้หัว	๕
วานรได้แก้ว	๕	เห่อสักหลาด	๒๖
สำนวน	๓	เหลื่อขอ	๗
สี่ตีนยังรู้พลาด		แหกคอก	๑๒
นักปราชญ์ยังรู้พลั้ง	๒๓	อุงุ่นเปรี้ยว	๒๗
เสื่อ	๓	ออกจากแอกเข้าไถ	๒๘
หนอนบ่อนไส้.....	๒๔	เอาทองไปรู้กระเบื้อง	๒๙
หน้าอเป็นต้วก.....	๒๕	เอาเนื้อไปแลกกับหนัง	๒๙
หน้าเป็นจวก	๒๕	เอาปูนหมายหัว.....	๒๙
หน้าเป็นต้วก	๒๕	เอาพิมเสนไปแลกกับเกลือ	๒๙
หลีกเรือให้หลีกขวา.....	๒๕	เอามือชุกหีบ	๓๐
หัวปักหัวป่า.....	๒๖		

ดัชนีสำนวนไทยภาคใต้

กินจนสิ้นยัง.....	๖๐
กินดี	๓๔
กินเหมือนจอบน้ำน้อย	๔๒
ขวดโหลฟัดเสापาน	๓๕
ขี้บนขอน นอนหวันสาย ได้เมียสาว กินข้าวขาว	๓๓
ขี้ไม่ให้หมากิน	๓๓
คนซังกั้งไม่เพื่อน	๔๙
คนปลิ้นพูดหวาน คนพาลพูดโก่ง คนโคลงพูดเพราะ.....	๓๓

คมเหมือนพร้าวนาป้อ	๔๒
เคยจ้อยในไม้ตับ หาไม้กับกินกับเคยจี	๓๗
แคะหม้อยา	๓๘
งูบองเวียนโคน	๔๐
เงินไม่ตายผ้าลายโซ	๓๓
ฉีกขากรวมเปรว	๕๔
ดีเหมือนเหล่าเครียะ	๔๑
ได้แรงอก	๓๔
ตัมปูไม้แดงแกงหอยไม้เปื่อย	๓๓
ตากาหลายายกาหลี่	๕๔
ตามใจปาก ยากถึงวาน	๕๘
ตีนฉัดเม่น	๓๓
เดินสายให้ทำสวนพร้าว เดินเข้าให้ทำสวนยาง	๔๒
แถกเด	๔๓
แถกเหมือนโลกคลัก	๔๓
ทำเต่า	๓๓
ทำหน้าเหมือนหวัค	๕๗
ทำเหมือนผีข่มเหงเปรว	๕๔
นายรักเหมือนเสือกอด หนีนายรอดเหมือนเสื่อหา	๓๓
นุ่งแพรชุดดิน	๔๔
เน่งเขาว่าโมโงเขาว่าบ้า	๓๓
ปูนนอกเต้าข้าวนอกหม้อ	๓๓
ไปไม่พันเหมือนผีห้วงเปรว	๕๔
ผิตทำ	๕๖

พีเหมือนหมูลด.....	๓๓
พุดเหมือนนกยางขี้ใส่เล.....	๓๓
มาเหมือนฝูงเหมา.....	๕๖
เมืองคอนพุงปลา สงขลาผักบั้ง เมืองลุงลอกอ.....	๓๓
เมืองลุงมีดอน เมืองคอนมีท่า เมืองตรังมีนา สงขลามีป้อ.....	๓๓, ๔๗
โมโหไม่หมล้ง ชังกั้งไม่เพื่อน.....	๔๘
ไม่เข้าท่า.....	๕๖
ยีนงเหมือนผีหลงเปรว.....	๕๔
รักกับใครอย่าสิ้นยัง.....	๕๐
รักแบบสิ้นยัง.....	๕๐
รำไรวร.....	๕๑
สงขลาออน นครปลีน.....	๕๒
สงขลาออน นครหมา.....	๕๒
สำนวนเกี่ยวกับเปรว.....	๕๓
สำนวนชาวใต้.....	๓๓
สูงเหมือนเจ้าเปรว.....	๕๔
เสือกไม่เข้าท่า.....	๕๕
หนอยข้างเหยียบ.....	๓๓
หน้าเหมือนเหล็กชุด.....	๕๖
หยากกเหมือนเปรตเดือนสิบ.....	๓๓
หรอยจิ้งหู่.....	๕๗
หรอยใจ.....	๕๗
หรอยได้แรงอก.....	๓๔
หรอยตาย.....	๕๘

หรอยแต่ปาก ยกถึงวาน.....	๕๘
หรอยถึงวัน.....	๕๗
หรอยบอกเขากัน	๕๙
หรอยปากยากูฐี่.....	๕๘
หรอยแรง	๕๘
หรอยอ๊ตาย	๕๘
หวานได้แรงอก.....	๓๔
อย่าข้ามหัวฤๅษี.....	๓๓

ดัชนีพยางค์อักษร

กบกบต็อง ดิงตายตั้งแต่ง่า ง่าบเหลือง ไปต็องตั้งต๊อไป.....	๗๔
ขึ้นปลายตาลแล้ว ให้เหลียวลงต่ำ ขึ้นคอยสูงยอดด้อดอ	
ให้เหลียวพื้นแผ่นดิน	๖๔
ครั้นเจ้าได้ขี่ช้างกั้มเป็นพระยา อย่าสุลิมคนจนผู้หน้าตั้นช้าง	๗๕
ครั้นได้กินขึ้นใหญ่ ให้เจ้าฝากนากา คั้นได้กินขึ้นปลา ให้เจ้าฝากนาร้าง	
ครั้นได้กินหมากแคง ให้เจ้าแกวง่นาลมเด้อ ลูกหล้าเอ้ย	๙๓
ครั้นไปให้ลา ครั้นมาให้คอบ.....	๖๔
ครั้นมีไหมบมีเข็มร้อย สีเอาหยงหยิบแล้ว	
มีเข็มครั้นบร้อย สีพันแล้วฮ่อมใด	๗๐
คิดใจไว้ในใจให้แจ่งก่อน จึงค้อยค้วเวียกคั้น ผลได้เครื่องคุณ การบคิดถึถ้วน	
สีโอ้อ้อยภายหลัง มันเสีของขวัญเครื่องคุณควรได้.....	๘๑
เครงหลายมันขาด ยานหลายมันข้อง	๙๑
จ้วงกินเปื้ออย่าไว้ในเรือน คนใจเปื้อนอย่าเอาเป็นพี่น้อง	๖๘

งูอย่าขึ้นใจเข้ หางยาวเสมอภาคกันแล้ว พร้าอย่าหวังหน้ายด้าม	
คมสิเหยียนก่อนสั้น	๘๒
เงินค่าแก้ว บ่แม่นของไฟ ผู้ใดมีใจเพียร หากสิหลงหลอนผ้อ.....	๘๐
จงครั้นบ่มีด้าม สิเป็นบ่วงตักแกงได้บ่ บุงครั้นบ่มีสาย ก็เป็นทอยาร้าง.....	๘๔
ใจคิดสร้าง กลางดงก็ว่าทุ่ง ใจชี้คร้าน กลางบ้านก็ว่าดง	๘๕
เชื้อชาติม้า บ่หลีกทางกระแส ตีตามลม บ่เห็นรอยเต็น.....	๘๗
ไทไกลนี้จุงแลนเข้าป่า บ่ท่ฮูฟิว ไทไกลก็ก่กลิงดอกลี้.....	๘๗
เชื้อชาติแรง บ่ห่อนเวินนำแหลว แนวหงส์คำ บ่บินนำรุ้ง.....	๙๙
ทางคนละเส้น ตาเวินคนละหน่วย.....	๗๖
ทุกข์บ่มีเสื้อผ้า ฝาเรือนเพอถ้อยอยู่ ทุกข์บ่มีข้าวอยู่ห้อง นอนลื้ออยู่บ่เป็น.....	๘๓
นกเขาตุ้ พรากคุ้ยยังชัน กาเหว่าวอน พรากรังก็ยั้งร้อง	
น้องพรากอาย ความเดียวบ่เอนสิ่ง	
ครั้นบ่เอนสิ่งไกล ขอให้เอนสิ่งไกล.....	๙๘
นึ่งข้าวให้มีท่า ปิ้งปลาให้มีवाद.....	๖๔
แนวเด็กน้อยมีความรู้สองสามความมั่นก้อง	
ผู้ใหญ่รู้ตั้งล้าน ก็อำไว้บ่ท่อนไซ.....	๗๗
แนวบวยบ่มีด้าม สิเสียทรงทางवाद เขาสิเอนว่าไปหมากพรว้า	
บ่เอนว่าบวย	๘๖
เป็นคนอย่าได้เรียนปากเกลี้ยง ตั้วะหลายกินของเพิ่น	
ครั้นแมนหลายปีล้าเงินคำสิเป็นดอไปแล้ว	
โทษสิมาเล่นตอง เป็นข้อยเพิ่นสิหยัน บ่อย่าแล้ว.....	๙๖
เป็นเด็กน้อย อย่าลืมคุณผู้ใหญ่ ครั้นผู้ใหญ่บ่พร้อม ไปได้ก็บ่เถิง	๗๕
ผญา.....	๖๓
ใผสิมาสร้าง แผลงรวงรังให้หนูอยู่ ครั้นปากบ่กัด ตีนบ่ถีบ สังกิได้อยูริง.....	๖๔

ฝนตกยังรู้เอื้อน นอนกลางคืนยังรู้ตื่น บาดอ้ายคิดฮอดน้อง
 สักมาเอื้อนอิมบ่เป็น.....๖๖

เห็นว่ากำขี้ไ่ว่ ยังสีโคกว่ากำตด กำปลาหลดขี้ตมควาย
 ไคกว่ากำปลาคว่ำ.....๙๒

มาหลุตนโตเต้ รักเพิ่นข้างเดียว แสนสิเทียบมาจา
 เพิ่นบ่เหลียวพอน้อย.....๖๗

มาเห็นน้ำวังใส ใจอยากอาบ ย่านแต่มีเงือกเฝ้าในน้ำ ส่องบ่เห็น.....๖๕

แมน่จ้ำมีความรู้เต็มพุงเพียงปาก ครั้นสอนโตบ่ได้ ไผลียงว่าดี.....๙๔

ยามยังน้อย ให้เจ้าหมั้นเรียนคุณ ลางเทือบุญเรามี ลियศสูงเพียงฟ้า
 ไปทางหน้า หาเงินได้พันหมื่น ไผผู้ความรู้ตื่น
 เงินเบี่ยบ่แก่นถุง ดอกนา.....๗๘

เรือไหลแล้ว ขอนสิยังค้างท่า ไฟไหม้ป่าไม้ ตอนน้อยหากสิยัง
 ให้ค้อยอดเพียรล้า ยังสีได้ค้ำค้ำ ดอกนา.....๘๙

สิถิมก็เสียชีวิต สิบายก็ขี้เด็ด.....๙๐

เหลียวเห็นขึ้น วางปลาปะไปล่ บาดว่าไฟไหม้ขึ้น สิม่าอ้ออ่าวปลา.....๖๙

ให้ค้อยเพียรเรียนรู้คำสอนของปราชญ์ หากช่างอยู่ช่างไว้
 ออละอ้วนอุ่นเรือน.....๙๕

อย่าสุหวังสุขย่อน บุญเขามาพั้ง สุขก็สุขเพิ่นพุ้น
 บ่มาฮอดหมู่เรา ดอกนา.....๗๑

อันว่าผิวเมียนี้ กูมึงอย่าได้ว่า ให้เอ็นช้อยและเจ้า ผองเฒ่าชั่วชีวัง
 ยามอนอนนั้น ให้ผิวแพงนอนก่อน ให้เอาขันดอกไม้
 สมมาแล้วจึงค้อยนอน.....๗๒

ฮืดเก่าคองหลัง.....๙๖

ฮืดสิบสองของสิบสี่.....๙๖

ดัชนีภาคภาคเหนือ

กำฟูนักปราชญ์ เหมือนดาบสองคม กำฟูคนโง่ (ง่าว) งาม	
เหมือนลมพัดยอดไม้.....	๑๕๘
กินก็หื้อกินพอท้อง หย่องก็หื้อหย่องพอตัว	๑๕๐
กินข้าวบไว้ต่าน้ำ เข้าถ้ำบตามไฟ เทียวทางไกลบมีเพื่อน	๑๕๓
กินข้าวแล้วบเยีเยการ พาลูกหลานเป็นหนีเป็นข้า.....	๑๒๐
กินข้าวหื้อไว้ต่าน้ำ.....	๑๔๗
กินปลาช่างไซ่ก้าง จะฟูอ้างหื้อพิจารณา.....	๑๕๔
กินแล้วนอน ผีป่นพรวันละเจ็ดเทือ กินแล้วเยีเยการ	
พาลูกหลานเป็นเจ้าของนาย.....	๑๑๘
กินแล้วลืมอยาก ปากแล้วลืมคำ.....	๑๕๗
กินหื้อพอกาบ หาบหื้อพอแรง แปลงหื้อพอไซ่ ไซ่หื้อพอหมอน	๑๕๓
กินหื้อพอท้อง หย่องหื้อพองาม.....	๑๕๐
กินหื้อมันพอท้อง หย่องก็หื้อพอตัว.....	๑๕๐
กินเหมือนเฟิ่น จะไปกินเหมือนเฟิ่น.....	๑๔๘
แก้เหลี่ยมสับเหลี่ยม บ่เท่าเหลี่ยมไบคา แก้หนาสับหนา	
บ่เท่าหนาความรู้.....	๑๑๖
เกิดมาเป็นคน เข้าห้วยใดหื้อมันสุด ขุดห้วยใดหื้อมันทีก	๑๒๐
แก้บ่ดอกบ่ตาย.....	๑๑๐
แก้เพราะกินข้าว เฒ่าเพราะเกิดเมิน	๑๑๐
ชะยมดีเพื่อทู่เจ้า ลูกเต้าดีเพื่อพ่อแม่ คนแก้ดีเพื่อฟังธรรม	๑๑๐
ชะยมดีย่อนทู่เจ้า ลูกเต้าดีย่อนพ่อแม่ คนแก้ดีย่อนฟังธรรม	๑๑๐
ข้าวบ่ตากต่าบีก คนหลีกสอนยาก.....	๑๒๘

คนเฒ่าขี้จุ่ม ลูกหลานซัง คนขี้ขี้ขำ บ่มีเพื่อนพ้อง	๑๕๖
คนเฒ่าปากหวานลูกหลานรัก คนเฒ่าปากนั้กลูกหลานซัง	๑๕๕
คนหลวักค้ำไกล่ คนบ่ค้ำไกล	๑๓๓
ความรู้บ่ทัน ความหันบ่กว้าง	๑๑๕
ความรู้มีไว้บ่วายหายสูญ เทียงจักเป็นคุณ สิบไปภายหน้า	๑๑๖
ความหลวักมีซุผู้ ความรู้ซ้าต่างกัน	๑๑๕
ค่อยอยู่ตามน้ำ ทำไปตามตัว น้ำเพียงใด ดอกบัวเพียงอัน	๑๕๔
คั้นค้ำอย่าหื้อล่มเสียดาย คั้นขายอย่าหื้อหายเสียเปล่า	๑๓๘
คั้นไคร่มนุ่นทუნเท่า หื้อหมั้นเยยะไรเยยะนา	๑๒๔
คั้นเจ้านุ่งผ้างาม อย่างนุ่งผ้าเปรียบ	๑๕๐
คั้นว่าจะมัด บ่ต้องมัดด้วยบอ คำปากคำคอ มัดกันก็ได้	๑๕๕
ค้ำไกล่ดีกว่าค้ำไกล	๑๓๓
คำตืออย่าหื้อมี คำดีหื้อกล่าวไว้	๑๕๖
คำใต้ซิ่นใต้ผ้า	๑๖๑
คำในบ่ควรออก คำนอกบ่ควรเข้า	๑๕๗
คำบ่ดีบ่ควรเอามาเล่า คำปางเก่าบ่ดีเอามาขาย	๑๕๗
คิดไร่นาสวนสร้างเวียง คำขายเรียกหาเงิน	๑๓๒
ไคร่กินข้าว หื้อหมั้นไซ่ท่งไซนา	๑๒๖
ไคร่ซี้ล่นหาซอน ไคร่นอนล่นหาสาด	๑๔๕
ไคร่เป็นข้าหื้ออยู่ตาย ไคร่เป็นเจ้าเป็นนายหื้อหมั้นรำหมั้นเรียน	๑๑๗
ไคร่เป็นเจ้าหื้อหมั้นเรียนคุณ ไคร่เป็นขุนหื้อหมั้นเฝ้าเจ้า	๑๑๗
ไคร่เป็นดีหื้อหมั้นค้ำ ไคร่เป็นข้าหื้ออยู่บ่ตาย	๑๓๒
ไคร่เป็นดีหื้อหมั้นค้ำ ไคร่เป็นขี้ข้าหื้อเป็นนายประกัน	๑๓๔
ไคร่เป็นดีหื้อหาบไปค้ำ ไคร่เป็นข้าหื้ออยู่ตาย	๑๓๑

ใครเป็นเศรษฐีหื้อหมั้นค้ำ ใครเป็นขี้ข้าหื้อเล่นท้ายหลังลาย.....	๑๓๒
ใครมีสินหื้อหมั้นค้ำ คั้นใครฉลาดหื้อปฏิบัติพานิช.....	๑๓๔
ใครหื้อเพื่อนรัก ช่างอุปากหวาน ใครไปใครสาน หื้อถามคนแก่.....	๑๕๕
งูใกล้แข่งแล้ว ช่างหุ้มนกหวั้น เอาไหนบ่ทัน มันมารอดใกล้.....	๑๔๕
งูใกล้หน้าแข่ง ฟังแล่นหาค้อน.....	๑๔๓
เงินค้ำบ่ใช้เป็นหินเป็นผา ฟิน้องบ่ขึ้นสู่ลงหาเป็นเพื่อนคนอื่น.....	๑๐๗
เงินบ่หนักจะไปเยียะอย่างเศรษฐี บุญบ่มีจะไปใครเป็นเจ้าของ.....	๑๕๑
เงินบ่หลายอย่าไปค้ำม้า ผ้าห่มบ่หนาบ่ดินอนริมไฟ.....	๑๓๖
เงินอยู่ในน้ำ ค้ำอยู่ในดิน.....	๑๒๓
จกท้างบ่องแทะ.....	๑๒๗
จอมปลวกเป็นแสงแก่ข้าว คนแก่คนเฒ่าเป็นแสงแก่ห่อแก่เรือน.....	๑๐๙
จอมปลวกอยู่ยังน่าว่าเป็นแสงข้าว	
คนแก่คนเฒ่าอยู่ยังเรือนว่าเป็นแสงเรือน.....	๑๐๙
จะซื้อเมื่อยามเฟินใคร่ขาย จะขายเมื่อยามเฟินใคร่ซื้อ.....	๑๓๖
จะไปตีกลองเอียงฟ้า จะไปขี้ม้าเอียงตะวัน.....	๑๕๒
จะไปหลวักก่อนหมอ จะไปซอก่อนปี.....	๑๕๙
จะหัดค้ำหื้อหัดค้ำหน้อย จะเป็นนายร้อยหื้อใจกล้า ๆ.....	๑๓๕
จักค้ำจิวหื้อผ่อดูต่าง หมั้นซ่อมห้างบ่ดูตาย.....	๑๓๓
จักตีกลองหื้อผ่อดูเมื่อ จักปลุกข้าวเชื้อหื้อผ่อดูยาม.....	๑๒๕
จีพริกต้องมีครุ จีปูต้องมีลาย.....	๑๑๘
ช่างขอขี้ขอ พ่อหมอขี้ขี้.....	๑๖๐
ชาติว่าน้ำบ่หลังเขียนปลา ชาติว่านาบ่หลอนไร่ข้าว.....	๑๒๙
ขอบข้าง ดิช่างปี.....	๑๖๐
ซื้อควายยามนา ซื้อคายามฝน.....	๑๒๘

ซื้อควายหน้านา ซื้อผ้าหน้าหนาว	๑๒๘
ค่าน้ำหื้อถึงทราย นอนหงายหื้อหันฟ้า	๑๒๑
ตอกสั้นหื้อมัดที่กิว ลิวสั้นหื้อลิวไม้บาง ๆ	๑๒๑
ตามใจปาก ช่างยากใจท้อง	๑๔๗
ถามนักรได้ปัญญา นั่งผ่อหน้าได้ค้ำกันด้าน	๑๑๖
เถิงยามนามาไคว่ ควรปาวไพร่ชุดเหมือง	๑๔๖
ทวยใจปาก ลำบากท้อง	๑๔๗
ท่านไปนวมันพ้อยซ่อนอยู่บ้าน ญิงผู้้นบตี	๑๒๔
ทุกข์บ่มีกิน บ่มีไผ่ตามไฟส่องท้อง ทุกข์บ่ได้นุ่งได้หย้อง พี่น้องดูแควน	๑๔๙
น้อยบตีเป็นปุจารย์/อาจารย์ หนานบตีเป็นช่างซอ	๑๖๑
น้อยบตีเอาเป็นอาจารย์ หนานบตีเอาเป็นช่างซอ	๑๒๒
นาตีไผ่ปละเป็นร้าง	๑๒๘
บ่กินผักบ่มีเหยื่อท้อง คนบ่เอาพี่เอาน้อง เสียหน่อเสียแนว	๑๐๗
บ่ตีกินก่อนทาน บ่ตีมาก่อนแต่ง	๑๔๐
บ่ตีจาควายกลางหนอง	๑๓๙
บ่ตีสิหมาเป็นาลงฝาย บ่ตีสิหมาตายลงแม่น้ำ	๑๒๘
บ่ตีหลวักก่อนหมอ บ่ตีชอก่อนปี	๑๕๙
บ่มีเหมืองฝาย ข้าวช่างตายแดด	๑๒๗
แบ่งเชื้อไว้หลายท่า หม่าข้าวไว้หลายเมือง	๑๓๗
โบราณว่าไว้ เยื่อไร่นาขวย ช่างเสียแรงควาย บ่มุนมั่งข้าว	๑๒๕
ปากกว้างกว่าท้อง	๑๔๗
ปากเป็นธรรม ใจดำเหมือนหมิ่นหม้อ	๑๕๘
ปากหวานกันสั้ม ทางในขมเหมือนบ่าแคว้ง	๑๕๘
เป็นพ่อค้าหมั้นไปไซ่ หันอันใดเอายามเช้า	๑๓๖, ๑๔๑

เป็นพ่อค้ายาอวดว่าข้าวของหลาย หื้อได้ซ่อนดูที่ขายที่ซื้อ	๑๓๗
ไปไถนาลิมควาย	๑๒๘
ผ้าแก้วเมียเทพ.....	๑๑๑
ผ้าแก้วเมียแสง.....	๑๑๑, ๑๑๒
ผ้าบับถือเมีย คำกองเท่าเรือก็บ่ค้าง เมียบับถือผ้า	
คำกองเท่าหัวก็เสี้ยง	๑๑๓
ผ้าเป็นหิง เมียบเป็นซ่อง.....	๑๑๒, ๑๑๓
ผ้าเปรตเมียผี	๑๑๑, ๑๑๒
ผ้าเปรตเมียยักษ์	๑๑๑
ผ้ารักเมียแพง.....	๑๑๑, ๑๑๒
เพื่อรู้ก็พอวาย เพื่ออายุก็พอเฒ่า เพื่อจะรู้คำพระเจ้า	
ก็พอเข้าอยู่ในหล่อง.....	๑๔๒
เพื่อรู้คิง น้ำปิงพอแห้ง	๑๔๒
พอชายลูกเข้าผ่อสี่แจ่งบ้าน แม่หญิงลูกเข้าผ่อสี่แจ่งเรือน	๑๑๒
พอนาคิดไปหน้า พอค้าคิดไปหลัง	๑๓๐
พักเรือไว้หลายท่า หมาข้าวไว้หลายเมือง	๑๓๗
พี่น้องกัน อยู่ไกลกินของฝาก อยู่ใกล้กินสากมอง.....	๑๐๔
พี่น้องเป็นดี บ่ตีไปกราย สหายเป็นดี หื้อหมั้นไปไกล	๑๐๕
พี่น้องผัดกันเหมือนพรว้าพันน้ำ	๑๐๗
พี่น้องเหมือนท้องชั้นหมาก คนใดโดยากก็กิน.....	๑๐๗
เพ็งพี่เจ็บท้อง เพ็งน้องเจ็บใจ	๑๐๖
เพื่อนบ่ช่าง ติแผ่นดิน	๑๖๐
เพื่อนบ่ช่าง ติแผ่นดินบ่เพียง	๑๖๐
ฟังกินช่างแค้น ฟังเล่นช่างท้าว.....	๑๓๘

ฟังได้บตีเอา เผาไหม้บตีกิน.....	๑๓๙
กาชิตล้านนา	๑๐๓
มีเมียงามทุกซังใจเมื่อไปค้า เมียงบงามทุกซังใจเมื่อพาไปพอย	๑๓๔
ไม้ต้นเดียวบเป็นเหล่า บมีคนเฒ่าบเป็นบ้านเป็นเมือง.....	๑๐๙
ไม้เล่มเดียวยังต่างปล้อง ฟีน้องยังต่างใจ	๑๐๖
ยามนอนอย่างนอนสูงกว่าผัวเจ้า คันเมื่อลูกเข้า หื้อค้อยหย่องเทียวเรือน	๑๑๔
ยามมีกิน กินจนพอแหงน ยามบมีแมนตาฝ่อ	๑๔๙
ยามมีกินตึก ๆ ยามบมีพิบตาหิบบ ๆ	๑๔๘
ยามมีกินพอแสน ยามบมีแมนตาอยู่	๑๔๙
ยีนคำเข้าหู อย่าถูออกปาก จักยากใจเมื่อภายลูน.....	๑๕๗
เยยะนาหล้าเป็นข้าควาย เอาเมียขวยเป็นข้าลูก	๑๔๑
เยยะนาหล้าเสียแรงควาย มีเมียขวยเป็นข้าลูก	๑๒๘
เยยะไร่ไกลตา เยยะนาไกลบ้าน	๑๒๙
เยยะไร่ช่างหวานงา เยยะนาช่างหวานกล้า.....	๑๒๖
เยยะไร่นาปี เข้า ๆ แควนตี บมีที่ซ้อง หล้า ๆ ขวย ๆ	
เสียตายกล้าปล้อง บ่หอนจักตี เนอน้อง	๑๒๕
เยยะอะหยงหื้อรู้จักประมาณ ะระทำการหื้อรู้จักผ่น	
แรงตัวอ่อนอย่าไปหาบหนัก คันแอบหักหลังก็จักก่อง	๑๕๒
รักซัน ๆ มันช่างปลันเหย เมิน ๆ เคย ๆ มันช่างกุ่มเฒ่า.....	๑๔๐
แรงคนอยู่ที่น้ำลาย แรงควายอยู่ที่น้ำแม่	๑๕๖
ไร่บมีสีกว่า นาบมีสีกว่น.....	๑๒๓
ละอ่อนบตีเอาไปนา หมาบตีเอาไปท่ง.....	๑๒๗
ลูกขวยซ้านอนวัน เยยะหยงบพันแล้ว.....	๑๔๓
ลูกเข้าได้กินผักยอดปลาย ลูกขวยได้กินผักยอดเค้า	๑๔๓

ลูกเข้าเป็นขุน ลูกขุนเป็นข้า	๑๔๓
ลูกเข้าที่อจกตอกเป็นสาย คำมาพามีเชือกป่าน	๑๔๓
ลูกผิวเป็นเจ้า นอนลนลูกเข้า แต่งคาบข้าววายทอน	๑๑๔
ลูกอยู่ไกลได้กินหัวไก่ ลูกอยู่ใกล้ได้กินหัวมูย	๑๐๕
วัดบ่เข้า พระเจ้าบ่ไหว คือคนหนา	๑๑๐
ศิษย์ต่างครู อาจารย์ต่างวัด หนังสือก้อมต่างคนต่างมี	๑๑๗
สองฉลาดคำจกมีคร้วเรือน	๑๓๑
สัตว์ทั้งหลายอย่าคำ	๑๓๕
ลิบเรือคำ บ่เท่านาแวนเดียว	๑๒๔
ลิบเรือคำ บ่เท่านาพันเดียว	๑๒๔, ๑๓๐
สุขเพื่อมีข้าวกิน สุขเพื่อมีแผ่นดินอยู่	๑๒๓
เสียมบ่คมหื้อใส่ด้ามหนัก ๆ คำรู้บ่หนักหื้อหมั้นรำหมั้นเรียน	๑๑๖
หนุ่มเอาเค้า เฒ่าเอาปลาย	๑๐๘
หมั้นเข้ากาดเงินหลาย หมั้นค้าขายเงินค่านัก	๑๓๒
หมั้นค้าขายเที่ยงได้ ไผบ่ผูกมือไว้ เยียะได้หากเป็นของเรา	๑๓๐
หมั้นค้าขายเที่ยงได้ดี ไผบ่บอกรู้ไว้ เยียะได้หากเป็นของพรองดี	
บ่เป็นหนี้ท่านแล หลานเหย	๑๓๔
หมั้นไปหาบค้าหาบขาย มีข้าวของหลายมาก	๑๓๑
หวานกล้าช่างตกตม ปูลมช่างหนีบข้าว	๑๒๖
หวานกล้าไว้เหลือนา	๑๒๖
หันเพิ่นมีจะไปใครได้ หันเพิ่นซี้ไรจะไปดูแควน	๑๕๑
หื้อปากม่วนสบเคเรือ	๑๓๗
อย่าคำของฆ่าท่านทุกเยื้อง	๑๓๕
อย่าซื้อของต่อนาย อย่าขายของต่อเจ้า	๑๓๘

อย่าซื้อพิฆังวันกล้าเป็นของชาย.....	๑๓๕
อย่าย้ายคันทนา อย่าคาตาซัง.....	๑๓๗
อย่าส่อหื้อชาวบ้านผิดกัน.....	๑๕๘
อย่าใส่เหล้าหุงชาย.....	๑๓๕
อย่าอุ้กันดั่ง อย่าฟังคำส่อ.....	๑๕๘
อันโตบ่แจ้แรงหาครุ บุญหลังชูจักช่วย.....	๑๑๘
อุ้หื้อเพื่อนรัก ยากนักจักหวัง อุ้หื้อเพื่อนซัง คำเดียวก็ได้.....	๑๕๕
เอากันเป็นนา พากันเป็นบ้านเป็นเมือง.....	๑๒๗

